

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

3. The Collection of the Connected Discourses -
Subcommentaries (3. Saṃyutta Nikāya - Tīkā)

1. Subcommentary on the Book with Verses
(1. Sagāthāvaggaṭīkā)

1. Connected Discourses with Deities (1. Devatāsaṃyuttaṃ)

PaliVerse

3. The Collection of the Connected Discourses - Subcommentaries

1. Subcommentary on the Book with Verses

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Samyuttanikāye

Sagāthāvaggaṭīkā

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

1. Saṃvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā saṃvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanattamaṃ, taṃ pana dhammasaṃvaṇṇanāsu viññūnaṃ bahumānuppādanattamaṃ, taṃ sammadeva tesamaṃ uggahaṇadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanattanti. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato, āyatimaṃ paresamaṃ diṭṭhānugatiāpajjanato ca saṃvaṇṇanāyamaṃ ratanattayapaṇāmakiriyāti. Atha vā ratanattayapaṇāmakaraṇamaṃ pūjanīyapūjāpuññavisesanibbattanattamaṃ, taṃ attano yathāladhasampattinimittakassa kammaṃ balānuppādānattamaṃ, antarā ca tassa asaṃkocāpanattamaṃ, tadubhayaṃ anantarāyena aṭṭhakathāya parisamāpanattanti idameva ca payojanaṃ ācariyena idhādhīpetamaṃ. Tathā hi vakkhati “iti me pasannamatino...pe... tassānubhāvenā”ti. Vatthuttayapūjā hi nīratisayapuññakkhettsaṃbuddhiyā aparimeyyapabhāvo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasamaṃkilesaviddhamsanāya pahoti, bhayādiupaddavañca nivāreti. Yathāha “pūjārahe pūjayato”tiādi, tathā “ye, bhikkhave, buddhe pasannā, agge te pasannā, agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hoti”tiādi.

“Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;
Vameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassa;
Dhammoti...pe..., saṅghoti...pe..., jambudīpassā”ti.

Tathā “yasmaṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmaṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa...pe... na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti”tiādi. “Araññe rukkhamūle vā...pe... bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso na hessatī”ti ca.

Tattha yassa vatthuttayassa vandanamaṃ kattukāmo, tassa guṇātisayayogasandassanattamaṃ “karuṇāsītalahaḍaya”ntiādinā gāthattayamāha. Guṇātisayayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhīpetamaṃ payojanaṃ sādhetīti. Tattha yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, atha kho karuṇāpaññāppadhānāti tadubhayappadhānameva tāva sammāsambuddhassa thomaṇaṃ kātuṃ tammūlakattā sesaratanānaṃ

“karuṇāsītalalahadaya”ntiādi vuttaṃ. Tattha kiratīti karuṇā, paradukkhaṃ vikkhipati apanetīti attho. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kārūṇikaṃ hiṃsati vibādhatīti attho. Paradukkhe sati sādhuṇaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkaṇā attasukhanirapekkhatāya kārūṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibandhatīti attho. Karuṇāya sītaṃ karuṇāsītaṃ, karuṇāsītaṃ hadayaṃ assāti karuṇāsītalalahadaya, taṃ karuṇāsītalalahadayaṃ.

Tattha kiñcāpi paresaṃ hitopasaṃhārasukkhādiaparihānicchanasabhāvatāya, byāpādāratīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca sattasantānagatasantāpavicchedanākārapavattiyā mettāmuditānampi cittasītalabhāvakāraṇatā upalabbhati, tathāpi paradukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihiṃsābhūtā karuṇāya visesena bhagavato cittassa cittapassaddhi viya sītibhāvanimittanti vuttaṃ “karuṇāsītalalahadaya”nti. Karuṇāmukhena vā mettāmuditānampi hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttāti daṭṭhabbā.

Atha vā chaasādhāraṇaṇāṇavisesanibandhanabhūtā sātisaṃyamaṃ niravasesaṇca sabbaññutaññānaṃ viya savisaṃyabyāpitāya mahākaruṇābhāvamupagatā karuṇāya bhagavato abhisayena hadayasītalabhāvahetūti āha “karuṇāsītalalahadaya”nti.

Atha vā satipi mettāmuditānaṃ sātisaṃyamaṃ hadayasītibhāvanibandhanatte sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāya bhagavato “hadayasītalabhāvakāraṇa”nti vuttā. Karuṇānidānā hi sabbepi buddhaguṇā, karuṇānubhāvanibbāpiyamānaṃsāradukkkhasantāpassa hi bhagavato paradukkhāpanayanakāmatāya anekānīpi asaṅkhyeyyāni kappānaṃ akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇaniyatassa samadhigatadhammādhipeyyassa ca sannihitesupi sattaṃsaṅghāṭasamupanītahadayūpatāpanimittesu na īsakampi cittasītibhāvassa aññathattamahosīti. Etasmiṇca atthavikappe tīsupi avatthāsu bhagavato karuṇā saṅgahitāti daṭṭhabbā.

Pajānātīti paññā, yathāsabhāvaṃ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāya ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvajotanaṭṭhena pajjototi paññāpajjoto. Savāsanappahānato visesena hataṃ samugghāṭitaṃ vihatam. Paññāpajjotena vihatam paññāpajjotavihatam. Muyhanti tena, sayam vā muyhati, mohanamattameva vā tanti moho, avijjā. Sveva visayasabhāvapaṭicchādanakaraṇato andhakārasarikkhatāya tamo viyāti tamo. Paññāpajjotavihato mohatamo etassāti paññāpajjotavihatamohatamo, taṃ paññāpajjotavihatamohatamaṃ. Sabbesampi hi khīṇāsavānaṃ satipi paññāpajjotena avijjandhakārassa vihatabhāve saddhādhimuttehi viya diṭṭhippattānaṃ sāvakehi paccekasambuddhehi ca savāsanappahānena sammāsambuddhānaṃ kilesappahānassa viseso vijjatīti sātisaṃyamaṃ avijjāppahānena bhagavantaṃ thomento āha “paññāpajjotavihatamohatama”nti.

Atha vā antarena paropadesaṃ attano santāne accantaṃ avijjandhakāravigamassa nibbattitattā, tathā sabbaññutāya balesu ca vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyaṇca dhammadesanātisaṃyamaṇubhāvena sammadeva tassa pavattitattā bhagavāya visesato mohatamavigamena thometabboti āha

“paññāpajjotavihatamohatama”nti. Imasmiñca atthavikappe “paññāpajjoto”ti padena bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbā.

Atha vā bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvāvabodhanasamatthena anāvaraṇañāṇasaṅkhātena paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvacchādakassa mohandhakārassa vidhamitattā anaññasādhāraṇo bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṃ “paññāpajjotavihatamohatama”nti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇañāṇaṃ kāraṇūpacārena sasantāne mohatamavidhamananti daṭṭhabbaṃ. Abhinihārasampattiyā savāsanappahānameva hi kilesānaṃ ñeyyāvaraṇapahānanti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato phalūpacārena anāvaraṇañāṇaṃ “mohatamavidhamana”nti vuccatīti.

Kim pana kāraṇaṃ avijjāsamugghātōyeveko pahānasampattivāsena bhagavato thomanānimittaṃ gayhati, na pana sātisayaṃ niravasesakilesapahānanti? Tappahānavacaneneva tadekaṭṭhatāya sakalaṣaṃkilesagaṇasamugghātassa jotitabhāvato. Na hi so tādiso kilesa atthi, yo niravasesaavijjāppahānena na pahīyatīti.

Atha vā vijjā viya sakalakusaladhammasamuppattiyā niravasesākusaladhammanibbattiyā saṃsārappavattiyā ca avijjā padhānakāraṇanti tabbighātavacanena sakalaṣaṃkilesagaṇasamugghāto vutto eva hotīti vuttaṃ “paññāpajjotavihatamohatama”nti.

Narā ca amarā ca narāmarā, saha narāmarehīti sanarāmaro, sanarāmaro ca so loko cāti sanarāmaraloko, tassa garūti sanarāmaralokagaru, taṃ sanarāmaralokagaruṃ. Etena devamanussānaṃ viya tadavasiṭṭhasattānampi yathārahaṃ guṇavisesāvahatāya bhagavato upakārataṃ dasseti. Na cettha padhānāppadhānabhāvo codetabbo. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṃ viya niddisīyati yathā “sarājikāya parisāyā”ti. Kāmañcettha sattasaṅkhārokāsavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti “loko”ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho loka-saddo samudāyavasena lokīyati paññāpiyatīti. Saha narehīti sanarā, sanarā ca te amarā cāti sanarāmarā, tesaṃ lokoti sanarāmaralokoti purimanayeneva yojetabbaṃ. Amara-saddena cettha visuddhidevāpi saṅgayhanti. Te hi maraṇābhāvato paramatthato amarā, narāmarānaṃyeva gahaṇaṃ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā “satthā devamanussāna”nti. Tathā hi sabbānatthapariharaṇapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantamupakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamaṃ gāravaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ “sanarāmaralokagaru”nti.

Sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti sugato. Bhagavato hi veneyyanupasaṅkamaṇaṃ ekantena tesaṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīlanukkuṭikakuṭilākulatādi-dosarahitamavahasitarājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamaṇaṃ kāyagamaṇaṃ

ñāṇagamanañca vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesasahitamabhinīhārato
yāva mahābodhi niravajjatāya sobhanamevāti.

Atha vā sayambhūñāṇena sakalamapi lokaṃ pariññābhisamayavasena parijānanto
ñāṇena sammā gato avagatoti sugato, tathā lokasamudayaṃ
pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādentō sammā gato
atītōti sugato, lokanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato
adhigatoti sugato, lokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā
gato paṭipannoti sugato. “Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na
paccehi na paccāgacchatīti sugato”tiādinā nayena ayamatto vibhāvetabboti.

Atha vā sundaraṃ ṭhānaṃ sammāsambodhiṃ, nibbānameva vā gato adhigatoti
sugato. Yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ veneyyānaṃ yathārahaṃ
kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā gadati vadatīti sugato da-
kāssa ta-kāraṃ katvā. Iti sobhanagamanatādīhi sugato, taṃ sugataṃ.

Puññapāpakehi upapajjanavasena gantabbato gatiyo, upapattibhavavisesā. Tā pana
nirayādivasena pañcavidhā. Tā hi sakalassapi bhavagāmikamassa
ariyamaggādhigamena avipākārahābhāvakaraṇena nivattitattā bhagavā pañcahi
gatīhi suṭṭhu mutto viṣaṃyuttoti āha “gatvimutta”nti. Etena bhagavato katthacipi
apariyāpannatam dasseti, yato bhagavā “devātidevo”ti vuccati. Tenāha -

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā”ti.

Taṃtaṃgatisaṃvattanakānañhi kammakilesānaṃ aggamaggena bodhimūleyeva
suppahīnattā natthi bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva bhagavā
sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsasattanikāyehi suparimutto. Taṃ
gatvimuttaṃ. Vandeti namāmi, thomevīti vā attho.

Atha vā gatvimuttanti anupādisesanibbānadhātuppattiyā bhagavantaṃ thometi.
Ettha hi dvīhi ākārehi bhagavato thomaṇā veditabbā attahitasampattito
parahitapaṭipattito ca. Tesu attahitasampatti anāvaraṇaṇāñādhigamato,
savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantapahānato, anupādisesanibbānappattito ca
veditabbā. Parahitapaṭipatti lābhasakkārādinirapekkhacittassa
sabbadukkhaniyyānikadhammadesanato, viruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayavasena
ñāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā
parahitapaṭipatti, tividhā ca attahitasampatti pakāsītā hoti, kathaṃ?
“Karuṇāsītalahadaya”nti etena āsayato parahitapaṭipatti, sammāgadanatthena
sugata-saddena payogato parahitapaṭipatti, “paññāpajjotavihatamohatamaṃ
gatvimutta”nti etehi catusaccapaṭivedhatthena ca sugata-saddena tividhāpi
attahitasampatti, avasiṭṭhatthena tena “paññāpajjotavihatamohatama”nti etena ca
sabbāpi attahitasampatti parahitapaṭipatti pakāsītā hotīti.

Atha vā tīhi ākārehi bhagavato thomaṇā veditabbā - hetuto phalato upakārato ca.
Tattha hetu mahākaruṇā, sā paṭhamapadena dassitā. Phalaṃ catubbidhaṃ
ñāṇasampadā pahānasampadā ānubhāvasampadā rūpakāyasampadā cāti. Tāsu
ñāṇapahānasampadā dutiyapadena saccapaṭivedhatthena ca sugata-saddena
pakāsītā honti, ānubhāvasampadā pana tatiyapadena, rūpakāyasampadā
yathāvuttakāyagamanasobhanatthena sugata-saddena

lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā vinā tadabhāvato. Upakāro anantaram abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā. So sammāgadanatthena sugata-saddena pakāsito hotīti veditabbaṃ.

Tattha “karuṇāsītalahadaya”nti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti.

Mahākaruṇāya sañcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ katābhinihāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaram sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ.

“Paññāpajjotavihatamohatama”nti etena sammāsambodhiṃ dasseti.

Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṃ sammāsambodhīti vuccatīti. Sammāgamanatthena sugata-saddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti

līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikkattakilamathānuyoga-sassatucchedābhinivesādi-antadvayarahitāya karuṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugata-saddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānāppadhānabhedaṃ payojanaṃ dasseti. Saṃsāramahoghato sattasantāraṇāhettha padhānaṃ payojanaṃ, tadaññamappadhānaṃ. Tesu padhānena parahitapaṭipattiṃ dasseti, itarena attahitasampattiṃ, tadubhayena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ, uttamavandanīyabhāvaṃ, attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ dasseti.

Ettha ca karuṇāgahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato bhagavato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāgahaṇena sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānamaggañāṇadīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho “sanarāmaralokagaru”ntiadinā vipaṇḍīyatīti. Karuṇāgahaṇena ca upagamaṇaṃ nirupakkilesaṃ dasseti, paññāgahaṇena apagamaṇaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena lokasamaññānurūpaṃ bhagavato pavattiṃ dasseti lokavohāravisaṃyattā karuṇāya, paññāgahaṇena samaññāya anatidhāvanaṃ. Sabhāvānavabodhena hi dhammānaṃ samaññaṃ atidhāvitvā sattādiparāmasanaṃ hotīti. Tathā karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāraṃ dasseti, paññāgahaṇena tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṃ catusaccañāṇaṃ catupaṭisambhidāñāṇaṃ catuvesārajjāñāṇaṃ, karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattiñāṇassa gahitattā sesādhāraṇañāṇāni cha abhiññā atṭhasu parisāsu akampanañāṇāni dasa balāni cuddasa buddhañāṇāni soḷasa ñāṇacariyā atṭhārasa buddhadhammā catucattālīsa ñāṇavatthūni sattasattati ñāṇavatthūnīti evamādīnaṃ anekesaṃ paññāpabhedānaṃ vasena ñāṇacāraṃ dasseti. Tathā karuṇāgahaṇena caraṇasampattiṃ, paññāgahaṇena vijjāsampattiṃ. Karuṇāgahaṇena attādhīpatitā, paññāgahaṇena dhammādhīpatitā. Karuṇāgahaṇena lokanāthabhāvo, paññāgahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāgahaṇena pubbakāribhāvo, paññāgahaṇena kataññutā. Karuṇāgahaṇena aparantapatā, paññāgahaṇena anattantapatā. Karuṇāgahaṇena vā buddhakaradhammasiddhi, paññāgahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāgahaṇena paresaṃ tāraṇaṃ, paññāgahaṇena sayaṃ tāraṇaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāgahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti.

Sabbesañca buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi tannidānabhāvato, paññā pariyosānaṃ tato uttari karaṇīyābhāvato. Iti ādipariyosānadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāgahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti.

Karuṇānidānañhi sīlaṃ tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacanena paññākkhandho. Sīlañca sabbabuddhaguṇānaṃ ādi, samādhī majjhe, paññā pariyosānanti evampi ādimajjhapariyosānakalyāṇadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggahaṇaṃ, aññathā ko nāma samatto bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha -

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti. -

Teneva ca āyasmatā sārīputtattherenapi buddaguṇaparicchedanaṃ pati anuyuttena “no hetuṃ, bhante”ti paṭikkhipitvā “api ca me, bhante, dhammanvayo vidito”ti vuttaṃ.

2. Evaṃ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ abhitthavitvā idāni saddhammaṃ thometuṃ “buddhopi”tiādimāha. Tattha buddhoti kattuniddeso. Buddhabhāvanti kammaniddeso. Bhāvetvā sacchikatvāti ca pubbakālakiriyāniddeso. Yanti aniyamato kammaniddeso. Upagatoti aparakālakiriyāniddeso. Vandeti kiriyāniddeso. Tanti niyamaṇaṃ. Dhammanti vandanakiriyāya kammaniddeso. Gatamalaṃ anuttaranti ca tabbisesanaṃ.

Tattha buddhasaddassa tāva - “bujjhitaṃ saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho”tiādinā niddesanayena attho veditabbo. Atha vā savāsānāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikaṣitabhāvato buddhavāti buddho jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti buddho yathā “dikkhito na dadāti”ti. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇena saha vāsānāya vihataviddhastaniravasesakilesa mahākaruṇā sabbaññutaññāṇādiaparimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha - “buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi. Tattha ca sabbaññutaṃ patto balesu ca vasībhāva”nti. Api-saddo sambhāvane. Tena “evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma bhagavā”ti vakkhamānaguṇe dhamme sambhāvanaṃ dīpeti. Buddhabhāvanti sammāsambodhiṃ. Bhāvetvāti uppādetvā vaḍḍhetvā ca. Sacchikatvāti paccakkhaṃ katvā. Upagatoti patto, adhigatoti attho. Etassa “buddhabhāva”nti etena sambandho. Gatamalanti vigatamalaṃ, niddosanti attho. Vandeti paṇamāmi, thomemi vā. Anuttaranti uttararahitaṃ, lokuttaranti attho. Dhammanti yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyato saṃsārato ca apatamāne dhāretīti dhammo.

Ayañhettha saṅkhepattho - evaṃ vividhaguṇagaṇasamannāgato buddhopi bhagavā yaṃ ariyamaggasaṅkhātāṃ dhammaṃ bhāvetvā phalanibbānasaṅkhātāṃ pana dhammaṃ sacchikatvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigato, tametaṃ buddhānampi buddhabhāvaheṭubhūtaṃ sabbadosamalarahitaṃ attano uttaritārābhāvena anuttaraṃ paṭivedhasaddhammaṃ namāmīti. Pariyattisaddhammassapi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo. Atha vā

“abhidhammanayasamuddaṃ adhigacchi, tīṇi piṭakāni sammasī”ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassapi sacchikiriyasammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vutto evāti daṭṭhabbaṃ.

Tathā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā sacchikatvā”ti ca vuttattā buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhamma-saddena saṅgahitāti veditabbaṃ. Tāpi hi malapaṭipakkhatāya gatamālā anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānaṃ sakalavaṭṭadukkhaniissaraṇatthāya katamahābhinihāro mahākaruṇādhivāsapesalajjhāsayo paññāvisesaparidhotanimmalānaṃ dānadamasaññaṃādīnaṃ uttamadhammānaṃ sataṣaṇṇasādhikāni kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ niraṇṭaraṃ niravasesānaṃ bhāvanāpaccakkhakaṇṇehi kammādīsu adhigatavasibhāvo acchariyācinteyyamahānubhāvo adhisīlādhicittānaṃ paramukkaṃsapāramippatto bhagavā paccayākāre catuvīsatiḷḷasatasahassamukhena mahāvajiraññaṃ pesetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca “bhāvetvā”ti etena vijjāsampadāya dhammaṃ thometi, “sacchikatvā”ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayeññābhāvena, dutiyena anuppādeññābhāvena. Purimena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirupamatāya. Purimena vā virāgasampattiya, dutiyena nirodhasampattiya. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā buddhabhāvaṃ upagato”ti etena svākkhātātāya dhammaṃ thometi, “sacchikatvā”ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattaṃ veditabbatāya dhammaṃ thometi. “Gatamala”nti iminā saṃkilesābhāvadīpanena dhammassa parisuddhataṃ dasseti. “Anuttara”nti etena aññaṃsaṃ visiṭṭhassa abhāvadīpanena vipulaparipuṇṇataṃ. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena sabhāvasampadaṃ. Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalahāvo yojetabbo. Bhāvanābalena hi so dosānaṃ samugghātako hotīti. Sacchikātabbabhāvena anuttarabhāvo yojetabbo. Sacchikiriyānibbattito hi tatuttarikaraṇīyābhāvato anaññasādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā “bhāvetvā”ti etena saha pubbabhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā honti. “Sacchikatvā”ti etena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā hontīti.

3. Evaṃ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ abhitthavitvā idāni ariyasaṅghaṃ thometuṃ “sugatassā”tiādimāha. Tattha sugatassāti sambandhaniddeso. Tassa “puttāna”nti etena sambandho. Orasānanti puttavisesanaṃ. Mārasenamathanānanti orasaputtabhāve kāraṇaniddeso. Tena kilesapahānameva bhagavato orasaputtabhāve kāraṇaṃ anujānātīti dasseti. Aṭṭhannanti gaṇanaparicchedaniddeso. Tena ca satipi tesāṃ sattavisesabhāvena anekasaṇṇasaṅkhābhāve imaṃ gaṇanaparicchedaṃ nātivattantīti dasseti

maggatthaphalaṭṭhabhāvānativattanato. Samūhanti samudāyaniddeso. Ariyaśaṅhanti guṇaviṣiṭṭhasaṅghātabhāvaniddeso. Tena asatipi ariyapuggalānaṃ kāyasāmaggiyaṃ ariyaśaṅghabhāvaṃ dasseti diṭṭhisīlasāmaññaṃ saṃhatabhāvato.

Tattha urasi bhavā jātā sambaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā attajātātāya pitu santakassa dāyajjassa visesena bhāgino honti, evametepi ariyapuggalā sammāsambuddhassa dhammassavanante ariyāya jātiyā jātātāya bhagavato santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ca ekantabhāginoti orasā viya orasā. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāveneva ariyabhūmiṃ okkamamānā okkantā ca ariyasāvakā bhagavato urena vāyāmajanitābhijātītāya nippariyāyena orasā puttāti vattabbataṃ arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā “bhagavato dhammadesanā” icceva vuccati tammūlikattā lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

Yadipi ariyasāvakānaṃ ariyamaggādhigamasamaye bhagavato viya tadantarāyakaraṇatthaṃ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tepi vimathitā eva nāma hontīti āha “mārasenamathanāna”nti. Imasmiṃ panatthe “māramārasenamathanāna”nti vattabbe mārasenamathanānanti ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānaṃ viya devaputtamārassapi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo “senā”ti vuccati. Yathāha “kāma te paṭhamā senā”tiādi. Sā ca tehi diyaḍḍhasahassabhedā, anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇapaharaṇehi odhiso vimathitā vihatā viddhastā cāti mārasenamathanā, ariyasāvakā. Etena tesāṃ bhagavato anujātaputtataṃ dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena saraṇanti araṇīyato upagantabbato, upagatānañca tadatthasiddhito ariyā. Ariyānaṃ saṅghoti ariyaśaṅgho. Ariyo ca so saṅgho cāti vā ariyaśaṅgho. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṅgharatanādhīnoti assa ariyaśaṅghassa bahūpakārataṃ dassetuṃ idheva “sirasā vande”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca “sugatassa orasānaṃ puttāna”nti etena ariyaśaṅghassa pabhavasampadaṃ dasseti, “mārasenamathanāna”nti etena pahānasampadaṃ sakalasamkilesapahānadīpanato, “aṭṭhannampi samūha”nti etena ñāṇasampadaṃ maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvadīpanato. “Ariyaśaṅgha”nti etena pabhavasampadaṃ dasseti sabbasaṅghānaṃ aggabhāvadīpanato. Atha vā sugatassa orasānaṃ puttānanti ariyaśaṅghassa visuddhanissayabhāvadīpanaṃ. Mārasenamathanānanti sammāujuñāyasāmīcippaṭipannabhāvadīpanaṃ. Aṭṭhannampi samūhanti āhuneyyādibhāvadīpanaṃ. Ariyaśaṅhanti anuttarapuññaṃ khettabhāvadīpanaṃ. Tathā “sugatassa orasānaṃ puttāna”nti etena ariyaśaṅghassa lokuttarasaraṇagamanasabhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te bhagavato orasaputtā jātā. “Mārasenamathanāna”nti etena abhinīhārasampadāya siddhaṃ pubbabhāge sammāpaṭipattiṃ dasseti. Katābhinihārā hi sammāpaṭipannā māraṃ mārapariṣaṃ vā abhivijinanti. “Aṭṭhannampi samūha”nti etena paṭividdhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānaṃ pakāsītattā. “Ariyaśaṅgha”nti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti. Saraṇagamanañca sāvakānaṃ sabbaguṇānaṃ ādi, sapubbabhāgapaṭipadā sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyosānanti

ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyasaṅghaguṇā pakāsitā honti.

4. Evaṃ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento “iti me”tiādimāha. Tattha ratijananaṭṭhena ratanaṃ, buddhadhammasaṅghā. Tesaṃhi “itipi so bhagavā”tiādinā yathābhūtaguṇe āvajjentassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha -

“Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmīṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmīṃ samaye cittaṃ hoti tathāgataṃ ārabha. Ujugatacitto kho pana, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati”tiādi.

Cittīkatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetuṃ -

“Cittīkataṃ mahaggaṇṇa, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī”ti. -

Cittīkatabhāvādayo ca anaṇṇasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhantīti.

Vandanāva vandanāmayam yathā “dānamayaṃ sīlamaya”nti. Vandanā cettha kāyavācācettehi tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomaṇā vā.

Pujjabhavaphalanibbattanato puññaṃ, attano santānaṃ punātīti vā.

Suvihatantarāyoti. Suṭṭhu vihatantarāyo. Etena attano pasādasampattiya, ratanattayassa ca khettabhāvasampattiya taṃ puññaṃ atthappakāsanassa upaghātaupaddavānaṃ vihanane samatthanti dasseti. Hutvāti pubbakālakiriya. Tassa “atthaṃ pakāsayissāmi”ti etena sambandho. Tassāti yaṃ ratanattayavandanāmayam puññaṃ, tassa. Ānubhāvenāti balena.

5. Evaṃ ratanattayassa nipaccakāre payojanaṃ dassetvā idāni yassā dhammadesanāya atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇābhithavanavasena upaṇṇāpanatthaṃ “saṃyuttavaggapaṭimaṇḍitassā”tiādi vuttaṃ, devatāsaṃyuttādisaṃyuttehi ceva naḷavaggādivaggehi ca vibhūsitassāti attho. Tattha “saṃyutta”nti “saṃyogo”ti ca atthato ekaṃ. Kesaṃ saṃyuttaṃ? Suttavaggānaṃ. Yathā hi byañjanasamudāyo padaṃ, evaṃ atthesu ca katāvadhiko padasamudāyo vākyam, vākyasamudāyo suttaṃ, suttasamudāye vaggoti samañña, tathā suttavaggasamudāye saṃyuttasamañña. Saṃyujjantīti ettha suttavaggāti saṃyuttaṃ. Yadi pi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato natthi, avayave eva taṃtaṃsannivesavisiṭṭhe upādāya padādisamañña viya suttavaggasamañña saṃyuttasamañña āgamasamañña ca, tathāpi paramatthato avijjamānopi samudāyo buddhiparikappitarūpena vijjamāno viya gayhamāno avayavānaṃ adhiṭṭhānabhāvena vohariyati yathā “rukkhe sākha”ti, tasmā vuttaṃ “saṃyuttavaggapaṭimaṇḍitassā”ti.

Nanu saṃyuttavaggo eva āgamo, tassa pana kehi maṇḍananti? Na codetabbametam. Bhavati hi abhinnepi vatthusmiṃ yathādhippetavisesāvabodhanato bhedakasamudācāro yathā “silāputtakassa sarīra”nti. Āgamissanti ettha, etena, etasmā vā attatthaparattādayoti āgamo, ādikalyāṇādiguṇasampattiya uttamaṭṭhena taṃtaṃabhipatthitasamiddhihetutāya paṇḍitehi varitabbato varo, āgamo ca so varo cāti āgamavaro. Āgamasammatehi vā varoti āgamavaro, saṃyutto ca so āgamavaro

cāti saṃyuttāgamavaro, tassa. Buddhānaṃ anubuddhā buddhānubuddhā, buddhānaṃ saccapaṭivedhaṃ anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakādayo ariyā. Tehi atthasaṃvaṇṇanāguṇasaṃvaṇṇanānaṃ vasena saṃvaṇṇitassa.

Atha vā buddhā ca anubuddhā ca buddhānubuddhāti yojetabbam.
Sammāsambuddheneva hi vinayasuttaabhidhammānaṃ pakiṇṇakadesanādivasena yo paṭhamam attho vibhatto, so eva pacchā tesam atthavaṇṇanāvasena saṅgītikārehi saṅgaham āropitoti. Ettha ca saṃyuttānaṃ vaggā samūhāti saṃyuttavaggā, sagāthāvaggādayo. Tappariyāpannatāya saṃyuttetu vaggā saṃyuttavaggā, naḷavaggādayo. Saṃyuttāva vaggā saṃyuttavaggā. Tividhepi te ekasesanayena gahetvā vuttam “saṃyuttavaggapaṭimaṇḍitassā”ti.

Tattha sagāthāvagge tāva ekādasa saṃyuttāni aṭṭhatimsa vaggā. Nidānavagge nava saṃyuttāni ekūnacattālisa vaggā. Khandhavagge ekādasa saṃyuttāni ekūnasatṭhi vaggā. Saḷāyatanavagge nava saṃyuttāni aṭṭhatimsa vaggā. Mahāvagge dvādasa saṃyuttāni aṭṭhacattālisa vaggā. Idamettha saṃyuttantaravaggānaṃ parimāṇam.

Ñāṇappabhedajananassāti paṭiccasamuppādakhandhāyatanādikathābahulatāya gambhīraññācariyāvibhāvanato paññāvibhāgasamuppādakassa. Idha pana “paññāppabhedajananassā”ti svāyamāgamo thomito, saṃvaṇṇanāsu cāyam ācariyassa pakati, yadidaṃ taṃtaṃsaṃvaṇṇanānaṃ ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbassa dhammassa visesaguṇakittanena thomanā. Tathā hi sumaṅgalavilāsiniṇipapañcasūdanīmanorathapūraṇiāṭṭhasālīniādīsu ca yathākkamaṃ “saddhāvahaguṇassa, paravādamathanassa, dhammakathikapuṇḍavānaṃ vicittapaṭibhānajananaṃ, tassa gambhīraññāhehi ogāḷhassa abhiṇhaso nānāyavicittassa abhidhammassā”tiādīnā thomanā katā.

6. Attho kathiyati etāyāti atthakathā, atthakathāva aṭṭhakathā ttha-kārassa tṭha-kāram katvā yathā “dukkhassa pīḷanaṭṭho”ti. Āditoti ādimhi paṭhamasaṅgītiyam. Chaḷabhiññatāya paramena cittavasibhāvena samannāgatattā jhānādīsu pañcavidhavasitāsambhāvato ca vasino, therā mahākassapādayo. Tesam satehi pañcahi. Yāti yā aṭṭhakathā. Saṅgītāti attham kathetum yuttatṭhāne “ayam etassa attho, ayam etassa attho”ti saṅgahetvā vuttā. Anusaṅgītā ca yasattherādīhi pacchāpi dutiyatatiyasaṅgītīsu. Iminā attano saṃvaṇṇanāya āgamanavisuddhiṃ dasseti.

7. Sīhassa lānato gahaṇato sīhaḷo, sīhakumāro, tabbaṃsajātātāya tambapaṇṇidīpe khattiyā, tesam nivāsātāya tambapaṇṇidīpassa ca sīhaḷabhāvo veditabbo. Ābhatāti jambudīpato ānītā. Athāti pacchā. Aparabhāge hi nikāyantaraladdhīhi asaṅkarattham sīhaḷabhāsāya aṭṭhakathā ṭhapitāti. Tena mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsaṇam ekantena karaṇīyanti dasseti. Tenevāha “dīpavāsīnamatthāyā”ti. Ettha dīpavāsīnanti jambudīpavāsīnam, sīhaḷadīpavāsīnam vā atthāya sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti yojanā.

8. Apanetvāti kaṇcukasadisaṃ sīhaḷabhāsaṃ apanetvā. Tatoti aṭṭhakathāto. Ahanti attānaṃ niddisati. Manoramaṃ bhāsanti māgadhabhāsaṃ. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitamaṇam ramayati. Tenevāha “tantinayānucchavika”nti, pāḷigatiyā anulomikaṃ pāḷichāyānuvidhāyininti attho. Vigatadosanti asabhāvaniruttibhāsantararahitaṃ.

9. Samayaṃ avilomentoti siddhantaṃ avirodhento. Etena atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsiyissanti. Theravaṃsadīpānanti thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā, mahākassapādayo. Tehi āgatā ācariyaparamparā theravaṃso, tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjalanato theravaṃsadīpā, mahāvihāravāsino, tesam. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti vinicchayo, gaṇṭhiṭṭhānesu khilamaddanākārena pavattā vimaticchedanī kathā. Suṭṭhunipuṇo saṇho vinicchayo etesanti sunipuṇavinicchayā. Atha vā vinicchīnotīti vinicchayo vuttappakāraṇisayaṃ ñāṇaṃ. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti yojetabbaṃ. Etena mahākassapāditheraparamparāgato, tato eva ca aviparīto saṇho sukhumo mahāvihāravāsīnaṃ vinicchayo, tassa pamāṇabhūtaṃ dasseti.

10. Sujanassa cāti ca-saddo sampiṇḍanattho. Tena “na kevalaṃ jambudīpavāsīnameva atthāya, atha kho sādhujanatosanattāñcā”ti dasseti. Tena ca “tambapaṇḍidīpavāsīnampi atthāyā”ti ayamatto siddho hoti uggahaṇādisukaratāya tesampi bahukārattā. Ciraṭṭhitatthanti ciraṭṭhitiatthaṃ, ciraṭṭhitattāpavattanāyāti attho. Idañhi atthappakāsaṇaṃ aviparītapadabyañjanasunikkhepassa atthasunayassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhitiyā pavattati. Vuttañhetam bhagavatā “dveme, bhikkhave, dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammossāya anantaradhānāya samvattanti. Katame dve? Sunikkhittañca padabyañjanaṃ attho ca sunīto”ti.

11-12. Yaṃ atthavaṇṇanaṃ kattukāmo, tassā mahattaṃ pariharitum “sāvattipabhūtina”ntiādi vuttaṃ. Tenevāha - “na idha bhiyyo vitthārakathaṃ karissāmi, na taṃ idha vicārayissāmi”ti ca. Saṅgītinam dvinnanti dīghamajjhimanikāyānaṃ.

13. “Na idha bhiyyo vitthārakathaṃ karissāmi”ti sāmāññato vuttassa atthassa avassayaṃ dassetuṃ “suttānaṃ panā”tiādi vuttaṃ.

14. Yaṃ aṭṭhakathaṃ kattukāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggo gahetabboti kathikānaṃ upadesaṃ karonto tatta vicāritadhamme uddesavasena dasseti “sīlakathā”tiādinā. Tattha sīlakathāti cārittavārittādivasena sīlassa vitthārakathā. Dhutadhammāti piṇḍapātikaṅgādayo terasa kilesadhunanakadhammā. Kammatṭhānāni sabbānīti pāḷiyaṃ āgatāni aṭṭhattiṃsa, aṭṭhakathāyaṃ dveti niravasesāni yogakammasa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. Cariyāvidhānasahitoti rāgacariyādīnaṃ sabhāgādividhānena sahito. Jhānāni cattāri rūpāvacarajjhānāni, samāpattiyo catasso arūpasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni jhānāni, samāpajjanavasibhāvappattiyā samāpattiyo. Jhānāni vā rūpārūpāvacarajjhānāni, samāpattiyo phalasamāpattinirodhasamāpattiyo.

15. Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo sabbā abhiññāyo. Ñāṇavibhaṅgādīsu āgatanayena ekavidhādīnaṃ paññāya saṅkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo paññāsaṅkalananicchayo.

16. Paccayadhammānaṃ hetuādīnaṃ paccayuppannadhammānaṃ hetupaccayādibhāvo paccayākāro, tassa desanā paccayākāradesanā, paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana nikāyantaraladdhisāṅkararahitatāya suṭṭhuparisuddhā, ghanavinibbhogassa ca sudukkaratāya nipuṇā saṇhasukhumā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha “suparisuddhanipuṇanaya”ti. Paṭisambhidādīsu āgatanayaṃ avisajjetvā vā vicāritattā avimuttatantimaggā.

17. Iti pana sabbanti iti-saddo parisamāpane, pana-saddo vacanālaṅkāre, etaṃ sabbanti attho. Idhāti imissā aṭṭhakathāya. Na taṃ vicārayissāmi punaruttibhāvatoti adhippāyo.

18. Idāni tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇaṃ niddhārento “majjhe visuddhimaggo”tiādimāha. Tattha “majjhe ṭhatvā”ti etena majjhaṭṭhabhāvadīpanena visesato catunnaṃ āgamānaṃ sādharmaṇaṭṭhakathā visuddhimaggo, na sumaṅgalavilāsiniādayo viya asādharmaṇaṭṭhakathāti dasseti. “Visesato”ti ca idaṃ vinayābhidhammānampi visuddhimaggo yathārahaṃ atthavaṇṇanā hoti evāti katvā vuttaṃ.

19. Icevāti iti eva. Tampīti visuddhimaggampi. Etāyāti sārattappakāsiniyā.

Ettha ca “sīhaḷadīpaṃ ābhatā”tiādinā aṭṭhakathākaraṇassa nimittaṃ dasseti, “dīpavāsīnamatthāya sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ ciraṭṭhitatthañca dhammassā”ti etehi payojanaṃ, “saṃyuttāgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmī”ti etena piṇḍatthaṃ, “apanetvāna tatohaṃ sīhaḷabhāsa”ntiādinā “sāvatthipabhūtina”ntiādinā “sīlakathā”tiādinā ca karaṇappakāraṃ. Heṭṭhimanikāyesu visuddhimagge ca vicāritānaṃ atthānaṃ avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Devatāsaṃyuttaṃ

1. Naḷavaggo

1. Oghataraṇasuttavaṇṇanā

Vibhāgavantānaṃ sabhāvavibhāvanaṃ vibhāgadassanavaseneva hotīti paṭhamam taṃ saṃyuttavaggasuttādivasena saṃyuttāgamassa vibhāgaṃ dassetuṃ “tattha saṃyuttāgamo nāmā”tiādimāha. Tattha tatthāti yaṃ vuttaṃ - “saṃyuttāgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmī”ti, tasmim vacane. Tatthāti vā “etāya aṭṭhakathāya vijānātha saṃyuttanissitaṃ attha”nti ettha yaṃ saṃyuttaggahaṇaṃ kataṃ, tattha. Pañca vaggā etassāti pañcavaggo. Avayavena viggaho, samudāyo samāsatto.

Idāni taṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇetukāmo attano saṃvaṇṇanāya tassa paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhattānukkameneva pavattabhāvaṃ dassetuṃ, “tassa vaggesu sagāthāvaggo ādī”tiādi vuttaṃ. Tattha yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā paññattattā ca vipakkiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyanaṃ kathanaṃ saṅgīti, mahāvisayattā pūjanīyattā ca mahatī saṅgīti mahāsaṅgīti. Paṭhamā mahāsaṅgīti paṭhamamahāsaṅgīti, tassā pavattitakālo paṭhamamahāsaṅgītikālo, tasmim paṭhamamahāsaṅgītikāle.

Nidadāti desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ veditaṃ katvā nidassetīti nidānaṃ. Yo loke ganthassa upogghātoti vuccati, svāyamettha “evaṃ me suta”nti-ādiko gantho veditabbo, na pana “sanidānāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemi”tiādisu viya attajjhāsayādidesanuppattihetu. Tenevāha - “evaṃ me sutanti-ādikaṃ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ nidānamādī”ti. Kāmañcetta yassaṃ

paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkamena saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā vitthārato vattabbā, sumaṅgalavilāsiniyaṃ pana attanā vitthāritattā tattheva gahetabbāti imissā saṃvaṇṇanāya mahattaṃ pariharanto “sā panesā”tiādimāha.

1. Evaṃ bāhiraṇidāne vattabbaṃ atidisitvā idāni abbhantaraṇidānaṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇetum “yaṃ paneta”ntiādi vuttaṃ. Tattha yasmā saṃvaṇṇanaṃ karontena saṃvaṇṇetabbe dhamme padavibhāgaṃ padatthañca dassetvā tato paraṃ piṇḍatthādidassanavasena saṃvaṇṇanā kātabbā, tasmā padāni tāva dassento “evanti nipātapada”nti-ādimāha. Tattha padavibhāgoti padānaṃ viseso, na padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca padavibhāgo. Padaviggaho ca padavibhāgo ca padavibhāgoti vā ekasesavasena padapadaviggahā padavibhāgasaddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha padaviggaho “jetassa vanaṃ jetavana”ntiādinā samāsapadesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṃ pana padatthaṃ atthuddhārakkamena paṭhamam evaṃsaddassa dassento “evaṃsaddo tāvā”tiādimāha. Avadhāraṇādīti ettha ādi-saddena idamatthapucchāparimāṇādiatthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi “evaṃgatāni puthusippāyatanāni, evaṃvidho evamākāro”ti ca ādisu idaṃ-saddassa atthe evaṃ-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākāra-saddo ca. Tathā hi gatavidhaākārasadde lokiyā pakāratthe vadanti. “Evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmuttamālābharaṇā odātavattavasanā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyakoti. No hidaṃ, bho gotamā”tiādisu pucchāyaṃ, “evaṃ lahuparivattaṃ, evamāyupariyanto”ti ca ādisu parimāṇe.

Nanu ca “evaṃ su te sunhātā suvilittā, evamāyupariyanto”ti ettha evaṃ-saddena pucchānākāraparimāṇākāraṇaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃ-saddoti? Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hi evaṃ-saddo, ākāratthoti adhippeto yathā “evaṃ byākho”tiādisu, na pana ākāravisesavācako. Evañca katvā, “evaṃ jātena maccenā”tiādinī upamādisu udāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi “yathāpi...pe... bahu”nti? Ettha puppharāsiṭṭhāniyato manussūpapattisappurisūpanissaya-saddhammassavana- yonisomanasikāra-bhogasampattiādidānādipuñṇakiriyahetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇayogato mālāguḷasadiyo pahūtā puñṇakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena sattena kattabbāti jotitattā puppharāsimālāguḷāva upamā, tesam upamākāro yathā-saddena aniyamato vuttoti “evaṃ-saddo upamākāraṇigamanattho”ti vatthum yuttaṃ, so pana upamākāro niyamiamāno atthato upamāva hotīti āha “upamāyaṃ āgato”ti. Tathā “evaṃ iminā ākārena abhikkamitabba”ntiādinā upadisiyamānāya samaṇasāruppāya ākappasampattiyā yo tattha upadisaṇākāro, so atthato upadeso evāti vuttaṃ, “evaṃ te...pe... upadese”ti. Tathā “evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā”ti ettha ca bhagavatā yathāvuttamatthaṃ aviparītato jānantehi kataṃ tattha saṃvijjāmānaguṇānaṃ pakārehi haṃsaṇaṃ udaggaṭākaraṇaṃ sampahaṃsaṇaṃ. Yo tattha sampahaṃsaṇākāroti yojetabbaṃ.

Evamevaṃ panāyanti ettha garahaṇākāroti yojetabbaṃ, so ca garahaṇākāro vasalīti-ādikhūṃsanasaddasannidhānato idha evaṃ-saddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsiādisaddānaṃ sannidhānatoti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ, bhanteti pana dhammassa sādhuḷakam savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi attano tattha ṭhitabhāvassa paṭijānanavasena vuttattā ettha evaṃ-saddo “vacanasampaṭicchanattho”ti vutto.

Tena evaṃ, bhanteti sādhu, bhante, suṭṭhu, bhanteti vuttaṃ hoti. Evañca vadehīti yathāhaṃ vadāmi, evaṃ samaṇaṃ ānandaṃ vadehīti yo evaṃ vadanākāro idāni vattabbo, so evaṃ-saddena nidassīyatīti “nidassanattho”ti vuttoti. Evaṃ noti etthāpi nesaṃ yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāve sanniṭṭhānajananaṃ anumatigahaṇavasena “saṃvattanti vā no vā, kathaṃ vo ettha hotī”ti pucchāya katāya “evaṃ no ettha hotī”ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṃ evaṃ-saddena vibhāvantanti viññāyati. So pana tesaṃ dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti āha - “evaṃ no ettha hotītiādīsu avadhāraṇe”ti.

Nānāyanipuṇanti ekattanānattaabyāpāraevaṃdhammatāsaṅkhātā, nandiyāvaṭṭatipukkhalasīhavikkīlitaanākusadisālocanasāṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā nānāyā. Nayā vā pāligatiyo tā ca paññattianupaññattiādivasena saṃkilesabhāgiyādilokiyādītadubhayavomissakādivasena kusalādivasena khandhādivasena saṅgahādivasena samayavimuttādivasena ṭhapanādivasena kusalamūlādivasena tikappaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti nānāyā, tehi nipuṇaṃ saṅhaṃ sukhumanti nānāyanipuṇaṃ. Āsayova ajjhāsayo, te ca sassatādibhedena tattha ca apparajakkhatādibhedena aneke, attajjhāsayaḍayo eva vā samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ. Atthabyañjanasampannanti atthabyañjanaparipuṇaṃ upanetabbābhāvato, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivāsena chahi atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanatthaṃ “paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato pāṭihāriya”nti vadanti. Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi ye haritabbā, puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha “pāṭihāriya”nti vattum. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesaṃ haraṇato “pāṭihāriya”nti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametaṃ. Atha vā bhagavato ca sāsanaṃ ca paṭipakkhā titthiyā, tesaṃ haraṇato pāṭihāriyaṃ. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhiādesanānusāsanihi haritā apanītā hontīti. Paṭīti vā ayaṃ saddo “pacchā”ti etassa atthaṃ bodheti “tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”tiādīsu viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchāharitabbāṃ pavattetabbanti paṭihāriyaṃ, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṃ paṭihāriyaṃ, iddhiādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena ca sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upattilesesu parasattānaṃ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti, paṭihāriyameva pāṭihāriyaṃ. Paṭihāriye vā iddhiādesanānusāsaniyamudāye bhavaṃ ekekaṃ pāṭihāriyanti vuccati. Paṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmiṃ vā nimittabhūte, tato vā āgatanti pāṭihāriyaṃ. Tassa pana iddhiādibhedena visayabhedena ca bahuvividhassa bhagavato desanāyaṃ labbhamānattā āha “vividhapāṭihāriya”nti.

Na aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā. Evañca katvā “sabbappakārena ko samattho viññātu”nti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ bhavati,

dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākāraavirajjhanassa adhippetattā. Na hettha atthantaratāparihāro dvinnampi atthānaṃ ekavisayattā. Itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

“Yo paro na hoti, so attā”ti evaṃ vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantatiyā vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi ekasmiṃ eva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānaṃ bhedaṃ sandhāyāha, “me-saddo tīsu atthesu dissatī”ti.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmiṃ suta-saddo eva taṃ taṃ attā vadatīti anupasaggassa suta-saddassa atthuddhāre saupasaggassa gahaṇaṃ na virujjhatīti dassento “saupasaggo anupasaggo cā”tiādimāha. Assāti suta-saddassa. Kammabhāvasādhanaṃ idha sutasadde sambhavantīti vuttaṃ “upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho”ti. Mayāti atthe satīti yadā me-saddassa kattuvāsena karaṇaniddeso, tadāti attho. Mamāti atthe satīti yadā sambandhavasena sāminiddeso, tadā.

Suta-saddasannidhāne payuttena evaṃ-saddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttaṃ “evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassana”nti. Ādi-saddena sampāṭicchanaṇaṃ pañcadvārikaviññāṇaṃ tadabhinīhaṇaṃ manodvārikaviññāṇaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Sabbesampi vākyānaṃ evakāratthasahitattā “suta”nti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha “assavanabhāvapaṭikkhepato”ti. Etena avadhāraṇena nirāsaṅkataṃ dasseti. Yathā ca sutāṃ sutamevāti niyametabbaṃ, taṃ sammā sutāṃ hotīti āha “anūnādhikāviparītaggahaṇanidassana”nti. Atha vā saddantarathāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti sutanti asutaṃ na hotīti ayametassa atthoti vuttaṃ “assavanabhāvapaṭikkhepato”ti. Iminā diṭṭhādivinivattanaṃ karoti.

Idaṃ vuttaṃ hoti - na idaṃ mayā diṭṭhaṃ, na sayambhūṇaṇena sacchikataṃ, atha kho sutāṃ, tañca kho sammadevāti. Tenevāha “anūnādhikāviparītaggahaṇanidassana”nti. Avadhāraṇatthe vā evaṃ-sadde ayamatthayojanā karīyatīti tadapekkhassa suta-saddassa ayamattho vutto “assavanabhāvapaṭikkhepato”ti. Tenevāha “anūnādhikāviparītaggahaṇanidassana”nti. Savanasaddo cettha kammattā veditabbo “suyyati”ti.

Evaṃ savanahetusavanavisesavasena padattayassa ekena pakārena atthayojanaṃ dassetvā idāni pakārantarehi taṃ dassetuṃ “tathā eva”ntiādi vuttaṃ. Tattha tassāti yā sā bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvāravīññāṇavīthi, tassā. Sā hi nānappakārena ārammaṇe pavattetuṃ samatthā. Tathā ca vuttaṃ “sotadvārānusārenā”ti. Nānappakārenāti vakkhamānānaṃ anekavihitānaṃ byañjanatthaggahaṇaṃ nānākārena. Etena imissā yojanāya ākārattho evaṃ-saddo gahitoti dīpeti. Pavattibhāvappakāsananti pavattiyā atthitāpakāsaṇaṃ. Sutanti dhammappakāsananti yasmiṃ ārammaṇe vuttappakārā viññāṇavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammatā vuttaṃ, na suta-saddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākaṭikaraṇaṃ “ayaṃ hetthā”tiādi. Tattha viññāṇavīthiyāti karaṇatthe karaṇavacanaṃ, mayāti kattuutthe.

Evanti niddisittabbappakāsananti nidassanatthamevaṃ saddaṃ gahetvā vuttaṃ niddasetabbassa niddisittabbattābhāvābhāvato. Tena evaṃ-saddena sakalampi suttaṃ paccāmaṭṭhanti dasseti. Suta-saddassa kiriyāsaddattā savanakiriyāya ca

sādhāraṇaviññāṇappabandhapaṭibaddhattā tattha ca puggalavohāroti vuttaṃ
“sutanti puggalakiccappakāsana”nti. Na hi puggalavohārarahite dhammappabandhe
savanakiriya labbhatīti.

Yassa cittasantānassātiādipi ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā purimayojanāya
aññathā atthayojanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha ākārapaññattīti upādāpaññatti eva
dhammānaṃ pavattiākārupādānavasena tathā vuttā. Sutanti visayaniddesoti
sotabbabhūto dhammo savanakiriyaṃkattupuggalassa savanakiriyaṃvasena
pavattiṭṭhānanti katvā vuttaṃ. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci kattu
abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato
aññaṃ viya taṃsamaṅgiṃ katvā vuttaṃ “cittasantānena taṃsamaṅgiṃ”ti.
Savanakiriyaṃvisayopi sotabbadhammo savanakiriyaṃvasena pavattacittasantānassa
idha paramatthato kattubhāvato, savanavasena cittappavattiyā eva vā
savanakiriyaṃbhāvato taṃkiriyaṃkattu ca visayo hotīti vuttaṃ “taṃsamaṅgiṃ
kattuvise”ti. Sutākārassa ca therassa sammānicchitabhāvato āha
“gahaṇasanniṭṭhāna”nti. Etena vā avadhāraṇatthaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā
ayamatthayojanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Pubbe sutānaṃ nānāvihitānaṃ suttasaṅkhātānaṃ atthabyañjanānaṃ
upadhāritarūpassa ākāraṇaṃ nidassanassa, avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo
evaṃ-saddoti tadākārādiupadhāraṇassa puggalapaññattiyā
upādānabhūtaḍḍhammappabandhabyāpāratāya vuttaṃ “evanti
puggalakiccaniddeso”ti. Savanakiriyaṃ pana puggalavādinopi viññāṇanirapekkhā
natthīti visesato viññāṇabyāpāroti āha “sutanti viññāṇakiccaniddeso”ti. Meti
saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā viññāṇakiccassa ca tattheva
samodahitabbato “meti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso”ti vuttaṃ.
Avijjamānapaññattivijjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṃ evaṃ-saddasuta-
saddānaṃ atthāti te tathārūpa-paññatti-upādānabhūta-
dhammappabandhabyāpārabhāvena dassento āha - “evanti puggalakiccaniddeso,
sutanti viññāṇakiccaniddeso”ti. Ettha ca karaṇakiriyaṃkattukamma-
visesappakāsanaṃvasena puggalabyāpāraṃvisaya-puggalabyāpāraṃnidassanaṃvasena
gahaṇākāragāhakatābbisayavisesaniddesaṃvasena kattukaraṇabyāpāra-
kattuniddesaṃvasena ca dutiyādayo catasso atthayojanā dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Sabbassapi saddādhigamaṇiyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā
sabbapaññattīnaṃca vijjamānādivasena chasu paññattibhedesu antogadhattā tesu
“eva”ntiādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento āha “evanti ca meti cā”tiādi.
Tattha evanti ca meti ca vuccamānaṃ atthassa ākāradīno dhammānaṃ
asalakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha “saccikaṭṭhaparamatthavasena
avijjamānapaññatti”ti. Tattha saccikaṭṭhaparamatthavasena
bhūtatthauttamatthavasena. Idaṃ vuttaṃ hoti - yo māyāmarīciādayo viya
abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so
rūpasaddādisabhāvo, ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho saccikaṭṭho paramattho
cāti vuccati, na tathā evaṃ meti padānaṃ atthoti. Etamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ
“kiñhetthata”ntiādi vuttaṃ. Sutanti pana saddāyatanaṃ sandhāyāha
“vijjamānapaññatti”ti. Teneva hi “yañhi taṃ ettha sotena upaladdha”nti vuttaṃ.
Sotadvārānusārena upaladdhanti pana vutte atthabyañjanādi sabbaṃ labbhatīti. Taṃ
taṃ upādāya vattabbatoti sotapathamāgate dhamme upādāya tesāṃ
upadhāritākārādīno paccāmasanaṃvasena evanti, sasantaṭipariyāpanne khandhe

upādāya meti vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro “dutiyaṃ tatiya”ntiādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā pavattoti āha “diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato”ti. Asutaṃ na hotīti hi sutanti pakāsito yamatthoti.

Attanā paṭividdhā suttassa pakāravisesā evanti therena paccāmaṭṭhāti āha “asammohaṃ dīpeti”ti. Nānappakārapaṭivedhasamattho hotīti etena vakkhamānassa suttassa nānappakārataṃ duppaṭivijjhatañca dasseti. Suttassa asammosaṃ dīpetīti sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā vuttaṃ. Asammohenāti sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarakālapaññāsiddhi. Evaṃ asammosenāti etthāpi vattabbaṃ. Byañjanānaṃ paṭivijjhitaṃ ākāro nātigambhīro yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇiyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇibhūtāti vuttaṃ “paññāpubbaṅgamāyā”tiādi paññāya pubbaṅgamāti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānatā “manopubbaṅgamā”tiādīsu viya. Pubbaṅgamatāya vā cakkhuviññāṇādīsu āvajjanādīnaṃ viya appadhānatte paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati, evaṃ sati pubbaṅgamāyāti etthāpi vuttavipariyāyena yathāsambhavaṃ attho veditabbaṃ. Atthabyañjanasampannassāti atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsana-pakāsana-vivaraṇa-vibhajana-uttānīkaraṇapaññāttivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yoniso manasikāraṃ dīpeti evaṃ-saddena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo. Avikkhepaṃ dīpetīti “oghataṇasuttaṃ kattha bhāsita”ntiādipucchāvasena pakaraṇappavattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavaṭīti katvā vuttaṃ. Vikkhittacittassātiādi tassevatthassa samatthanavasena vuttaṃ. Sabbasampattiyāti atthabyañjanadesaka-payojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikārassa, saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā yonisomanasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṃ siddhi vuttā tadavinābhāvato, evaṃ avikkhepeneva phalabhūtena kāraṇabhūtānaṃ saddhammassavanasappurisūpanissayānaṃ siddhi dassetabbā siyā assutavato sappurisūpanissayaraitassa ca tadabhāvato. “Na hi vikkhittacitto”tiādīnā samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā, saddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhiraṅgattā. Avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti, evampi avikkhepena sappurisūpanissayasiddhijotanaṃ na samatthitāva, no na samatthitā vikkhittacittānaṃ sappurisapayirūpāsānābhāvassa atthasiddhito. Ettha ca purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa. Dutiyaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ ekantavassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanapabheda-paricchedavasena sakalasāsanasampatti-ogāhanākāro niravasesaparahita-pāripūrikāraṇanti vuttaṃ “evaṃ bhaddako ākāro”ti. Yasmā na hotīti sambandho. Pacchimakakkadvayasampattinti attasammāpaṇidhi-pubbekatapuññatā-saṅkhātānaṃ

guṇadvayaṃ. Aparāparavuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā, sampattibhavesūti vā. Ye sandhāya vuttaṃ “cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”tiādi. Purimacchimabhāvo cettha desanakkamavasena daṭṭhabbo. Pacchimacakkadvayasiddhiyāti pacchimacakkadvayassa ca atthitāya. Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvatoti āha “āsayasuddhi siddhā hotī”ti. Tathā hi vuttaṃ - “sammāpaṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”ti “katapuññosi, tvaṃ ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo”ti ca. Tenevāha “āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhī”ti. Payogasuddhiyāti yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena. Tathā cāha “āgamabyattisiddhī”ti, sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vipaṭṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyaṃ visārado hotīti.

Nānappakārapaṭivedhadīpakenātiādinā atthabyañjanesu therassa evaṃ-saddasuta-saddānaṃ asammohāsammosadīpanato catupaṭisambhidāvasena atthayojanaṃ dasseti. Tattha sotabbabhedapaṭivedhadīpakenāti etena ayaṃ suta-saddo evaṃ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmāññeneva sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dīpeti. Manodiṭṭhīhi pariyattidhammānaṃ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evaṃ saddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammānaṃ visesena sotāvadhānapaṭibaddhāti te vuttanayena avikkhepadīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyaṃ dhammassavane ussāhaṃ janeti. Tattha dhammāti pariyattidhammā. Manasā anupekkhitāti “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo”tiādinā nayena manasā anupekkhitā. Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti nijjhānakkhanti bhūtāya, ñātapariññāsāṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpa”ntiādinā suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā.

Sakalena vacanenāti pubbe tīhi padehi visuṃ visuṃ yojitattā vuttaṃ. Attano adahantoti “mamedā”nti attani aṭṭhapento. Bhummatthe cetāṃ sāmivacanaṃ. Asappurisabhūminti akataññutaṃ. “Idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī”ti evaṃ vuttaṃ anariyavohārāvatthaṃ, sā eva anariyavohārāvatthā asaddhammo. Nanu ca ānandattherassa “mamedāṃ vacana”nti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya abhāvato asappurisabhūmi-samatikkamādivacanaṃ niratthakanti? Nayidamevaṃ. “Evaṃ me suta”nti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana “devatānaṃ parivitakkāpekkhaṃ tathāvacananti edisī codanā anavakāsā”ti vadanti. Tasmīṃ kira khaṇe ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivitakko udapādi “bhagavā ca parinibbuto, ayañca āyasmā desanākusalo idāni dhammaṃ deseti, sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā cūḷapituputto. Kiṃ nu kho sayaṃ sacchikataṃ dhammaṃ deseti? Udāhu bhagavato eva vacanaṃ yathāsuta”nti, evaṃ tadāsaṅkitappakārato asappurisabhūmisamokkamādito atikkamādi vibhāvantī. Appetīti nidasseti. Diṭṭhadhammika-samparāyika-paramatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammo eva netti dhammanetti.

Dal'hataraniviṭṭhā vicikicchā kaṅkhā, nātiśamsappanā matibhedamattā vimati. Assaddhiyaṃ vināsetīti bhagavatā bhāsītattā sammukhāvassa paṭiggahitattā khalitaduruttādigahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca paṭhamādayo tisso atthayojanā ākāradiatthesu aggaḥitavisesameva evaṃ-saddaṃ gahetvā dassitā, tato parā catasso ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā vibhāvitā. Pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākāratthaṃ nidassanatthaṃ avadhāraṇatthaṃca evaṃ-saddaṃ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṃ.

Eka-saddo aññaseṭṭhaasahāyasaṅkhaṃyādīsu dissati. Tathā hesa “sassato attā ca loka ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadanti”tiādīsu aññatthe dissati. “Cetaso ekodibhāva”ntiādīsu seṭṭhe, “eko vūpakaṭṭho”tiādīsu asahāye, “ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”tiādīsu saṅkhaṃyāyaṃ. Idhāpi saṅkhaṃyāyanti dassento āha “ekanti gaṇanaparicchedaniddeso”ti. Kālaṅca samayañcāti yuttakālaṅca paccayasāmaggiṅca. Khaṇoti okāso. Tathāgatuppadādikō hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayassa paṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo, yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so eko evāti hi attho. Mahāsamayoti mahāsamūho. Samayopi khoti sikkhāpadapūraṇassa hetupi. Samayappavādakeṭi diṭṭhippavādake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṃ pavadanti. Atthābhisamayāti hitapaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo attho abhisamayatthoti pīḷanādīni abhisametabbabhāvena ekibhāvaṃ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho abhisamayatthoti tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha pīḷanaṃ dukkhasaccassa taṃsamaṅgino hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ, santāpo dukkhadukkhātādivasena santāpanaṃ paridhanaṃ.

Tattha sahaṅkāraṇaṃ sannijjaṃ sameti samavetīti samayo, samavāyo. Sameti samāgacchati ettha maggabrahmacariyaṃ tadādhārapuggalehīti samayo, khaṇo. Sameti ettha, etena vā saṃgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahaṅkāradīhi, uppādādīhi vāti samayo, kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ karaṇaṃ viya ca parikkappanāmettasiddhena rūpena voharīyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayaṇaṃ pavatti avatṭhānanti samayo, samūho yathā “samudāyo”ti. Avayavasahāvaṭṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccayānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti samayo, hetu yathā “samudayo”ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, dal'haggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti samayo, diṭṭhi. Diṭṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Sameti saṃgati samodhānanti samayo, paṭilābho. Samassa nirodhassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamo apavatti samayo, pahānaṃ. Abhimukhaṃ ñāṇena sammā etabbo adhigantabboti abhisamayo, dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjaṭīti abhisamayo, dhammānaṃ aviparītasabhāvābodho. Evaṃ tasmīṃ tasmīṃ atthe samayasaddappavatti veditabbā. Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa udāharaṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Assāti samayasaddassa. Kālo attho samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato desadesakaparisānaṃ viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho? Na utusaṃvaccharādivasena niyamitoti āha “tattha kiñcāpī”tiādī. Utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samayasaddassa vacane ayampi guṇo laddho hotīti dassento “ye vā ime”tiādimāha. Sāmaññaṇajotanaṃ hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha diṭṭhadhammasukhavihārasamayo

devasikaṃ jhānaphalasamāpattīhi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni.
Suppakāsāti dasasahassilokadhātupakampana-obhāsapātubhāvādīhi pākaṭā.
Yathāvuttappabhedesu eva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā
dassetuṃ “yo cāya”ntiādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo, attahitapaṭipattisamayo
ca abhisambodhisamayo, ariyatunhībhāvasamayo,
diṭṭhadhammasukhavihārasamayo,
karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammīkathāsamayā, desanāsamayo eva.

Karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. Tatthāti
abhidhammatadaññasuttapadavinayesu. Tathāti bhummakaraṇehi. Adhikaraṇattho
ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, tāya kiriyantaralakkhaṇaṃ bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ.
Tattha yathā kālo sabhāvadhammaparicchinno sayamaṃ paramatthato avijjamānopi
ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato
“pubbaṇhe jāto, sāyanhe gacchatī”ti ca ādīsu, samūho ca avayavavinimutto visuṃ
avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati yathā
“rukkhe sākhā, yavarāsiyaṃ sambhūto”tiādisu, evaṃ idhāpīti dassento āha
“adhikaraṇaṇhi...pe... dhammāna”nti. Yasmiṃ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ
kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃ eva kāle dhammapuñje ca phassādayopi
hontīti ayaṃ hi tattha attho. Yathā ca “gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato”ti
dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṃ idhāpi yasmiṃ samaye, tasmīṃ
samayeti ca vutte “satī”ti ayamattho viññāyamāno eva hoti padatthassa
sattāviraḥābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā
phassādibhavanakiriyā ca lakkhīyati. Yasmiṃ samayeti yasmiṃ navame khaṇe,
yasmiṃ yonisomanasikārādi hetumhi, paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ
kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃyeva khaṇe, hetumhi, paccayasamavāye vā
phassādayopi hontīti ubhayattha samayasadde bhummaniddeso kato
lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha “khaṇa...pe... lakkhīyati”ti.

Hetuattho karaṇattho ca sambhavati “annena vasati, vijjāya vasati, pharasunā
chindati, kudālena khaṇatī”tiādisu viya. Vītikkamaṇhi sutvā bhikkhusaṅghaṃ
sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ
vatthuotiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni paññapento bhagavā
viharati sikkhāpadapaññattihetuṅca apekkhamāno tatiyapārājikādisu viya.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ.
Parahitapaṭipattisaṅkhātena karuṇāvihārena. Tadatthajotanatthanti
accantasamyogattajotanatthaṃ. Upayoganiddeso kato yathā “māsaṃ sajjhāyati”ti.
Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. Abhilāpamattabhedoti vacanamattena viseso. Tena
suttavinayesu vibhattibyattayo katoti dasseti.

Seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ “seṭṭha”nti vuttaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato,
tathā “uttama”nti etthāpi. Gāravayuttoti garubhāvayutto garuguṇayogato,
garukaraṇārahātāya vā gāravayutto. Vuttoyeva, na pana idha vattabbo
visuddhimaggassa imissā aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Aparo nayo - bhāgavāti bhagavā, bhatavāti bhagavā, bhāge vanīti bhagavā, bhage
vanīti bhagavā, bhattavāti bhagavā, bhage vamīti bhagavā, bhāge vamīti bhagavā.

“Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jīno”.

Tattha kathaṃ bhāgavāti bhagavā? Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgate atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlaṃ samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanaṃ, hirī ottappaṃ, saddhā vīriyaṃ, sati sampajaññaṃ, sīlavisuddhi diṭṭhivissuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasaññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇāni, cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajjañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcendriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimutti-paripācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇañāṇāni, satta aparihāniyā dhammā, satta ariyadhammā, satta ariyadhammāni, satta bojjhaṅgā, satta sappurisa-dhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā, sattakhīṇāsavabaladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā aṭṭha sammattāni, aṭṭhalokadhammātikamo, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭhaakkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭhaabhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, navasattāvāsadesanā, nava āghāta-paṭivīriyā, nava saññā, navanānattā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakamma-pathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisamsā, dvādasa dhammācakkākārā, terasa dhutaguṇā, cuddasa buddhañāṇāni, pañcadasa vimutti-paripācanīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catucattālisa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaññāsa kusalā dhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsati koṭṭisatasahassasaṅkhasamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṃ, anantanayasamantapaṭṭhāna-pavīcaya-paccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṃvijjanti upalabbhanti, tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti “bhāgavā”ti vattabbe ākāraṇaṃ rassattaṃ katvā “bhagavā”ti vutto. Evaṃ tāva bhāgavāti bhagavā.

“Yasmā sīlādayo sabbe, guṇabhāgā asesato;
Vijjanti sugate tasmā, bhagavāti pavuccati”.

Kathaṃ bhavavāti bhagavā? Ye te sabbaloka-hitāya ussukkamāpannehi manussattādi-ke aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsamābodhiyā katamahābhinihārehi mahābodhisattehi paripūritabbā dānapāramī, sīla, nekkhamma, paññā, vīriya, khanti, sacca, adhiṭṭhāna, mettā, upekkhāpāramīti dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samatīṃsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, saccādīni cattāri adhiṭṭhānāni, aṅgapariccāgo, jīvita, rajja, putta, dārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, ñātattacariyā, lokattacariyā, buddhicariyāti evamādayo, saṅkhepato vā sabbe puññañāṇasambhārā buddhakaradhammā, te mahābhinihārato paṭṭhāya kappānaṃ satasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni yathā hānabhāgiyā saṃkilesabhāgiyā

ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva honti, evaṃ sakkaccaṃ nirantaraṃ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti “bhatavā”ti vattabbe “bhagavā”ti vutto niruttinayena ta-kārassa ga-kāraṃ katvā. Atha vā bhatavāti teyeva yathāvutte buddhakaradhamme vuttanayeneva bhari, sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti bhagavā.

“Sammāsambodhiyā sabbe, dānapāramiādike;
Sambhāre bhatavā nātho, tasmāpi bhagavā mato”.

Kathaṃ bhāge vanīti bhagavā? Ye te catuvīsati koṭṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ vaḷaṅjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitattaṃ attano ca diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ niccakappaṃ vani, bhaji, sevi, bahulamakāsīti bhāge vanīti bhagavā. Atha vā abhiññeyyadhammesu kusalādīsū khandhādīsū ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana “cakkhu pariññeyyaṃ sotaṃ...pe... jarāmaraṇaṃ pariññeyya”ntiādinā aneke pariññeyyabhāgā, “cakkhussa samudayo pahātabbo...pe... jarāmaraṇassa samudayo pahātabbo”tiādinā pahātabbabhāgā, “cakkhussa nirodho...pe... jarāmaraṇassa nirodho sacchikātabbo”tiādinā sacchikātabbabhāgā, “cakkhunirodhagāminīpaṭipadā”tiādinā, “cattāro satipaṭṭhānā”tiādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā, te sabbe vani, bhaji, yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti bhagavā. Atha vā “ye ime sīlādayo dhammakhandhā sāvakehi sādharmaṇa guṇakoṭṭhāsā guṇabhāgā, kinti nu kho te vineyyasantānesu patiṭṭhāpeyya”nti mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhippetaphalāvahā ahosi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

“Yasmā ñeyyasamāpatti-guṇabhāge tathāgato;
Bhaji patthayi sattānaṃ, hitāya bhagavā tato”.

Kathaṃ bhāge vanīti bhagavā? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvibhavaṃ bhajīyantīti bhagā, lokiya lokuttarasampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sammāsambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṃsagate, vani, bhaji, sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannānento buddhadhamme paripācesī, buddhabhūto pana te niravajjesu upasaṃhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi, vani, bhaji, sevi, vitthārato pana padesarajja-issariyacakkavattisampatti-devarajjasampattiādivasena jhāna-vimokkha-samādhisamāpatti-ñāṇadassana-maggabhāvanā-phalasacchi-kiriyādi-uttarimanussadhammavasena ca anekavīhite anaññasādhāraṇe, bhāge, vani, bhaji, sevi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

“Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthu;
Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato”.

Kathaṃ sattavāti bhagavā? Bhattā daḷhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-aparimitanirupamappabhāva-guṇavisesasamaṅgibhāvato sabbasattuttamo, sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiya sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasīti anubyañjanabyāmappabhādi anaññasādhāraṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya yathābhuccaguṇādhigatena “itipi so bhagavā”tiādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṃsapāramippattāsu

appicchatāsantutṭhiādīsu suppatitṭhitabhāvato dasabalacatuvesārājādī-
niratisayaguṇavisesa-samaṅgībhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno,
ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo
dhammappasannoti evaṃ catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi
pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ
sadevamanussānaṃ ādarabahumānagāravāyatanatāya
paramapemasambhattitṭhānaṃ. Ye tassa ovāde patitṭhitā aveccappasādena
samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesāṃ pasādabhatti samaṇena vā
brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā. Tathā hi te attano
jīvitapariccāgepi tattha pasādaṃ na pariccajanti, tassa vā āṇaṃ daḷhabhattibhāvato.

Tenevāha -

“Yo ve kataññū katavedi dhīro;
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī”ti.

“Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātivattati,
evameva kho, bhikkhave, yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ,
taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī”ti ca. -

Evaṃ bhattavāti bhagavā niruttinayena ekassa ta-kārassa lopaṃ katvā itarassa ga-
kāraṃ katvā.

“Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino;
Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccatī”ti.

Kathaṃ bhage vamiṃ bhagavā? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi aparimāṇāsu
jātīsu pāramiyo paripūrento bhagasaṅkhātāṃ sirīṃ issariyaṃ yasaṅca vami uggiri,
kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi, carimattabhāvepi hatthagataṃ
cakkavattisirīṃ devalokādhīpaccasadiṣaṃ catudīpissariyaṃ
cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasaṅca tiṇāyapi
amaññaṃ nānā nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ
abhisambuddho, tasmā ime sirīādike bhage vamiṃ bhagavā. Atha vā bhāni nāma
nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā,
sineruyugandharauttarakuruhimavantā dibhājanalokavisesasannissayā sobhā
kappaṭṭhiyabhāvato, tepi bhagavā vami tannivāsisattāvāsasamatikkamato
tappaṭṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamiṃ bhagavā.

“Cakkavattisirīṃ yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ;
Pahāsi lokacittaṅca, sugato bhagavā tato”.

Kathaṃ bhāge vamiṃ bhagavā? Bhāgā nāma sabhāgadhammakotṭhāsā, te
khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena pathaviyādivasena
atītādivasena ca anekavidhā, te ca bhagavā sabbāṃ papañcaṃ sabbāṃ yogaṃ
sabbāṃ ganthaṃ sabbāṃ saṃyojanaṃ samucchinditvā amatadhātum
samadhigacchanto vami uggiri, anapekkho chaḍḍayi na paccāvami. Tathā hesa
“sabbatthakameva pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ, cakkhuṃ sotaṃ ghānaṃ jivhaṃ
kāyaṃ manaṃ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme,
cakkhuvīññāṇaṃ...pe... manovīññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ...pe...
manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ...pe... manosamphassajaṃ

vedanaṃ, cakkhusamphassaṃ saññaṃ...pe... manosamphassaṃ saññaṃ,
 cakkhusamphassaṃ cetanaṃ...pe... manosamphassaṃ cetanaṃ,
 rūpaṇaṃ...pe... dhammaṇaṃ, rūpavitakkaṃ...pe... dhammavitakkaṃ,
 rūpavicāraṃ...pe... dhammavicāra”ntiādinā anupadadhammavibhāgavasena
 sabbeva dhammakotṭhāse anavasesato vami uggiri, anapekkhapariccāgena
 chaḍḍayi. Vuttañhetuṃ “yaṃ taṃ, ānanda, cattaṃ vantaṃ muttaṃ paḥiṇaṃ
 paṇinissaṭṭhaṃ, taṃ tathāgato puna paccāvamissatīti neṭaṃ tṭhānaṃ vijjati”ti. Evampi
 bhāge vamiṃ bhagavā. Atha vā bhāge vamiṃ sabbehi kusalākusale sāvajjānavajje
 hīnapaṇite kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañānamukhena vami uggiri,
 anapekkho pariccaji pajahi, paresaṇca tathattāya dhammaṃ desesi. Vuttampi cetanaṃ
 “dhammāpi vo, bhikkhave, paḥiṇaṃ, pageva adhammā. Kullūpamaṃ vo,
 bhikkhave, dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā”tiādi. Evampi
 bhāge vamiṃ bhagavā.

“Khandhāyatanadhātādi-dhammabhāgā-mahesinā;
 Kaṇhasukkā yato vantaṃ, tatopi bhagavā mato”.

Tena vuttaṃ -

“Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vami bhattavā;
 Bhage vami tathā bhāge, vamiṃ bhagavā jino”ti.

Dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karotīti “yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca
 desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti vacanato dhammassa
 satthubhāvapariyāyo vijjati katvā vuttaṃ. Vajirasaṅghātasamānakāyo parehi
 abhejjasārītā. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci sakkā antarāyaṃ kātunti.
 Desanāsampattiṃ niddisati vakkhamānassa sakalassa suttassa “eva”nti nidassanato.
 Sāvakasampattiṃ niddisati paṭisambhidāppattena pañcasu tṭhānesu bhagavatā
 etadagge tṭhapitena mayā mahāsāvakena sutaṃ, taṇca kho mayāva sutaṃ, na
 anussutaṃ na paraṃparābhatanti imassatthassa dīpanato. Kālasampattiṃ niddisati
 bhagavāsaddasannidhāne payuttassa samayasaddassa
 buddhuppādapaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā.
 Tenetaṃ vuccati -

“Kappakasāye kaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyaṃ;
 Hutāvahamajjhe jātaṃ, samuditamakaraṇamavinda”nti.

Bhagavāti desakasampattiṃ niddisati guṇavasiṭṭhasattuttamabhāvadīpanato
 garugāravādhivacanabhāvato.

Avisesenāti na visesena, viharabhāvasāmaññenāti attho. Iriyāpatha...pe... vihāresūti
 iriyāpathavihāro, dibbavihāro, brahmavihāro, ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu.
 Samaṅgīparidīpananti samaṅgībhāvapariyāpanaṃ. Etanti “viharatī”ti etaṃ padaṃ.
 Tathā hi taṃ “idhekacco gihīhi saṃsaṭṭho viharati sahanandī sahasokī”tiādisu
 iriyāpathavihāre āgataṃ. “Yasmiṃ, bhikkhave, samaye bhikkhu vivicceva
 kāmehi...pe... paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī”ti ettha dibbavihāre. “So
 mettāsahagatena cetasa ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”tiādisu brahmavihāre. “So
 kho ahaṃ, aggivessana, tassāyeva kathāya pariyoṣāne tasmīṃ eva purimasmiṃ
 samādhinimitte ajjhataṃ cittaṃ saṇṭhapemi sannisādami ekodiṃ karomi
 samādahāmi, yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmi”tiādisu ariyavihāre.

Tattha iriyanaṃ vattanaṃ iriyā, kāyappayogo. Tassā pavattanupāyabhāvato ṭhānādi iriyāpatho. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vā. Atha vā iriyati pavattati etena attabhāvo kāyakiccaṃ vāti iriyā, tassā pavattiupāyabhāvato iriyā ca so patho cāti iriyāpatho, ṭhānādi eva. So ca atthato gatinivattiādiākārena pavatto catusantatirūpapabandho eva. Viharaṇaṃ, viharati etenāti vā vihāro, iriyāpatho eva vihāro iriyāpathavihāro. Divi bhavo dibbo, tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādidevaloke bhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo, tadatthāya saṃvattatīti vā dibbo, abhiññābhinihāravasena mahāgatikattā vā dibbo, dibbo ca so vihāro cāti dibbavihāro, catasso rūpāvacarasamāpattiyō. Āruppasamāpattiyopi ettheva saṅghaṃ gacchanti. Brahmūnaṃ, brahmāno vā vihārā brahmavihārā, catasso appamaññāyo. Ariyānaṃ, ariyā vā vihārā ariyavihārā, cattāri sāmaññaphalāni. So hi ekaṃ iriyāpathabādhanantiādi yadipi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataraṃ kālaṃ attabhāvaṃ pavattetuṃ sakkoti, tathāpi upādinnaṃ kasaṃ rassa nāma ayaṃ sabhāvoti dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā vā bhagavā yattha katthaci vasanto vineyyānaṃ dhammaṃ desento, nānāsamāpattīhi ca kālaṃ vītinaṃ vasaṃti sattānaṃ attano ca vividhaṃ hitasukhaṃ harati upaneti uppādeti, tasmā vividhaṃ haratīti evamettha attho veditabbo.

Paccatthike jinātīti jeto. Jeta-saddo hi sota-saddo viya kattusādhanopi atthīti. Rañño vā paccatthikānaṃ jitakāle jātattā jeto. Rañño hi attano jayaṃ tattha āropetvā jītavāti jetoti kumāro vutto. Maṅgalakāmatāya vā jetotissa nāmaṃ kataṃ, tasmā “jeyyo”ti etasmiṃ atthe “jeto”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tassa jetassa rājakumārassa. Vanetiādito paṭṭhāyeva taṃ tassa santakanti dassetuṃ “taṃ hī”tiādi vuttaṃ. Sabbakāmasamiddhitāya vigatamalamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ upaṭṭhapito anāthānaṃ piṇḍo etassa atthīti anāthapiṇḍiko, tassa anāthapiṇḍikassa. Yadi jetavanaṃ, kathaṃ anāthapiṇḍikassa āramoti āha “anāthapiṇḍikenā”tiādi. Pañcavidhasenāsanaṅgasampattiyā āramanti ettha pabbajitāti āramo, tasmīṃ ārame. Yadipi so bhūmibhāgo koṭṭisantharena mahāseṭṭhinā kīto, rukkhā pana jetena na vikkītāti taṃ “jetavana”nti vattabbataṃ labhatīti vadanti. Ubhinnampi vā tattha pariccāgavisesakittanattaṃ ubhayavacanaṃ, jetenapi hi bhūmibhāgavikkayena laddhadhanaṃ tattha dvārakoṭṭhakakaraṇavasena viniyuttaṃ. Sāvatthijetavanānaṃ bhūmibhāgavasena bhinnattā vuttaṃ “na hi sakkā ubhayattha ekaṃ samayaṃ viharitu”nti.

Apākaṭāti sakko suyāmotiādinā anabhiññātā. Abhiññātānampi aññatarasaddo dissateva ekasadisāyattattāti dassetuṃ “abhijānāti no”tiādi vuttaṃ. Ahunā idāneva. Sādhāraṇavacanaṃ dibbataṃ antonītaṃ katvā. Devo eva devatā purisepi vattanato. Tenevāha “imasmiṃ panatthe”tiādi. Nanu ca rūpāvacarasattānaṃ purisindriyaṃ natthi, yena te purisāti vucceyyuṃ? Yadipi purisindriyaṃ natthi, purisaṇṭhānassa pana purisavesassa ca vasena purisapuggalātveva vuccanti purisapakatibhāvato.

Abhikkantāti atikkantā, vigatāti atthoti āha “khaye dissatī”ti. Teneva hi “nikkhanto paṭhamo yāmo”ti upari vuttaṃ. Abhikkantataroti ativiya kantataro. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “sundare dissatī”ti. Koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo? Meti mama. Pādānīti pāde. Iddhiyāti imāya evarūpāya deviddhiyā. Yasasāti iminā edisena parivārena paricchadena ca. Jalanti vijjotamāno. Abhikkantenāti ativiya kantena kamaniyena abhirūpena. Vaṇṇenāti chavivaṇṇena

sarīravaṇṇanibhāya. Sabbā obhāsayaṃ disāti sabbāpi disā pabhāsento cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. Abhirūpeti ulārarūpe sampannarūpe.

Kaṇṇanasannibhattacatā suvaṇṇavaṇṇaggahaṇena gahitāti adhippāyenāha “chaviya”nti. Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva “suvaṇṇavaṇṇo”ti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitāti apare. Vaṇṇanaṃ kittiyā ugghosananti vaṇṇo, thuti. Vaṇṇīyati asaṅkarato vavatthapīyatīti vaṇṇo, kulavaggo. Vaṇṇīyati phalaṃ etena yathāsabhāvato vibhāvīyatīti vaṇṇo, kāraṇaṃ. Vaṇṇanaṃ dīgharassādivasena saṇṭhahananti vaṇṇo, saṇṭhānaṃ. Vaṇṇīyati aṇumahantādivasena pamīyatīti vaṇṇo, pamāṇaṃ. Vaṇṇeti vikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti vaṇṇo, rūpāyanaṃ. Evaṃ tena tena pavattinimittena vaṇṇasaddassa tasmim tasmim atthe pavatti veditabbā. Iddhiṃ māpetvāti vatthālaṅkārayādīhi obhāsamūṇṇādivasena dibbaṃ iddhānubhāvaṃ nimminivā. Kāmāvacarā anabhisaṅkhatenapi āgantum sakkonti oḷārikarūpattā. Tathā hi te kabalīkārabhakkhā. Rūpāvacarā na sakkonti tato sukhumatararūpattā. Tenāha “tesaṃ hī”tiādi. Tattha “atisukhumo”ti mūlapaṭṭisandhirūpaṃ sandhāya vadati. Na tena iriyāpathakappaṇaṃ hotīti etena brahmalokepi brahmāno yebhuyyena nimmitarūpeneva pavattantīti dasseti. Itarañhi ativiya sukhumaṃ rūpaṃ kevalaṃ cittuppādassa nissayādhiṭṭhānabhūtaṃ saṇṭhānavantaṃ hutvā tiṭṭhati.

Anavasesattaṃ sakalatā. Yebhuyyatā bahulabhāvo. Abyāmissatā vijātiyena asaṅkaro. Sukhena hi avokiṇṇatā tattha adhippetā. Anatirekatā taṃparamatā visesābhāvo. Kevalakappanti kevalaṃ daḷhaṃ katvāti attho. Saṅghabhedāyāti saṅghe vivādāya, vivāduppādāyāti attho. Kevalaṃ vuccati nibbānaṃ sabbasaṅkhatavivittattā, etassa taṃ atthīti kevalī, sacchikatanirodho khīṇāsavo. Tenāha “visaṃyogo attho”ti.

Kappasaddo panāyaṃ saupasaggo anupasaggo cāti adhippāyena okappaniyapade labbhamānaṃ kappasaddamattaṃ dasseti, aññathā kappapadaṃ anidassanameva siyā. Samaṇakappehīti vinayasiddhehi samaṇavohārehi. Niccakappanti niccakālaṃ. Paññattīti nāmaṃ. Nāmañhetuṃ tassa āyasmato, yadidaṃ kappoti. Kappitakesamassūti kattarikāya cheditakesamassu. Dvaṅgulakappoti majjhanhikavelāya vītikkantāya dvaṅgulatāvikkappo. Lesoti apadeso. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassaapi obhāsassa kenacipi kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasova pharatīti dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahitoti āha “anavasesaṃ samantato”ti. Īsaṃ asamattaṃ, kevalaṃ vā kevalakappaṃ. Bhagavato ābhāya anobhāsītameva hi padesaṃ devatā attano pabhāya obhāsenti. Na hi bhagavato pabhā kāyaci pabhāya abhibhuyyati, sūriyādīnampi pabhaṃ sā abhibhuyya tiṭṭhatīti.

Yena vā kāraṇenāti hetumhi idaṃ karaṇavacanaṃ. Hetuattho hi kiriyāya kāraṇaṃ, na karaṇaṃ viya kiriyattho, tasmā nānappakāra-guṇavisesādhigamanatthā idha upasaṅkamanakiriyāti “annena vasati, vijjāya vasati”tiādīsu viya hetuatthameva taṃ karaṇavacanaṃ yuttaṃ na karaṇatthaṃ tassa ayujjamānattāti vuttaṃ “yena vā kāraṇenā”tiādi. Bhagavato satatappavattaniratisaya-sāduvipulamatarasa-saddhammaphalatāya sādupalaniccaphalitamahārukkhena bhagavā upamito. Sādupalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi mahākāruṇikassa sādupalatā gahitāti. Upasaṅkamīti upasaṅkantā. Sampattakāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃtaṃpadesātikkamanena upasaṅkami, upasaṅkantoti vattabbataṃ labhati. Tenāha “gatāti vuttaṃ hotī”ti, upagatāti attho. Upasaṅkamtivāti pubbakālakiriyāniddesoti

āha “upasaṅkamanapariyosānadīpana”nti. Tatoti yaṃ tḥānaṃ pattā “upasaṅkamī”ti vuttā, tato upagataṭṭhānato.

Gatinivattiatthato sāmāññato āsanampi tḥānaggahaṇena gayhatīti vuttaṃ “āsanakusalatāya ekamantaṃ tiṭṭhantī”ti. Nisinnāpi hi gamanato nivattā nāma honti tḥatvā nisīditabbattā, yathāvuttaṭṭhānādayopi āsaneneva saṅgahitāti. Atidūraaccāsannapaṭikkhepena nātidūranaccāsannaṃ nāma gahitaṃ. Taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahatthasaṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ. Gīvaṃ pasāretvāti gīvaṃ parivattanavasena pasāretvā.

Kāmaṃ “katha”nti ayamākārapucchā, taraṇākāro idha pucchito. So pana taraṇākāro atthato kāraṇamevāti āha “kathaṃ nūti kāraṇapucchā”ti? Pākaṭo abhisambodhiyaṃ mahāpathavīkampanādiānekacchariyapātubhāvādīnā.

Marisanaṭṭhena pāpānaṃ rogādianatthānaṃ abhibhavanaṭṭhena mārīso, dukkharahito. Tenāha “niddukkhāti vuttaṃ hotī”ti. Nirayapakkhe piyālapanavacanavasena upacāravacanañcetaṃ yathā “devānaṃ piyā”ti. Tenevāha “yadi eva”ntiādi. Saṅkunā saṅkūti matthakato samakoṭṭitena yāva hadayapadesā nibbijjhivā otiṇṇena saṅkunā pādatalato samakoṭṭito saṅku nibbijjhivā ārohanto hadaye hadayassa padese samāgaccheyya, atha nesaṃ saṅkūnaṃ samāgamasamakāle naṃ yathātikkantasaṅkukaraṇakālaṃ jāneyyāsi. Kiñci nimittaṃ upādāya kismiñci atthe pavattassa saddassa tannimittarahite pavatti ruḷhī nāma gamanakiriyārahite sāsanaḍḍimati paṭipinḍe yathā gosaddassa.

Oghamatarīti yesaṃ oghānaṃ taraṇaṃ pucchitaṃ, te gaṇanaparicchedato sarūpato ca dassetuṃ “cattāro”tiādi vuttaṃ. Kasmā panettha cattāro eva oghā vuttā, te ca kāmādayo evāti? Na codetabbametaṃ, yasmā dhammānaṃ sabhāvakiccavisesaṇṇunā bhagavatā sabbaṃ ñeyyaṃ yāthāvato abhisambujjhivā ettakāva oghā desitā, ime eva ca desitāti. Vaṭṭasmim ohananti osīdāpentīti oghā, ohananti heṭṭhā katvā hananti gāmenti, tathābhūtā satte adho gāmenti nāma. Ayañca attho “sabbopi cesā”tiādinā parato aṭṭhakathāyameva āgamissati. Kāmanaṭṭhena kāmo, kāmo ca so yathāvuttenatthena ogho cāti, kāmesu oghoti vā kāmogho. Bhavogho nāma bhavarāgoti dassetuṃ “rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti cā”ti vuttaṃ. Sumaṅgalavilāsinīādīsu pana “sassatadiṭṭhisahagatarāgo cā”ti vuttaṃ. Tattha paṭhamo upapattibhavesu rāgo, dutiyo kammabhava. Bhavadiṭṭhiviniṃmuttassa diṭṭhigatassa abhāvato. “Dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo diṭṭhogho”ti vuttaṃ, catusaccantogadhattā sabbassa ñeyyassa “catūsu saccesu aññānaṃ avijjogho”ti āha.

Idāni tesāṃ oghasaṅkhātānaṃ pāpadhammānaṃ uppattiṭṭhānaṃ dassetuṃ “tatthā”tiādi vuttaṃ, pavattiṭṭhānaṃ pana kāmagaṇādayo dassitā eva. “Pañcasu kāmagaṇesu chandarāgo kāmogho”ti ettha bhavoghaṃ tḥapetvā sabbo lobho kāmoghoti yuttaṃ siyā. Sassatadiṭṭhisahagato rāgo bhavadiṭṭhisampayuttattā bhavoghoti aṭṭhakathāsu vutto, bhavogho pana diṭṭhigatavippayuttesu eva uppajjatīti pāliyaṃ vutto. Tenevāha - “bhavogho catūsu diṭṭhivippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppajjatī”ti. Tasmā diṭṭhisahagatalobhopi kāmoghoti yuttaṃ siyā. Diṭṭhadhammikasamparāyikadukkhānañhi kāraṇabhūtā kāmāsavādayopi dvidhā vuttā, āsavā eva ca oghā. Kāmāsavaniddese ca kāmēsūti

kāmarāgadiṭṭhirāgādīnaṃ ārammaṇabhūtesu tebhūmakesu vatthukāmesūti attho sambhavati. Tattha hi uppajjamānā sāyaṃ taṇhā sabbāpi na kāmacchandādināmaṃ na labhatīti.

Yadi pana pañcakāmaguṇiko ca rāgo kāmoghoti vuttoti katvā brahmānaṃ vimānādīsu rāgassa diṭṭhirāgassa ca kāmoghabhāvo paṭisedhitabbo siyā, evaṃ sati kāmoghabhavoghavinimuttana nāma lobhena bhavitabbaṃ. So yadā diṭṭhigatavippayuttesu uppajjati, tadā tena sampayutto avijjogho oghavippayuttoti domanassavicikicchuddhaccasampayuttassa viya tassapi oghavippayuttatā vattabbā siyā “catūsupi diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatesu cittuppādesu uppanno moho siyā oghasampayutto siyā oghavippayutto”ti. “Kāmogho aṭṭhasu lobhasahagatesu cittuppādesu uppajjati”ti, “kāmoghaṃ paṭicca diṭṭhogho avijjogho”ti ca vacanato diṭṭhisahagato kāmogho na hotīti na sakkā vuttaṃ. Tathā hettha “rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti ca bhavogho nāmāti ettakameva vuttaṃ, na vuttaṃ sassatadiṭṭhisahagato rāgo”ti.

Adhogamanaṭṭhenāti heṭṭhāpavattanaṭṭhena. Heṭṭhāpavattanañcettha na kevalaṃ apāyagamaniyabhāvena, atha kho saṃsāratarakāvarodhanenapīti dassetuṃ “uparibhavañcā”tiādi vuttaṃ. Kāmaṃ nibbānaṃ arūpibhāvā adesamaṃ, na tassa ṭhānavasena uparigahaṇaṃ, sabbasaṅkhatavinissaṭṭhā pana sabbassapi bhavassa uparīti vattabbataṃ arahatīti katvā vuttaṃ “uparibhavaṃ nibbāna”nti. “Mahāudakogho”tiādīsu rāsaṭṭho ogha-saddoti “mahā heso kilesarāsī”ti vuttaṃ sesesupīti bhavoghādīsupi.

Appatiṭṭhahantoti kilesādīnaṃ vasena asantiṭṭhanto, asaṃsīdantoti attho. Anāyūhantoti abhisāṅkhārādivasena na āyūhanto majjhimamaṃ paṭipadaṃ viraṅghitvā nibbuyhanto. Tenāha - “avāyamanto”ti, micchāvāyāmasena avāyamantoti adhippāyo. Gūḷhanti saṃvutaṃ. Paṭicchannanti tasseeva vevacanaṃ. Atthavasena vā saṃvuttaṃ gūḷhaṃ, saddavasena apākaṭaṃ paṭicchannaṃ antaradīpādike ṭhātabbaṭṭhāne. Āyūhantāti hatthehi ca pādehi ca vāyamantā. Etaṃ atthajātaṃ, etaṃ vā vissajjanaṃ.

Idāni yenādhippāyena bhagavatā tathāgūḷhaṃ katvā pañho kathito, taṃ dassetuṃ “kiṃ panātiādi vuttaṃ. Niggahamukhenāti veneyyānaṃ vinayaupāyabhūtaniggahavasena. Tenāha ye paṇḍitamānino”tiādi. Pavayha pavayhāti ophuṇitvā ophuṇitvā.

Soti devaputto nihamāno ahosi yathāvissajjitassa atthassa ajānanto. Yathāti aniyamavacanaṃ niyamaniddiṭṭhaṃ hoti, taṃ sambandhañca kathanti pucchāvacananti tadubhayassa atthaṃ dassento “yathāhaṃ jānāmi, evaṃ me kathehi”ti āha.

Yadāsvāhanti yadā su ahaṃ, su-kāro nipātamattaṃ “yadidaṃ kathaṃ sū”tiādīsu viya. Sabbapadesūti “tadāssu saṃsīdāmī”tiādīsu tīsupi padesu. Atarantoti oghānaṃ atikkamanatthaṃ taraṇappayogaṃ akaronto. Tatthevāti oghaniyaoghesu eva. Osīdāmīti nimujjāmi oghehi ajjhotthaṇo homi. Nibbuyhāmīti oghehi nibbūḷho homi. Ṭhātuṃ asakkonto asaṃsīdanto. Ativattāmīti anupayogaṃ atikkamāmi, apanidhānavasena sammāpaṭipattiṃ virādhemīti attho. Ṭhāne ca vāyāme cāti vakkhamānavibhāge patiṭṭhahane vāyāme ca dosaṃ disvāti patiṭṭhānāyūhanesu saṃsīdananibbuyhanasaṅkhātamaṃ taraṇassa vibandhanabhūtaṃ ādinavaṃ disvāna. Idaṃ bhagavatā bodhimūle attanā pavattita-pubbabhāga-manasikāravasena vuttaṃ.

Atiṭṭhanto avāyamantoti patiṭṭhānāyūhanakaraṇakilesādīnaṃ parivajjanena asaṃsīdanto anibbuyhanto. Devatāyapi paṭividdho tadattho upanissayasampannatāya vimutti-paripācanīyadhammānaṃ paripakkattā. Na pana pākaṭo vipaṇcitaññūādīnaṃ, ugghaṭitaññūnaṃ pana yathā tassā devatāya, tathā pākaṭo evāti. Satta dukā idāni vuccamānarūpā dassitā porāṇaṭṭhakathāyaṃ. Kilesavasena santiṭṭhantoti lobhādīhi abhibhūtatāya saṃsāre patiṭṭhahanto sammā appaṭipajjanena tattheva saṃsīdati nāma. Abhisāṅkhāravasenāti tatthevābhisaṅkhāracetanāya cetento sammāpaṭipattiyogyassa khaṇassa ativattanena nibbuyhati nāma. Iminā nayena sesadukhesupī attho veditabbo.

Ettha ca vaṭṭamūlakā kilesāti tesam vasena saṃsāre avatṭhānaṃ taṃtaṃkammunā tattha tattha bhava abhinibbatti, kilesā pana tesam paccayamattaṃ. Tattha tattha bhava aparāparaṃ nibbattento saṃsāre nibbuyhati nāmāti imassa atthassa dassanavasena paṭhamaduko vutto. Ime sattā saṃsāre paribbhamantā duvidhā taṇhācaritā diṭṭhacaritā cāti tesam saṃsāranāyikabhūtanāṃ dhammānaṃ vasena santiṭṭhanaṃ, tadaññesaṃ pavattipaccayānaṃ vasena āyūhananti imassa atthassa dassanavasena dutiyaduko vutto. Saṃyojaniyesu dhammesu assādadassanasabhāvāya taṇhāya vasena visesato patiṭṭhānaṃ, amuttimagge muttimaggaparāmāsato tathā āyūhanampi diṭṭhiyā vasena hotīti dassetuṃ tatiyaduko vutto. Catutthaduke pana adhippāyo aṭṭhakathāya eva vibhāvito. Yasmā “sassato attā”ti abhinivisanto arūparāgaṃ, asaṅñūpagaṃ vā avimokkhamyeva vimokkhoti gahetvā saṃsāre eva olīyati. Tenāha “olīyanābhinivesā hi bhavaditṭhī”ti. Yasmā pana kāma-bhavādīsu yaṃ vā taṃ vā bhavaṃ patvā attā ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇāti abhinivisanto bhavavippamokkhāvahāya sammāpaṭipattiyā appaṭipajjanena taṃ ativattati. Tena vuttaṃ “atidhāvanābhinivesā vibhavadiṭṭhī”ti.

Līnavasena santiṭṭhantoti kosajjādivasena saṃkocāpajjanena sammā appaṭipajjanto. Uddhaccavasena āyūhantoti sammāsamādhino abhāvena vikkhepavasena pañcamo duko vutto. Yathā kāmasukhaṃ pavatṭhassa samādhānaṃ natthi cittassa upakkiliṭṭhattā, evaṃ attaparitāpanamanuyuttassa kāyassa upakkiliṭṭhattā. Iti cittakāyaparikkilesakarā dve antā taṇhādiṭṭhinissayatāya saṃsīdananibbuyhananimittā vuttā chaṭṭhaduke. Pubbe sappadesatova saṃkilesadhammā “saṃsīdananimitta”nti dassitāti idāni nippadesato dassanavasena, pubbe ca sādharmaṇato abhisāṅkhāradhammā “nibbuyhananimitta”nti dassitāti idāni puññāneñjābhisaṅkhāre eva “āyūhananimitta”nti dassanavasena sattamaduko vutto. Evañhi duggatisugatūpapattivasena saṃsīdananibbuyhanāni vibhajja dassitāni hontīti. Tenevāha “vuttampi ceta”ntiādi. Adhobhāgaṃ duggatiṃ gamentīti adhobhāgaṅgamanīyā anunāsikalopaṃ akatvā. Tathā uparibhāgaṃ gamentīti uparibhāgaṅgamanīyā.

Ettha ca oghataraṇaṃ pucchitena bhagavatā “appaṭiṭṭhaṃ anāyūha”nti tassa pahānaṅgameva dassitaṃ, na sampayogaṅganti? Na evaṃ daṭṭhabbaṃ, yāvatā yena patiṭṭhānaṃ hoti, yena ca āyūhanaṃ, tadubhayapaṭikkhepamukhena tappaṭipakkhadhammadassanametanti. Na hesa a-kāro kevalaṃ paṭisedhe, atha kho paṭipakkhe “akusalā dhammā, ahito, adhammo”tiādīsu viya, tasmā appaṭiṭṭhaṃ anāyūhanti patiṭṭhānāyūhanānaṃ paṭipakkhavasena pavattamāno tathāpavattihetūvāti ayamettha attho. Khoti ca avadhāraṇatthe nipāto “assosi kho”tiādīsu viya. Tena appaṭiṭṭhānassa ekaṃsikaṃ dasseti. Soyaṃ kho-saddo

“anāyūha”nti etthāpi ānetvā vattabbo. Anāyūhanampi hi ekaṃsikamevāti tassa paṭipakkho saha vipassanāya ariyamaggo. Tena hi oghataraṇaṃ hoti, na aññathā. Evamayaṃ yathānusandhidesanā katā, devatā ca sahavipassanaṃ maggaṃ paṭivijjhīti paṭhamaphale paṭiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “īmaṃ pañhavissajjana”ntiādi.

“Cirassā”ti iminā samānatthaṃ padantarametanti āha “cirassa kālassā”ti yathā “mamaṃ vā, bhikkhave”ti ettha “mamā”ti iminā samānatthaṃ padantaraṃ mamanti. Na diṭṭhapubbāti adassāvī. Adassāvitā ca disvā kattabbakiccassa asiddhatāya veditabbā. Aññathā kā nāma sā devatā, yā bhagavantaṃ na diṭṭhavatī? Tenāha “kiṃ panimāyā”tiādi. Dassanaṃ upādāya evaṃ vattuṃ vattatīti yadā kadāci kañci piyajātikaṃ disvā taṃ dassanaṃ upādāya “cirena vata mayaṃ āyasmantaṃ passāmā”ti adiṭṭhapubbaṃ diṭṭhapubbaṃ vā evaṃ vattuṃ yujjati, ayaṃ loke nirulhe samudācāroti dasseti. Brahmaṃ vā vuccati ariyamaggo, tassa aṇanato jānanato paṭivijjhanato brāhmaṇo. Kilesanibbānenāti kilesānaṃ accantasamucchedasaṅkhātena nibbānena nibbutaṃ sammadeva vūpasanta-sabbakilesadaratha-pariḷāhaṃ. Āsattavisattādīhīti ādi-saddena visatādiākāre saṅgaṇhāti. Vuttañhetuṃ -

“Visatāti visattikā, visaṭāti visattikā, visālāti visattikā, visakkatīti visattikā, visaṃvādikāti visattikā, visaṃ haratīti visattikā, visamūlāti visattikā, visaphalāti visattikā, visaparibhogoti visattikā, visālā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme kule gaṇe visatā vitthatāti visattikā”ti.

Tattha visatāti vitthatā rūpādīsu tebhūmakadhammesu abhibyāpanavasena visaṭāti purimavacanameva ta-kārassa ṭa-kāraṃ katvā vuttaṃ. Visālāti vipulā. Visakkatīti parisakkati, sahati vā. Ratto hi rāgavatthunā pādena tāḷiyamānopi sahatīti. Osakkaṇaṃ vipphandaṇaṃ vā “visakkana”ntipi vadanti. Aniccādiṃ niccādito. Gaṇhātīti visaṃvādikā hoti. Visaṃ haratīti tathā tathā kāmesu ānisaṃsaṃ passantī vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ saṃharati saṃkhipati, visaṃ vā dukkhaṃ, taṃ harati, vahatīti attho. Dukkhanibbattakakammasa hetubhāvato visamūlā. Visaṃ vā dukkhābhībhūtā vedanā mūlaṃ etissāti visamūlā. Dukkhasamudayaṭṭā visaṃ phalaṃ etissāti visaphalā. Taṇhāya rūpādīkassa dukkhasseva paribhogo hoti, na amatassāti visaparibhogoti vuttā, sabbattha niruttivasena padasiddhi veditabbā. Yo panettha padhāno attho, taṃ dassetuṃ puna “visālā vā panā”tiādi vuttanti evamettha visattikāpadassa attho veditabbo. Tiṇṇaṃ paṭhamadutiya maggehi. Nittiṇṇaṃ tatiya maggena. Uttiṇṇaṃ catutthamaggena.

Samanuññoti sammadeva katānuñño. Tenāha “ekajjhāsayo ahoṣī”ti. Antaradhāyīti adassanaṃ agamāsi. Yathā pana antaradhāyī, taṃ dassetuṃ “abhisāṅkhatakāya”ntiādi vuttaṃ. Mālehīti liṅgavipallāsena vuttaṃ, “mālāhī”ti keci paṭhanti, “malyehī”ti vattabbe ya-kāralopaṃ katvā niddeso. Ayaṃ tāva aṭṭhakathāya līnatthavaṇṇanā.

Nettinayavaṇṇanā

Idāni pakaraṇanayena pāḷiyā atthavaṇṇanaṃ karissāma. Sā pana atthavaṇṇanā yasmā desanāya samuṭṭhānappayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu sukarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suttadesanāya samuṭṭhānādīni paṭhamāṃ niddhārayissāma. Tattha samuṭṭhānaṃ tāva desanānidānaṃ, taṃ sādharmaṇaṃ

asādhāraṇanti duvidhaṃ. Tattha sādharmaṇampi abbhantarabāhirabhedato duvidhaṃ. Tattha sādharmaṇaṃ abbhantarasamuṭṭhānaṃ nāma lokanāthassa mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa bhagavato veneyyānaṃ dhammadesanāya cittaṃ udapādi, yaṃ sandhāya vuttaṃ - “sattesu ca kāruṇṇīyaṃ paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesī”tiādi. Ettha ca hetuavatthāyapi mahākaruṇāya saṅgaho daṭṭhabbo yāvadeva saṃsāramahoghato saddhammadesanāhatthadānehi sattasantāraṇatthaṃ taduppattito. Yathā ca mahākaruṇā, evaṃ sabbaññutaññānaṃ dasabalaññādīni ca desanāya abbhantarasamuṭṭhānabhāvena vattabbāni. Sabbañhi ñeyyadhammaṃ tesam desetabbappakāraṃ sattānañca āsayānusayādiṃ yāthāvato jānanto bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsayanurūpaṃ vicittanayadesanaṃ pavattesīti. Bāhiraṃ pana sādharmaṇaṃ samuṭṭhānaṃ dasasahassamahābrahmaparivāra-sahampatimahābrahmuno ajjhesanaṃ. Tadajjhesanuttarakālañhi dhammagambhīratāpaccavekkhaṇājanitaṃ appossukkataṃ paṭippassambhetvā dhammassāmī dhammadesanāya ussāhajāto ahosi. Asādhāraṇampi abbhantarabāhirabhedato duvidhameva. Tattha abbhantaraṃ yāya mahākaruṇāya yena ca desanāññāna idam suttaṃ pavattitaṃ, tadubhayaṃ veditabbaṃ bāhiraṃ pana tassā devatāya pucchā, pucchāvasiko hesa suttanikkhepo. Tayidaṃ pāḷiyaṃ āgatameva.

Payojanampi sādharmaṇāsādhāraṇato duvidhaṃ. Tattha sādharmaṇaṃ anukkamena yāva anupādāparinibbānaṃ vimuttirasattā bhagavato desanāya. Tenevāha “etadatthā kathā, etadatthā mantanā”tiādi. Asādhāraṇaṃ pana tassā devatāya dassanamaggasamadhigamo, ubhayampetaṃ bāhirameva. Sace pana veneyyasantānagatampi desanābalasiddhisāṅkhātāṃ payojanaṃ adhippāyasamijjhanabhāvato yathādhippetatthasiddhiyā mahākāruṇikassa bhagavatopi payojanamevāti gaṇheyya, iminā pariyāyenassa abbhantaratāpi siyā.

Apica tassā devatāya oghataraṇākārassa yāthāvato anavabodho imissā desanāya samuṭṭhānaṃ, tadavabodho payojanaṃ. So hi imāya desanāya bhagavantam payojeti tannipphādanaparāyaṃ desanāti katvā. Yañhi desanāya sādhetabbaṃ phalaṃ, taṃ ākaṅkhitabbattā desakaṃ desanāya payojetīti payojananti vuccati. Tathā devatāya tadaññesañca vineyyānaṃ patitṭhānāyūhanavissajjanañcettha payojanaṃ. Tathā saṃsāracakkanivatti-saddhammacakkappavattisassatādimicchācāra-nirākaraṇaṃ sammāvādapurekkhāro akusalamūlasamūhananaṃ kusalamūlasamāropanaṃ apāyadvārapidhanaṃ saggamokkhadvāravivaraṇaṃ pariyuṭṭhānavūpasamanaṃ anusayasamugghātanaṃ “mutto mocessāmī”ti purimapaṭiññāvisamvādanaṃ tappaṭipakkhamāramanorathavisamvādanaṃ titthiyasamayanimmathanaṃ buddhadhammapatitṭhāpananti evamādinipi payojanāni idha veditabbāni.

Yathā devatā oghataraṇe saṃsayapakkhandā, tādisā aññe ca saṅkhātadhammānaṃ sammāsambuddhassa ca paṭipattiṃ ajānantā asaddhammassavana-dhāraṇa-paricaya-manasikāravipallatthabuddhikā saddhammassavana-dhāraṇa-paricayavimukhā ca bhavavimokkhesino vineyyā imissā desanāya bhājanaṃ.

Piṇḍatthā pana “appaṭitṭhaṃ anāyūha”nti padadvaye catusaccakammaṭṭhānānuyogavasena yonisomanasikārabahulīkāro kusalamūlasamāyogo olīyanātidhāvanāvissajjanaṃ upāyavinibandhavidhamanaṃ micchābhinivesadūrībhāvo taṇhāvijjāvisodhanaṃ vaṭṭattayavicchedanupāyo āsavogha-yoga-ganthāgati-taṇhuppādupādānaviyogo cetokhilavivecanaṃ abhinandanānivāraṇaṃ saṃsaggātikkamo vivādamūlapariccāgo

akusalakammavipassanā micchattātivattanaṃ anusayamūlacchedo.
Sabbakilesa-darathaparilāha-sārambhapaṭippassambhanaṃ dassanasavananiddeso
vijjūpamavajirūpamadhammāpadeso apacayagāmidhammavibhāvanā
pahānattayadīpanā sikkhattayānuyogo samathavipassanānuṭṭhānaṃ
bhāvanāsacchikiriyāsiddhi sīlakkhandhādīpārisuddhīti evamādayo veditabbā.

Tattha yesaṃ kilesādīnaṃ vasena paṭiṭṭhāti saṃsīdati, yesaṃ abhisañkhārādīnaṃ
vasena āyūhati nibbuyhati, ubhayametaṃ samudayasaccaṃ, tappabhāvitā
tadubhayanissitā ca khandhā dukkhasaccaṃ, tadubhayamattho, “appaṭiṭṭhaṃ
anāyūha”nti adhippetassa atthassa paṭicchannaṃ katvā desanā upāyo
mānaniggaṇhanavasena tassā devatāya saccābhisamayakāraṇabhāvato
paṭiṭṭhānāyūhanapaṭikkhepopadesena caturghanirattaraṇatthikehi antadvayarahitā
majjhimā paṭipatti paṭipajjitabbāti ayamettha bhagavato āṇattīti ayaṃ desanāhāro.

Parasaṃsayapakkhandanatāya ñātukāmatāya ca kathaṃ nūti pucchāvasena vuttaṃ?
Abhimukhabhāvato ekapuggalabhāvato ca “tva”nti vuttaṃ. Paramukkaṃsagatassa
garubhāvassa anaññayogyassa saddhammadhurassa paridīpanato sādhuṃ
marisaṃlādiguṇatāya “mārisā”ti vuttaṃ. Avahananato rāsibhāvato ca “ogha”nti
vuttaṃ. Ñātuṃ icchitassa atthassa katattā pariyosāpitattā “itī”ti vuttaṃ.
Saṃsīdanalakkhaṇassa paṭiṭṭhānassa akātabbato sabbaso ca akatattā.
“Appaṭiṭṭha”nti vuttaṃ. Tayidaṃ akaraṇaṃ ekaṃsikanti khoti avadhāraṇavasena
vuttaṃ. Tassa ca appaṭiṭṭhānassa sasantatigatattā “tva”nti ca pucchitattā “aha”nti
vuttaṃ. Devatāya sambodhanato piyālapanato ca, “āvuso”ti vuttaṃ.
Nibbuyhanalakkhaṇassa āyūhanassa akātabbato sabbaso ca akatattā anāyūhanti
vuttaṃ. Tiṇṇākārassa oghānaṃ anicchitabhāvato eva tattha saṃsayassa
anapagatattā oghataraṇassa ca avisesattā “yathā kathaṃ panā”ti vuttaṃ. Tathā
saṃsīdanalakkhaṇaṃ paṭiṭṭhānaṃ saṃsāre ca saṇṭhānanti anattahantarattā
abhinnakālikam. Tathā nibbuyhanalakkhaṇaṃ āyūhanaṃ sammāpaṭipattiyā
ativattananti anattahantarattā abhinnakālikanti vuttaṃ “yadā svāhaṃ...pe... tadāssu
nibbuyhāmī”ti. Tadubhayassa paṭipakkhabhāvato paṭibāhanato ca oghātiṇṇāti
vuttaṃ “evaṃ khvāhaṃ...pe... oghamatari”nti.

Ekabuddhantarantarikattā sudūrakālikatāya “cirassa”nti vuttaṃ. Antarā
adiṭṭhapubbatāya vimhayanīyatāya ca “vatā”ti vuttaṃ. Tadā upalabbhamānatāya
attapaccakkhatāya ca “passāmī”ti vuttaṃ. Bāhitapāpato brahmassa ca
ariyamaggassa aṇanato paṭivijjhanato “brāhmaṇa”nti vuttaṃ.
Kilesasantāpavūpasamanato dukkhasantāpavūpasamanato ca sabbaso nibbutattā
“parinibbuta”nti vuttaṃ. Taraṇapayogassa nibbattitattā upari taritabbābhāvato ca
“tiṇṇa”nti vuttaṃ. Ñāṇacakkhunā oloketabbato lujjanato palujjanato ca “loke”ti
vuttaṃ. Visayesu sañjanato jātabhāvato “visattika”nti vuttaṃ. Ñāṇassa
paccakkhabhāvato nigamanato ca “ida”nti vuttaṃ. Bhāsītattā parisamattattā ca
“avocā”ti vuttaṃ. Paṭhamam gahitattā paccāmasanato ca “sā devatā”ti vuttaṃ.
Paṭikkhepassa abhāvato atthassa anumoditabbato “samanuñño”ti vuttaṃ.
Vineyyānaṃ sāsanato paramatthasampattito ca “satthā”ti vuttaṃ.
Cakkhupathātikkamena tirobhāvūpagamanato “antaradhāyī”ti vuttanti ayaṃ
anupadavicayato vicayahāro.

Appaṭiṭṭhānāyūhanehi oghataraṇaṃ yujjati kilesābhisañkhāravijahanena
pārasampattisamijjhanato. Sabbakilesa-taṇhādīṭṭhi-taṇhāyatana-sassatādivasena
santiṭṭhato saṃsāre saṃsīdanaṃ hotīti yujjati kāraṇassa suppaṭiṭṭhitabhāvato.

Abhisāṅkharāṇakicce kilesābhisaṅkhāre vijjamāne sabbadiṭṭhābhinivesa-atidhāvanābhinivesādīnaṃ vasena āyūhantassa saṃsāramahoghena nibbuyhanaṃ hotīti yujjati sammāpaṭipattiyā ativattanato. Brahmassa ariyamaggassa aṇaṇato paṭivijjhanato brāhmaṇabhāvo yujjati bāhitapāpattā. Sammadeva santadhammasamadhigamato parinibbutabhāvo yujjati sabbaso savāsanapahīnakilesattā. Tathā ca visattikāya tiṇṇabhāvo yujjati yathā yāya lesopi na dissati, evaṃ aggamaggena tassā samucchinnattāti ayaṃ yuttihāro.

Kilesavaṭṭavasena paṭiṭṭhānaṃ visesato kammavaṭṭassa padaṭṭhānaṃ. Abhisāṅkhāravasena āyūhanañca vipākavaṭṭassa padaṭṭhānaṃ. Appaṭiṭṭhānānāyūhanāni oghataraṇassa padaṭṭhānaṃ, oghataraṇaṃ anupādisesanibbānassa. Taṇhāvasena paṭiṭṭhānassa assādānupassitā padaṭṭhānaṃ. Tenāha bhagavā - “saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī”ti.

Khandhāvijjā-phassa-saññā-vitakkāyonisomanasikāra-pāpamittaparatoḥosā diṭṭhivasena paṭiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Yathāha - paṭisambhidāmagge “khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ, avijjāpi diṭṭhiṭṭhāna”ntiādi.

Taṇhādiṭṭhābhinandanaavasesakilesābhisaṅkhāravasena āyūhanassa padaṭṭhānaṃ. Iminā nayena yathārahaṃ taṇhādiṭṭhādivasena paṭiṭṭhānāyūhanānaṃ padaṭṭhānabhāvo vattabbo. Sesamettha pālito eva suniddhāriyaṃ. Ayaṃ padaṭṭhānahāro.

Appaṭiṭṭhaṃ anāyūhanti paṭiṭṭhānāyūhanapaṭikkhepena vissajjentena niyyānāvahā sammāpaṭipatti gahitā ekantato oghanittharaṇūpāyabhāvato. Taggahaṇena ca sabbepi sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā gahitā honti niyyānalakkhaṇena ekalakkaṇattāti ayaṃ lakkhaṇahāro.

Nidānamassā devatāya oghataraṇākārassa yāthāvato anavabodhoti vuttovāyamattho. Aññepi ye imaṃ desanaṃ nissāya oghataraṇūpāyaṃ paṭivijjhanti, tepi imissā desanāya nidānanti daṭṭhabbā. “Kathaṃ nu kho imaṃ desanaṃ nissāya sammadeva paṭivijjhantā catubbidhampi oghaṃ tarantā sakalasāṃsāramahoghato nitthareyyuṃ, pare ca tattha paṭiṭṭhapeyyu”nti ayamettha bhagavato adhippāyo. Padanibbacanaṃ niruttaṃ, taṃ “eva”ntiādinidānapadānaṃ “katha”ntiādi pālīpadānañca aṭṭhakathāya tassā līnatthavaṇṇanāya ca vuttanayānusārena sukarattā ativitthārabhayena na vitthārayimha.

Pada-padattha-desanā-nikkhepa-suttasandhi-vasena pañcavidhā sandhi. Tattha padassa padantarena sambandho padasandhi. Tathā padatthassa padatthantarena sambandho padatthasandhi, yo “kiriyaṅkārasambandho”ti vutto.

Nānānusandhikassa taṃtaṃanusandhīti sambandho, ekānusandhikassa pana pubbāparasambandho desanāsandhi, yā aṭṭhakathāyaṃ “pucchānusandhi ajjhāsayaṇanusandhi yathānusandhi”ti tidhā vibhattā. Ajjhāsayaṇo cettha attajjhāsayaṇo parajjhāsayaṇo dvidhā veditabbo. Nikkhepasandhi catunnaṃ suttanikkhepānaṃ vasena veditabbā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ papañcasūdanīṭikāyaṃ vuttanayena gahetabbaṃ. Suttasandhi idha paṭhamanikkhepavasena veditabbā.

“Kasmā panettha oghataraṇasuttameva paṭhamam nikkhitta”nti nāyamanuyogo katthaci na pavattati? Apica “appaṭiṭṭhaṃ anāyūhaṃ oghamata”nti paṭiṭṭhānāyūhanapaṭikkhepavasena antadvayavivajjanamukhena vā majjhimāya paṭipadāya vibhāvanato sabbapaṭhamamidaṃ suttaṃ idha nikkhittaṃ. Antadvayaṃ

anupagamma majjhimāya paṭipattiyā saṅkāsanaparañhi buddhānaṃ sāsanti. Yaṃ pana ekissā desanāya desanantarena saddhiṃ saṃsandanaṃ, ayampi desanāsandhi. Sā idha evaṃ veditabbā -

“Appaṭiṭṭhaṃ...pe... anāyūhaṃ oghamatarī”nti ayaṃ desanā -

“Sabbadā sīlasampanno, paññavā susamāhito;
Āraddhavīriyo pahitatto, oghaṃ tarati duttaraṃ.

“Virato kāmasaññāya, rūpasamyojanātigo;
Nandīrāgaparikkhīṇo, so gambhīre na sīdati;
Saddhāya tarati oghaṃ, appamādena aṇṇavaṃ.

“Pañca chinde pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye;
Pañcasāṅgātigo bhikkhu, oghatiṇṇoti vuccati.

“Tasmā jantu sadā sato, kāmāni parivajjaye;
Te pahāya tare oghaṃ, nāvaṃ sitvāva pārāgū.

“Ekāyanaṃ jātikhayantadassī, maggaṃ pajānāti hitānukampī;
Etena maggena tarimsu pubbe, tarissanti ye ca taranti ogha”nti. -

Evamādīhi desanāhi saṃsandatīti ayaṃ catubyūho hāro.

Appaṭiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha saṃkilesavasena paṭiṭṭhānaṃ āyūhanañca. Tena ayonisomanasikāro dīpito, santakilesavasena anāyūhanena yonisomanasikāro. Tattha ayonisomanasikaroto taṇhāvijjā pavaḍḍhati. Tesu taṇhāgahaṇena ca taṇhāmūlakā dhammā āvattanti. Avijjāgahaṇena avijjāmūlakaṃ sabbhaṃ bhavacakkaṃ āvattati. Yonisomanasikāraggaṇaṇena ca yonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti catubbidhañca sampatticakkaṃ. Paṭiṭṭhānāyūhanapaṭikkhepena pana sammāpaṭipatti dīpitā, sā ca saṅkhepato sīlādisaṅgahā. Tattha sīlaggaṇaṇena ekādasa sīlānisamsā āvattanti, samādhiggaṇaṇena pañcaṅgiko sammāsamādhi pañcaññāṇiko sammāsamādhi samādhiparikkhārā ca āvattanti. Paññāgahaṇena paññā ca sammādiṭṭhīti sammādiṭṭhisudassanā sabbepi ariyamaggadhammā āvattantīti ayaṃ āvatto hāro.

Paṭiṭṭhānaṃ kilesādivasena sattavidhaṃ. Āyūhanaṃ abhisāṅkhārādivasena sattavidhaṃ. Tathā tappaṭipakkhato appaṭiṭṭhānaṃ anāyūhanañca. Ayamettha dhammavibhatti. Padaṭṭhānabhūmivibhattiyo pana heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbā. Ayaṃ vibhattihāro.

Pubbabhāgaṭṭhapaṭipadaṃ sammadeva sampādetvā samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ katvā bhāvanaṃ ussakkento kilesādīnaṃ dūrīkaraṇato tesam vasena asaṃsīdanto anibbuyhanto appaṭiṭṭhaṃ anāyūhaṃ oghaṃ tarati. Kilesādīnaṃ vasena pana saṃsīdanto nibbuyhanto saṃsāre paṭiṭṭhānato āyatim punabbhavābhiniḍḍhiyā āyūhanato oghaṃ na taratīti ayaṃ parivatto hāro.

Appaṭiṭṭhaṃ asantiṭṭhanto asaṃsīdanto anibbisaṃ anavinibbisanti pariyāyavacanaṃ, anāyūhaṃ anibbuyhanto acetento apakappentoti pariyāyavacanaṃ, oghaṃ kilesasamuddanti pariyāyavacanaṃ, atari atikkami accavāyīti pariyāyavacanaṃ. Iminā nayena sesapadesupi pariyāyavacanaṃ veditabbanti ayaṃ vevacano hāro.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha patiṭṭhaṃ āyūhanti kilesānaṃ kiccakaraṇapaññatti. Pariyutṭhānānaṃ vibhāvanapaññatti. Abhisāṅkhārānaṃ viruhanapaññatti. Taṇhāya assādapaññatti. Diṭṭhiyā parinipphandanapaññatti. Bhavadiṭṭhiyā bhavābhinivesapaññatti. Vibhavadiṭṭhiyā vipallāsapaññatti. Kāmasukhānuyogassa kāmesu anugijjhanapaññatti. Attakilamathānuyogassa attaparitāpanapaññatti. Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti pana abhiññeyyadhammānaṃ abhiññāpaññatti. Pariññeyyadhammānaṃ pariññāpaññatti. Oghamatarinti pahātabbadhammānaṃ pahānapaññatti. Maggassa bhāvanāpaññatti. Nirodhassa sacchikiriyāpaññattīti ayaṃ paññattihāro.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha patiṭṭhānāyūhanaggahaṇena oghaggahaṇena ca samudayasaccaṃ gahitaṃ. Appatiṭṭhaṃ anāyūhaṃ atarinti pana padattayena maggasaccaṃ gahitaṃ, hetugahaṇena ca hetumato gahaṇaṃ siddhamevāti dukkhanirodhasaccāni atthato gahitānevāti ayaṃ saccehi otaraṇā. Tattha ye lokiyā pañcakkhandhā, yesaṃ vasena patiṭṭhānāyūhanasiddhi. Ye lokuttarā cattāro khandhā, yesaṃ vasena oghatarāṇasiddhi. Ayaṃ khandhamukhena otaraṇā. Ye eva pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārassa dhātuyo, te cattāro khandhā dvāyatanāni dve dhātuyoti ayaṃ āyatanamukhena dhātumukhena ca otaraṇā. Tathā appatiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha patiṭṭhānāyūhanaggahaṇena kilesābhisaṅkhārādīnaṃ gahaṇaṃ. Kilesābhisaṅkhārādayo oghā ca saṅkhārakkhandhā dhammāyatanāṃ dhammadhātu ca, appatiṭṭhānānāyūhanaggahaṇena oghatarāṇavacanena ca saha vipassanāya maggo kathito. Evañca saṅkhārakkhandho dhammāyatanāṃ dhammadhātu ca gahitāti evampi khandhamukhena āyatanamukhena dhātumukhena otaraṇā. Vipassanā ce aniccānupassanā, animittamukhena vimokkhamukhaṃ, dukkhānupassanā ce, appaṇihitavimokkhamukhaṃ, anattānupassanā ce, suññatavimokkhamukhanti evaṃ vimokkhamukhena otaraṇaṃ. Magge sekkhā sīlakkhandhādayo dhammāyatanadhammadhātū anāsavā ca evampi kho khandhādīnamukhena otaraṇāti ayaṃ otaraṇo hāro.

Appatiṭṭhanti ārambho. Anāyūhanti padasuddhi, no ārambhasuddhi, tathā oghanti. Atarinti pana padasuddhi ceva ārambhasuddhi cāti ayaṃ sodhano hāro.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ taṇhādiṭṭhiādivasena patiṭṭhānāyūhanānaṃ sādharmaṇato paṭikkhepacodanāti katvā oghamatarinti taṃ vikappetvā visesavacanāṃ. Oghatarāṇaṃhi cattāro ariyamaggā. Tattha paṭhamadutiyamaggā avisesena diṭṭhoghatarāṇaṃ, tatiyamaggo kāmoghatarāṇaṃ, aggamaggo sesoghatarāṇanti ayaṃ adhiṭṭhāno hāro.

Kilesavasena patiṭṭhānassa ayonisomanasikāro hetu. Abhisāṅkhāravasena āyūhanassa kilesā hetu. Appatiṭṭhānānāyūhanānaṃ pana yathākkamaṃ yonisomanasikārapahānāni hetu. Saṃyojaniyesu dhammesu assādānupassanā taṇhāvasena yathārahaṃ tassa hetu. Tenāha bhagavā - “saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī”ti.

Khandhāvijjāphassasaññāvitakkāyonisomanasikārapāpamittaparatoḥosā diṭṭhivasena patiṭṭhānassa hetu. Tenāha - paṭisambhidāmagge “khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ, avijjāpi diṭṭhiṭṭhāna”ntiādi. Taṇhābhinandanā avasesakilesābhisaṅkhāravasena āyūhanassa hetu. Iminā nayena yathārahaṃ taṇhādiṭṭhivasena patiṭṭhānāyūhanānaṃ hetuvibhāgo niddhāretabbo, tabbipariyāyena appatiṭṭhānānāyūhanānaṃ. Kilesuppādane hi sammadeva ādīnavadassanaṃ appatiṭṭhānassa hetu, abhisāṅkharaṇe ādīnavadassanaṃ

anāyūhanassa hetū, vipassanāya ussukkāpanaṃ oghataraṇassa hetūti ayaṃ parikkhāro hāro.

Yathāvuttavibhāgehi patitṭhānāyūhanehi catubbidhassapi oghassa parisuddhi. Appatitṭhānāyūhanehi pana sotānaṃ saṃvaro sabbaso pidhānañcāti catubbidhassapi oghassa visesato pidhānaṃ appavattikaraṇaṃ. Ariyamaggassa bhāvanāya hi kilesavasena patitṭhānaṃ abhisankhāravasena āyūhanaṃ upacchinnaṃ, tassa sabbepi oghā tiṇṇā sammattiṇṇā pahīnā hontīti ayaṃ samāropano hāro.

Appatitṭhaṃ anāyūhanti ettha patitṭhāgahaṇena taṇhāvijjā gahitā. Tāsaṃ hi vasena satto tattha tattha bhava patitṭhāti. Āyūhanaggahaṇena tappaccayā abhisankhāradhammā gahitā. Tattha taṇhāya visesato rūpadhammā adhiṭṭhānaṃ, avijjāya arūpadhammā. Tesāṃ yathākkamaṃ samatho ca vipassanā ca paṭipakkhā, te “appatitṭhaṃ anāyūhaṃ oghamataṃ”nti padehi pakāsītā honti, tesu samathassa cetovimutti phalaṃ, vipassanāya paññāvimutti. Tathā hi sā “rāgavirāgā avijjāvirāgā”ti visesetvā vuccati. Tattha taṇhāvijjā abhisankhāro ca samudayasaccaṃ, tesāṃ adhiṭṭhānabhūtā rūpārūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesāṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā oghataraṇapariyāyena vuttā maggasaccaṃ. Taṇhāgahaṇena cettha māyā-sāṭheyyamānātimāna-madappamāda-pāpicchatā-pāpamittatā-ahirikānottappādivasena akusalapakkho netabbo. Avijjāgahaṇena viparītamanasikāra-kodhūpanāha-makkhapaḷāsa-issāmacchariya-sārambha- dovacassatā-bhavaditṭhiādivasena akusalapakkho netabbo. Vuttavipariyāyena amāyāasāṭheyyādiviparītamanasikārādivasena. Tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyānaṃ vipassanāpakkhiyānaṃ aniccasaññādīnaṃ vasena vodānapakkho netabboti ayaṃ nandiyāvattassa nayassa bhūmi.

Tathā vuttanayena gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu taṇhā lobho, avijjā moho, avijjāya sampayutto lohite sati pubbo viya taṇhāya sati sijjhamāno āghāto doso iti tīhi akusalamūlehi gahitehi, tappaṭipakkhato “appatitṭha”ntiādivacanehi ca tīhi akusalamūlāni tīhi kusalamūlāni ca siddhāni eva honti. Idhāpi lobho sabbāni sāsavakusalamūlāni āyūhanadhammā ca samudayasaccaṃ, tannibbattā tesāṃ adhiṭṭhānagocarabhūtā ca upādānakkhandhā dukkhasaccantiādinā saccayojanā yojetabbā. Phalaṃ panettha vimokkhattayavasena niddhāretabbā, tīhi akusalamūlehi tividhaduccarita-saṃkilesamalavisamaakusalasaññā-vitakkādivasena akusalapakkho netabbo, tathā tīhi kusalamūlehi tividhasucarita-samakusalasaññā-vitakka-samādhī-vimokkhamukhādivasena vodānapakkho netabboti ayaṃ tipukkhalassa nayassa bhūmi.

Tathā vuttanayena gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu visesato taṇhādiṭṭhīnaṃ vasena asubhe “subha”nti, dukkhe “sukha”nti ca vipallāsā, avijjādiṭṭhīnaṃ vasena “anicce nicca”nti anattani “attā”ti vipallāsā veditabbā. Tesāṃ paṭipakkhato “appatitṭha”ntiādivacanehi ca laddhehi sativīriyasamādhīpaññindriyehi cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva honti.

Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisittabbā. Kathaṃ? Duvidho hi taṇhācarito mudindriyo tikkhindriyoti, tathā diṭṭhicarito. Tesu paṭṭhamo asubhe “subha”nti vipariyesaggāhī satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ sallakkhento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ samugghātetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Duttho asukhe “sukha”nti vipariyesaggāhī “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”tiādinā vuttana

vīriyasamvarabhūtena vīriyabalena paṭipakkhaṃ vinodento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ viddhamsetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Tatiyo anicce “nicca”nti ayāthāvaggāhī samathabalena samāhitacitto saṅkhārānaṃ taṅkhaṇikabhāvaṃ sallakkhento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ samugghātetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Catuttho santati-samūha-kiccārammaṇa-ghanavañcitātāya phassādidhammapuñjamatte anattani “attā”ti micchābhinivesī catukoṭīkasuññatāmanasikārena taṃ micchābhinivesaṃ viddhamsetvā sāmāññaphalaṃ sacchikaroti. Subhasaññāsukhasaññādīhi catūhi vā vipallāsehi samudayasaccaṃ, tesamadhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccantiādinā saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha cattāri sāmāññaphalāni, catūhi cettha vipallāsehi caturāsavoghayoga-kāyagantha-agati-taṇhupādūpādāna-sattaviññāṇaṭṭhiti-apariññādivasena akusalapakkho netabbo, tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhajhāna-vihārādhiṭṭhāna-sukhabhāgiyadhamma-appamaññāsammappadhāniddhipādādivasena vodānapakkho netabboti ayaṃ sīhavikkīṭitassa nayassa bhūmi.

Imesaṃ pana tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohāranayadvayaṃ siddhameva hoti. Tathā hi atthanayānaṃ disābhūtaadhammalocanaṃ disālocanaṃ, tesam samānayaṇaṃ aṅkusoti pañcapi nayā idha niyuttāti veditabbā. Idañca suttaṃ soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne nibbedhasekkhabhāgiyaṃ byatirekamukhena patiṭṭhānāyūhanāni gahitānti saṃkilesanibbedhasekkhabhāgiyaṃ cāti daṭṭhabbaṃ. Aṭṭhavīsatividhe pana suttantapaṭṭhāne lokiyalokuttaraṃ sattādhiṭṭhānaṃ ñāṇaṇeyyaṃ dassanabhāvaṇaṃ sakavacanaṃ vissajjanīyaṃ kusalaṃ anuññātanti veditabbam.

Oghatarāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nimokkhasuttavaṇṇanā

2. Paṭhamamāgatanti saṃvaṇṇanāvasena paṭhamasuttādīsu paṭhamam āgatapadaṃ. Uttānatthanti pākaṭatthaṃ. Apubbaṃyeva hi duviññeyyatthañca padaṃ saṃvaṇṇetabbam. Noti pucchāyaṃ nu-saddena samānattho nipātoti āha “jānāsi noti jānāsi nū”ti. Vaṭṭato nimuccanti tena sattāti nimokkho, maggo. So ca pamuccanti tenāti pamokkho, pamuccanante pana adhigantabbattāphalaṃ “pamokkho”ti vuttaṃ, yathā arahattaṃ “rāgakkhaya dosakkhaya mohakkhaya”ti vuttaṃ. Teti sattā. Viviccatīti viṣuṃ asammisso hoti, vigacchatīti attho. Viviccati dukkhaṃ etasmāti viveko. Dutiyavikappe pana sakalavaṭṭadukkhato sattā nimuccanti ettha pamuccanti viviccati cāti nimokkho pamokkho viveko, nibbānanti attho veditabbo. Etthāti ca nimittatthe bhumavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Avadhāraṇattho kho-kāro “assosi kho”tiādīsu viya.

Nandīmūlako bhavo nandībhavo purimapade uttarapadalopena “sākabhakkho patthavo sākapatthavo”ti yathā. Paṭhamam kammavaṭṭapadhānaṃ atthaṃ vatvā puna kilesakammānaṃ vasena ubhayappadhānaṃ atthaṃ vadanto “nandiyā cā”tiādīmāha. Purimanayeti nandīmūlako kammabhavo nandībhavoti etasmiṃ pakkhe. Nandībhavenāti nandībhavapadena. Tividhakammābhisaṅkhāravasena ti puññābhisaṅkhārādivasena kāyasaṅkhārādivasena ca tippakārassa kammābhisaṅkhārassa vasena. Saṅkhārakkhandho gahito cetanāpadhānattā

saṅkhārakkhandhassa. Saññāviññāṇehīti “saññāviññāṇasaṅkhayā”ti evaṃ vuttasaññāviññāṇapadehi. Taṃsampayuttā cāti tena yathāvuttasaṅkhārakkhandhena samaṃ yuttā eva. Dve khandhāti saññāviññāṇakkhandhā.

Nanu ettha vedanākkhandho na gahitoti? No na gahitoti dassento “tehi panā”tiādimāha. Tīhi khandhehīti saññāsaṅkhāraviññāṇakkhandhehi. Gahitāva avinābhāvato. Na hi vedanārahito koci cittuppādo atthi. Anupādiṇṇakānanti kusalākusalānaṃ. Na hettha kiriyākkhandhānaṃ appavatti adhippetā. Appavattivāsenāti anuppattidhammatāpattivāsenā. Nibbattanavasena kammakilesehi upādīyatīti upādi, pañcakkhandhā. Upādino seso upādiseso, saha upādisesenāti saupādisesaṃ. Nibbānaṃ kathitaṃ sakalakammakilesavūpasamatthassa jotitattā. Heṭṭhā dvīhi padehi anupādiṇṇakakkhandhā gahitāti “vedanāna”nti ettha upādiṇṇakaggahaṇaṃ yuttanti āha “upādiṇṇakavedanāna”nti. Nirodhenāti tappaṭibaddhachandarāganirodhavasena nirujjhanena. Upasamenāti accantūpasamena appavattanena. Evañca katvā ca-saddaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. Tesanti tassā vedanāya taṃsampayuttānañca tiṇṇaṃ khandhānaṃ. Vatthārammaṇavasenāti vatthubhūtānaṃ channaṃ ārammaṇabhūtānañca sabbesaṃpi upādiṇṇakarūpadhammānaṃ vasena.

Kasmā pana heṭṭhā cattāro arūpakkkhandhāyeva vuttā, rūpakkkhandho na gahitoti? Visabhaṇvato. Saupādisesanibbānappattiyāñhi upādiṇṇakarūpadhammānaṃ viya anupādiṇṇakarūpadhammānaṃ appavattiyeva natthi. Dutīyanayeti nandiyā ca bhavassa cāti etamhi pakkhe. Nandiggahaṇena saṅkhārakkhandho gahito taṃsahacaraṇato. Upapattibhavaṅkhatō rūpakkkhandhoti upādiṇṇakarūpadhammameva vadati. Taggahaṇeneva ca tannimittakāni utuāhārajāni, viññāṇaggahaṇena cittajānīti catusantatirūpassapettha gahitatā veditabbā. Saññādhīti saññāviññāṇavedanāgahaṇehi tayo khandhā gahitā, tañca kho upādiṇṇā anupādiṇṇāti vibhāgaṃ akatvā avisesato. Avisesena hi pañcannaṃ khandhānaṃ appavatti nibbānaṃ. Tenāha “evaṃ...pe... nibbānaṃ kathitaṃ hotī”ti. “Nibbāna”nti hi idha amatamahānibbānaṃ adhippetā. Imameva ca nayanti idaṃ yathāvuttaṃ dutiyameva. Cattāro mahānikāye dhāretīti catunīkāyiko. Bhaṇḍikanāmakō thero bhaṇḍikatthero. Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. Nibbānavasenevāti paṭhamanaye saupādisesanibbānassa anupādisesanibbānassa ca, dutīye pana “amatamahānibbānassā”ti sabbathāpi nibbānasseva vasena bhagavā desanaṃ niṭṭhapesi samāpesīti.

Nimokkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upanīyasuttavaṇṇanā

3. Anekattattā dhātusaddānaṃ upasaggavasena atthavisesavācako hotīti āha “upanīyatīti parikkhīyati nirujjhatī”ti. Vinassatīti attho. Upanīyatīti vā saraseneva jīvitassa maraṇūpagamaṇaṃ vuttanti āha - “upagacchati vā, anupubbena maraṇaṃ upetīti attho”ti. Kāmañcettha “upanīyatī”ti padaṃ apākaṭakammavisesaṃ vuttaṃ. Yathā pana “sabbāṃ ārogyaṃ byādhipariyosānaṃ, sabbāṃ yobbanāṃ jarāpariyosānaṃ, sabbāṃ jīvitaṃ maraṇapariyosāna”nti, “upanīyati jīvita”nti vuttattā “maraṇaṃ upetī”ti vuttaṃ. Kammakattuvasena hetāṃ vuttaṃ.

Idāni kammāsādhanaśasena atthaṃ dassetuṃ “yathā vā”tiādi vuttaṃ. Gopālena gogaṇo nīyati yathicchitaṃ tṭhānaṃ. Jīvanti tena sattā, sahaṇātadhammā vāti jīvitaṃ, tadeva tesam anupālane ādhipaccasabbhāvato indriyanti āha “jīvanti jīvitindriya”nti parittanti ittaraṃ. Tenāha “thoka”nti. Pabandhānupacchedassa paccayabhāvo idha jīvitassa maraṇakiccanti adhippetanti āha “sarasaparittatāya cā”tiādi. Āyūti ca paramāyu idhādhippetam, taṇca ajjakālavasena vedittabbaṃ.

Imasmiṇhi buddhuppāde ayaṃ kathāti jīvitassa atīttarabhāvadīpanaparā ayaṃ desanā. Jīvitindriyavasena jīvitakkhayaṃ niyamento “ekacittappavattimattoyevā”ti āha, ekassa cittuppādassa pavattikkhaṇamatto evāti attho. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “yathā nāmā”tiādi vuttaṃ. Tattha pavattamānanti nemirathīsā vattanti ekeneva nemippadesena pavattati ekasmiṃ khaṇeti adhippāyo. “Ekeneva tiṭṭhati”ti etthāpi eseṇa nayo. Ekacittakkhaṇikanti ekacittakkhaṇamattavantaṃ. Tasmīṃ citteti tasmīṃ yasmiṃ kismiṇci ekasmiṃ citte. Niruddhamatteti niruddhabhāvappattamatte. Niruddhoti vuccatīti matoti vuccati taṃsamaṅgī satto paramatthato. Aśisaviduno pana aviññāyamānantarena anusandhānassa niruddhanaṃ nirodhaṃ sallakkhenti. Yathāvuttamatthaṃ suttana vibhāvetuṃ “yathāhā”tiādi vuttaṃ. Tena tīsupi kālesu sattānaṃ paramatthato jīvanaṃ maraṇaṃ cittakkhaṇavasenevāti dasseti.

Jīvanti jīvitindriyaṃ. Attabhāvoti jīvitavedanāviññāṇāni tṭhapetvā avasiṭṭhadhammā adhippetā. Sukhadukkhāti suhadukkhā vedanā, upekkhāpi idha suhadukkhāsveva antogadhā iṭṭhāniṭṭhabhāvato. Kevalāti attanā, niccabhāvena vā avomissā. Ekacittasamāyuttāti ekakena cittena sahita. Lahuso vattate khaṇoti vuttanayena ekacittakkhaṇikatāya lahuko atīttaro jīvitādīnaṃ khaṇo vattati.

Ye niruddhā marantassāti cavantassa sattassa cutito uddhaṃ niruddhāti vattabbā ye khandhā. Tiṭṭhamānassa vā idhāti ye vā idha pavattiyaṃ tiṭṭhamānassa dharantassa bhaṅgappattiyā niruddhā khandhā, sabbepi sadisā te sabbepi ekasadisā gatā atthaṅgatā appaṭisandhiyā puna āgantvā paṭisandhānābhāvena vigatā. Yathā hi cutikhandhā na nibbattanti, evaṃ tato pubbepi khandhā. Tasmā ekacittakkhaṇikaṃ sattānaṃ jīvanti adhippāyo.

Anibbattena na jātoti anuppannena cittena jāto na hoti “anāgate cittakkhaṇe na jīvittha na jīvati jīvissatī”ti vattabbato. Paccuppannena vattamānena cittena jīvati jīvamāno nāma hoti, na jīvittha na jīvissati. Cittabhaṅgā mato lokoti cuticittassa viya sabbassapi tassa tassa cittassa bhaṅgappattiyā ayaṃ loko paramatthato mato nāma hoti “atīte cittakkhaṇe jīvittha na jīvati na jīvissatī”ti vattabbato, niruddhassa appaṭisandhikattā. Evaṃ santepi paññatti paramatthiyā, yāyaṃ taṃ taṃ pavattaṃ cittaṃ upādāya “tisso jīvati, phusso jīvati”ti vacanappavattiyā visayabhūtā santānapaññatti, sā ettha paramatthiyā paramatthabhūtā. Tathā hi vuttaṃ “nāmagottaṃ na jīratī”ti.

Na santi tāṇāti jaraṃ upagatassa tato taṇnimittaṃ yaṃ vā pāpakārino pāpakammānaṃ upaṭṭhānavasena puññakārino piyavippayogavasena cittadukkhaṃ ubhayesampi bandhanacchedanādivasena vitujjamānaṃ anappakaṃ sarīradukkhaṃ sammohappatti ca hoti, tato tāyanta na santi. Tenāha - “tānaṃ leṇaṃ saraṇaṃ bhavituṃ samatthā nāma keci natthī”ti. Bhāyati etasmāti bhayaṃ, bhayanimittanti āha “bhayavatthū”ti. Taggahaṇena ca cittutrāsalaṅkhaṇaṃ bhayaṃ gahitameva, sati nimitte nemittaṃ santamevāti. Pubbacetananti ekāvajjanavīthiyaṃ

nānāvajjanavīthiyam sampavattam upacārājjhānacetanam. Aparacetananti vasibhāvāpādanavasena parato samāpajjanavasena ca pavattam samāpatticetanam. Muñcacetananti vikkhambhanavasena pavattam paṭhamappanācetanam. Kusalajjhānassa vipākajjhāneva labbhamānam sukham jhānasukham. Itṭhapariyāyo cettha sukha-saddo. Jhāne apekkhā jhānanikanti. Jhānassa assādasena pavatto lobho jhānassādo. Yena te te brahmāno jhānato vuṭṭhāya “aho sukham aho sukha”nti vācam nicchāresunti. Yathā devā sukhabahulā tihetupaṭisandhikāvāti paṭipajjantā jhānam adhigantum bhabbā, na itareti “kāmvācaradevesū”ti vuttam. Kāmvācarā ca uparidevā ca kāmvācaradevāti ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Tena manussānampi ekaccānam sabbesampi vā saṅgaho siddho hoti patthanāparikkappanāya visayabhāvato. Tenāha “aho vatime ca...pe... tiṭṭheyyu”nti. Thullāni phusitāni vipphurāni etthāti thullaphusitako, kālo, deso vā. Tasmim thullaphusitake.

“Puññāni kayirātha sukhāvahānī”ti vuttattā “aniyyānikam vaṭṭakatham kathetī”ti vuttam. Lujjanapalujjanaṭṭhena loko, kilesehi āmasitabbato āmisañcāti lokāmisam. Nippariyāyāmisam pana loka āmisantipi lokāmisam. Pariyāyeti sabhāvato parivattetvā ñāpeti etenāti pariyāyo, lesa, kāraṇam vāti āha “nippariyāyena cattāro paccayā”ti, vaṭṭassa ekantato bālalokeheva āmasitabbabhāvato pariyāyāmisatā vuttā. Idha pari..pe... adhippetam vivaṭṭapaṭiyogino icchitattā. Catupaccayāpekkhañhi pahānam. Ekaccassa sakalavaṭṭāpekkhappahānassapi paccayo hotīti “vaṭṭatiyevā”ti sāsāṅkam vadati. Vūpasamati ettha sakalavaṭṭadukkhanti santi, asaṅkhatadhātūti āha “nibbānasaṅkhātā”nti.

Upanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Accentisuttavaṇṇanā

4. Kālayanti khepentīti kālā. Purebhattādayo hi kālā dhammappavattimattatāya paramatthato avijjamānāpi lokasaṅketamattasiddhā tassāyeva dhammappavattiyā gatagatāya anivattanato tam tam dhammappavattim khepentā vināsayantā viya sayañca tāhi saddhim accentā viya honti. Tenāha - “kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā”ti. “Tarayanti rattiyo”ti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. “Etaṃ bhayam maraṇe pekkhamāno”ti vuccamānattā puggalam maraṇūpagamanāya tarayantīti attho vutto. Vayoguṇāti ettha koṭṭhāsā guṇā. Tittthiyānam hi carimacittena sakalacitte vayasamūhe vayasamaññāti āha - “paṭhamamajjhimapacchimavayānam guṇā, rāsayoti attho”ti. Ānisaṃsaṭṭho guṇaṭṭho “vākaciraṃ nivāsesim, dvādasaguṇamupāgata”ntiādīsu viya. “Tandiguṇāham karissāmi, diguṇam diguṇam vaddheyyā”ti ca evamādīsu pana tabbhāvavuttiattho guṇaṭṭho.

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
Gūṇena nāmamuddheyyam, api nāma sahasato”ti. -

Ādīsu paṃsaṃsaṭṭho guṇaṭṭho daṭṭhabbo. “Vayoguṇā anupubbam jahantī”ti ettha attho “accenti kālā”ti ettha vuttanayo eva. Paṭhamamajjhimavayāti paṭhamaggahaṇaṇācettha vayassa gatassa apunarāvattidassanatham katam. Tenevāha - “maraṇakkhaṇe pana tayopi vayā jahantevā”ti.

Ettha ca pāḷiyam “accenti kālā”ti sāmāññato kālassa apagamanaṃ dassitam, puna tam visesatopi dassetum itaradvayam vuttam. Aṭṭhakathāyam pana mudindriyassa vasena “vayoguṇā anupubbam jahantī”ti vuttam, majjhimindriyassa vasena

“tarayanti rattiyo”ti vuttanti adhippāyena “kālāti purebhattādayo kālā”ti vuttaṃ. Tasmā tattha ādi-saddena pacchābhattapaṭhamayāma-muhuttakālādi-kālakoṭṭhāso eva aṇupabhedo kālaviḥhāgo gahitoti veditabbo. Sesanti idha dvīsu gāthāsu pacchimaddho. So hi idha atthato adhigatattā anantarasutte ca vuttattā atidisito.

Accentisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Katichindasuttavaṇṇanā

5. Chindantoti samucchindanto. Kati chindeyyāti kittake pāpadhamme samucchindeyya, anuppattidhammatam pāpeyya. Sesapadesupīti sesesupi dvīsu padesu. Jahanto kati jaheyya, bhāvento kati uttari bhāveyyāti imamattham “eseva nayo”ti iminā atidisati. Catutthapadassa pana attho sarūpeneva dassito. Atthato ekanti bhāvatthato ekaṃ. Yadi evaṃ kimattham pariyāyantaram gahitanti āha “gāthābandhassa panā”tiādi. Atthato ettha punarutti atthevāti āha “saddapunaruttiṃ vajjayanti”ti. Saṅgaṃ atikkamayatīti saṅgātigoti āha “ayamevattho”ti.

Oraṃ vuccati kāmādhātu, paṭisandhiyā paccayabhāvena tañca bhajantīti orambhāgiyāni. Tattha ca kammaṃ tabbipākaṃ satte dukkhaṃ, kammunā vipākaṃ, sattena dukkhaṃ saṃyojenti saṃyojanāni, sakkāyadiṭṭhi-vicikicchā-sīlabbataparāmāsa-kāmarāga-paṭighā. Uddhaṃ vuccati catasso arūpadhātuyo, vuttanayena taṃ bhajantīti uddhambhāgiyāni, saṃyojanāni rūpārūparāgamānuddhaccāvijjā. Āropitavacanānurūpeneva evamāhāti “pañca chinde pañca jahe”ti evaṃ kathesi tassā devatāya sukhaggahaṇattham. Na kevalaṃ tāya devatāya vuttavacanānurūpato eva, atha kho tesu saṃyojanesu vattabbākāratopīti dassetuṃ “atha vā”tiādi vuttaṃ. Tena orambhāgiyasamyojanāni nāma garūni ducchedāni gāḥhabandhanabhāvato, tasmā tāni sandhāya “pañca chinde”ti vuttaṃ.

Uddhambhāgiyasamyojanāni pana lahūni succhedāni heṭṭhā pavattitānukkamena bhāvanāyena pahātabbato, tasmā tāni sandhāya “pañca jahe”ti vuttaṃ. Tenāha “pādesu baddhapāsasakuṇo viyā”tiādi. Visesanti bhāvanānaṃ visesaṃ vipassanābhāvanaṃ bhāvento uppādentō vipaccento vaḍḍhento ca. Samsārapaṅke sañjanaṭṭhena rāgo eva saṅgo “rāgasāṅgo”. Esa nayo sesesupī. Yasmā ettha rāga-moha-diṭṭhi-tabbhāgiyasakkāyadiṭṭhi-sīlabbataparāmāsa-kāmarāgāvijjā atthato oghā eva, itare tadekaṭṭhā, tasmā bhagavā saṃyojanappahānasaṅgātikkamehi oghataraṇaṃ kathesi. Lokiyalokuttarāni kathitāni “bhāvaye”ti pubbabhāgāya maggabhāvanāya adhippetattā.

Katichindasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jāgarasuttavaṇṇanā

6. Jāgaratanti anādare sāmivacanaṃ. Tenāha “indriyesu jāgarantesū”ti. “Vissajjanagāthāyaṃ panā”ti imassa padassa “ayamattho veditabbo”ti iminā sambandho. Pucchāgāthāya pana attho imināva nayena viññāyatīti adhippāyo. Pañca jāgarataṃ suttāti ettha “suttā”ti padaṃ apekkhitvā pañcāti paccattavacanaṃ “jāgarata”nti padaṃ apekkhitvā sāmivasena pariṇāmetabbaṃ “pañcannaṃ jāgarata”nti. Tenāha - “pañcasu indriyesu jāgarantesū”ti, jāgarantesu baddhābhāvena sakiccappasutatāya sakiccasamatthatāya cāti attho. Sottaṃva suttā

pamādaniddābhāvato. Tameva suttabhāvaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya dassetuṃ “kasmā”tiādi vuttaṃ. Pamajjati, pamādo vā etassa atthīti pamādo, tassa bhāvo pamādatā, tāya, pamattabhāvenāti attho.

Evam gāthāya paṭhamassa pādassa atthaṃ vatvā dutiyassa vattuṃ “evam suttesū”tiādi vuttaṃ. Tassattho vuttanayena veditabbo. Yasmā appahīnasupanakiriyāvasena sanīvaraṇassa puggalassa anuppannarāgarajādayo uppajjanti, uppannā pavaḍḍhanti, tasmā vuttaṃ “nīvaraṇeheva kilesarajaṃ ādiyaṭi”ti. Tenevāha “purimā”tiādi. Purimānaṃ pacchimānaṃ aparāparuppattiyā paccayabhāvo hettha ādiyaṇaṃ. Pañcahi indriyehi parisujjhatīti maggapariyāpannehi saddhādīhi pañcahi indriyehi sakalasamkilesato visujjhati. Paññindriyameva hi anaññātāññassāmīti indriyādīni, itarāni ca anvayānīti.

Jāgarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Appaṭividditasuttavaṇṇanā

7. Pavattinivattitadubhayahetuvibhāgassa dhammassapi catusaccantogadhattā āha “dhammāti catusaccadhammā”ti. Cattāripi hi ariyasaccāni catusaccantogadhāni. Appaṭividdhāti pariññābhisamayādivasena anabhisamīti. Diṭṭhigatavādesūti diṭṭhigatasaññitesu vādesu. Diṭṭhigatehi te pavattitā. Ito paresanti ito sāsānikhehi paresaṃ aññesaṃ. Dhammatāyāti sabhāvena, sayamevāti attho. Gacchantīti pavattanti diṭṭhivādaṃ paggayha tiṭṭhanti. Parenāti diṭṭhigatikenā. Nīyantīti diṭṭhivādasaṅgaṇhane uyyojjanti. Tenāha “tatthā”tiādi. Pabujjhituṃ pamādaniddāya paṭibujjhituṃ. Paṭipadā yathādesitassa dhammassa kathitatāya, paṭibujjhituṃ yoniso pavattiyamānattā bhaddikā.

Hetunāti ñāyena. Kāraṇenāti catusaccānaṃ sambodhayuttīyā. Hatthatale āmalakaṃ viya sabbamñeyyaṃ jānātīti sabbaññū, teneva sabbaññutābhisambodhena buddhoti sabbaññubuddho. Paccekaṃ parehi asādhāraṇatāya visuṃ sayambhuññāṇena saccāni buddhavāti paccekabuddho. Paropadesena catusaccaṃ bujjhatīti catusaccabuddho. Tathā hi so sayambhutāya abhāvato kevalaṃ catusaccabuddhoti vuccati. Sutena sutamayaññāṇena khandhādibhedaṃ ñeyyaṃ buddhavāti sutabuddho. Sabbaññubuddhapaccekabuddhe ṭhapetvā avasesā aggāsāvakamahāsāvakāpi pakatisāvakāpi vītarāgā avasesā khīṇāsavā. Tayopi purimā vaṭṭanti sambuddhātīti divacanato. Sannivasati etenāti sannivāso, caritaṃ. Lokassa sannivāso lokasannivāso, tasmīṃ. Kāyaduccaritādibhede visame. Satisammosena visame vā sattanikāye. So hi visamayogato visamo. Rāgavisamādi ke visame vā kilesajāte. Taṃ visamaṃ pahāya taṃ visamaṃ ajjuhekkhitvā samaṃ sadisaṃ yuttarūpaṃ, purimakehi vā sambuddhehi samaṃ sadisaṃ caranti vattanti.

Appaṭividditasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Susammutṭhasuttavaṇṇanā

8. Susammutṭhāti suṭṭhu ativiya sammutṭhā. Satta sekkhā hi susammusitā vinaṭṭhā. Kathaṃ pana te anadhigatā naṭṭhā nāma hontīti āha “yathā hī”tiādi. Adhigatassāti adhigato assa. So vadantoti sambandho. Sesanti “dhammā”tiādi. Purimasadisamevāti anantaragāthāya vuttasadisameva.

Susammutṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mānakāmasuttavaṇṇanā

9. Seyyādibhedam mānaṃ appahāya taṃ paggayha vicaranto kāmento nāma hotīti āha “mānaṃ kāmentassa icchantassā”ti. Damati cittaṃ etenāti damo, satisambojjhaṅgādiko samādhipakkhiko damo. Manacchaṭṭhāni indriyāni dametīti damo, indriyaṣaṃvaro. Kilese dameti pajahatīti damo, paññā. Upavasanaśasena kāyakammādiṃ dametīti damo, uposathakammaṃ. Kodhūpanāhamakkhamānādiḷe dameti vinetīti damo, adhivāśanakhanti. Tenevāti “damo”ti samādhipakkhikadhammānaṃ eva adhippetattā. “Na monaṃ atthi”ti ca pāṭho. Asamāhitassāti samādhipaṭikkhepo jotito.

Maccudheyyassa pāratarāṇassa vuccamānattā “monanti catumaggañāṇa”nti vuttaṃ. Na hi tato aññena taṃ sambhavati. Jānāti asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhatīti attho. Maccu dhīyati etthāti maccudheyyaṃ, khandhapañcakaṃ maraṇadhammattā. Tassevāti maccudheyyasseva. Pāraṃ paratīrabhūtaṃ nibbānaṃ. Tareyyāti ettha taraṇaṃ nāma ariyamaggabyāpāroti āha “paṭivijjheyya pāpuṇeyyā”ti. Tathā hi vakkhati “paṭivedhatarāṇaṃ nāma vutta”nti. “Na tareyya na paṭivijjheyya na pāpuṇeyya vā”ti ayamettha pāṭho yutto. Aññathā “idaṃ vuttaṃ hoti”tiādivacanaṃ virujjheyya. Eko araṇṇe viharantoti ekākī hutvā araṇṇe viharantoti attho.

Kāmaṃ heṭṭhimamaggehipi ekaccassa mānassa pahānaṃ labbhati. Aggamaggeneva pana tassa anavasesato pahānanti āha - “arahattamaggena navavidhamānaṃ pajahitvā”ti. Upacārasamādhipubbako appanāsamādhīti vuttaṃ “upacārappanāsamādhīhi”ti, na upacārasamādhimattena samādhimattaṃ sandhāya paccekaṃ vākyaparisaṃpanassa ayujjanato. Na hi appanaṃ appattaṃ lokuttarajjhānaṃ atthi. “Sucetaso”ti cittassa ñāṇasañhitatāya lakkhaṇavacananti āha “ñāṇasampayuttatāyā”tiādi. Tathā hi vakkhati “sucetasoti ettha cittaṃ paññā dassitā”ti. “Sabbadhi vippamutto”ti sabbesu bhavādīsu viśaṃsaṭṭhacitto sabbaso khandhādīhi viśaṃyutto hotīti vuttaṃ “sabbesu khandhāyatanādīsu vippamutto hutvā”ti. Pariññāpaṭivedho sacchikiriyapaṭivedhena vinā natthīti āha “tebhūmaka...pe... vutta”nti.

Mānaṃ nissāya duccharitacaraṇato māno nāmāyaṃ sīlabhedano. Tasmāti mānassa sīlapaṭipakkhabhāvato. Iminā paṭipakkhappahānakittanena. Adhicittasikkhā kathitā sarūpato evāti adhippāyo. Ettha cittaṇāti su-saddena viśesitacittena. Tasmāti paññāya dassitattā. Imināti “sucetaso”ti iminā padena. Adhisīlasikkhā adhicittasikkhā adhipaññāsikkhāti sīlādīnīpi viśesetvā vuttāni. Sambhave byabhicāre ca viśesana viśesitabbatāti taṃ dassento “adhisīlañca nāma sīle sati hoti”tiādiṃ vatvā tadubhayaṃ vibhāgena dassetuṃ “tasmā”tiādi vuttaṃ. Paṭhamanayo saṅkaravasena pavattoti asaṅkaravasena dassetuṃ “apicā”tiādinā dutiyanayo vutto. “Samāpannā”ti etthāpi “nibbānaṃ patthayantenā”ti ānetvā sambandho. Vipassanāya pāḍakabhāvaṃ anupagatāpi tadatthaṃ nibbattañādivasena samāpannāti ayamattho purimañayato viśeso. Adhipaññāya panettha purimañayato viśeso natthīti sā anuddhaṭṭā. Samodhānetvāti pariyañayato sarūpato ca saṅgahetvā. Sakalasāśananti tissannaṃ kathitattā eva sikkhattayaśaṅgaṃ sakalasāśanaṃ kathitaṃ hotīti.

Mānakāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Araññasuttavaṇṇanā

10. Santakilesānanti vūpasantakilesapariḷāhānaṃ. Yasmā sīlādiguṇasambhavaṃ tato eva bhayasantañca upādāya paṇḍitā “santo”ti vuccanti, tasmā vuttaṃ “paṇḍitānaṃ vā”ti. Tenāha “santo have”tiādi. Setṭhacārīnanti setṭhacariyaṃ carantānaṃ. Yasmā puthujjanakalyāṇato paṭṭhāya bhikkhu maggabrahmacariyavāsaṃ vasati nāma, tasmā āha “maggabrahmacariyavāsaṃ vasantāna”nti. Ariyānaṃ pana mukhavaṇṇassa pasīdane vattabbameva natthi. Mūlakammaṭṭhānanti pārihāriyakammaṭṭhānaṃ. Visabhāgasantatīti nānārammaṇesu pavattacittasantati. Sā hi vikkhepabyākulatāya appasannā samāhitacittasantatiyā visabhāgasantati. Okkamatīti samādhisabhāgā cittasantati samathavīthiṃ anupavisati. Cittaṃ pasīdatīti kammaṭṭhānanirataṃ bhāvanācittaṃ sandhāyāha, taṃ pasannaṃ hutvā pavattati. Lohitaṃ pasīdatīti cittakālussiyassābhāvato lohitaṃ anāvilāsaṃ hoti. Parisuddhāni honti kāraṇassa parisuddhabhāvato. Tālaphalamukhassa viya mukhassa vaṇṇo hotīti mukha-saddassa ādimhi pamuttapadena yojetabbo. Evañhi cassa pamuttaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti tālaphalamukhassa vaṇṇasampadāsadisattā. Tibhūmako eva tebhūmako.

Atītaṃ nānusoṇanti atītaṃ paccayaḷābhaṃ lakkhaṇaṃ katvā na soṇanti na anutthunanti. Jappanataṇhāya vasena na parikappantīti āha “na patthenti”ti. Yena kenacīti itarītarena. Taṅkhaṇe laddhenāti sannidhikāraparibhogābhāvamāha. Tividhenapi kāraṇenāti tippakārena hetunā, tilakkhaṇasantosanimittanti attho.

Vināsaṇti vināsaṇahetuṃ. Vinassaṇti etehīti vināso, lobhadosā tadekaṭṭhā ca pāpadhammā. Arūpakāyassa viya rūpakāyassapi visesato sukkhabhāvakāraṇanti āha “etena kāraṇadvayenā”ti. Lutoti lūno.

Araññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Naḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nandanavaggo

1. Nandanasuttavaṇṇanā

11. “Tatra bhagavā”ti vutte na tathā byañjanānaṃ siliṭṭhatā, yathā “tatra kho bhagavā”ti vutteti āha “byañjanasiliṭṭhatāvasenā”ti. Parisajetṭhakeṭi parisāya jetṭhake, ye tassā desanāya visesato bhājanabhūtā. Parisajetṭhake bhikkhūti catuparisajetṭhake bhikkhū. Catunnaṃ hi parisānaṃ jetṭhā bhikkhuparisā paṭhamuppannattā. Āmaṇṇesīti sambodhesi, sambodhanañca jānāpananti āha “jānāpesī”ti. Bhadanteti garugāravasappatissavavacanametam, atthato pana bhadanteti bhaddaṃ tava hotu attano niṭṭhānapariyosānattā paresaṇca santatāvahattā. Bhagavato paccassosunti ettha bhagavatoti sāmivacanaṃ āmantanameva sambandhiatthapadaṃ apekkhatīti adhippāyenāha “bhagavato vacanaṃ patiassosu”nti. Bhagavatoti pana idaṃ patissavanasambandhena sampadānavacanaṃ yathā “devadattassa paṭissuṇātī”ti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ nidānavaggassa ādisuttavaṇṇanāyaṃ āgamissati.

Tāvatimsakāyoti tāvatimsasaññito devanikāyo. Dutiyadevalokoti chasu kāmaloṇṇesu dutiyo devaloko. Tettiṃsa janā sahapuññakārino tattha uppannā, taṃsahacaritaṭṭhānaṃ tāvatimsaṃ, tannivāsīnopi tāvatimsanāmakā sahacaraṇaṇāyenāti āha “maghena māṇavenā”tiādi. Ayaṃ pana kecivādo byāpanno

hotīti taṃ arocentena “vadantī”ti vuttaṃ. Byāpannataṃ dassento “yasmā panā”tiādimāha. Tathā hi vakkhati “evaṃ hi niddosaṃ padaṃ hotī”ti. Nāmapaṇṇattiyevāti atthanirapekkhattā niruḥhasamañña eva.

Taṃ vananti taṃ upavanaṃ. Paviṭṭhe paviṭṭhe dukkhappattepi attano sampattiyaṃ nandayati, pageva adukkhappatteti dassetuṃ “pañcasu hī”tiādi vuttaṃ. Pavesitānanti pakoṭṭhavārena pavesitānampīti adhippāyo. Cavanakāleyeva thokaṃ dissamānavikārā hutvā cavanti, te sandhāya “himapiṇḍo viya vilīyanti”ti vuttaṃ. Ye pana adissamānavikārā sahasā antaradhāyanti, te sandhāya “dīpasikhā viya vijjhāyanti”ti vuttanti vadanti. Nandayati pakatiyaṃ somanassitaṃ domanassitañca. Nandaneti evaṃanvatthanāmake uyyāne. Parivutāti “devatā”ti vacanaṃ upādāya itthiliṅgavasena vuttaṃ. Devaputto hi so.

Divi bhavattā dibbāti āha “devaloke nibbattehī”ti. Kāmetabbatāya kāmabandhanehi, tathā aññaamaññaṃ asaṃkiṇṇasabhāvatāya kāmakoṭṭhāsehi. Upetāti upagatā samannāgatā. Paricārayamānāti pariramamānā. Idañhi padaṃ apekkhitvā “kāmaguṇehī”ti kattari karaṇavacanaṃ, purimāni apekkhitvā sahayoge. Ramamānā carantīti katvā vuttaṃ “ramamānā”ti. Paricārayamānāti vā parito samantato cārayamānāti atthoti āha “indriyāni sañcārayamānā”ti. Paṭhamanaye hi anubhavanattho paricaraṇasaddo, dutiyanaye parivattanattho. So panāti “tāyaṃ velāya”nti vuttakālo. Adhunāti sampati. So vicarīti sambandho. Kāmaguṇehīti hetumhi karaṇavacanaṃ. Ovutoti yathā taṃ na ñāyati, evaṃ pihitacitto. Nivuto pariyonaddhoti tasseva vevacanaṃ. Tenāha “lokābhībhūto”ti. Āsabhinti seṭṭhaṃ “agghomasmi lokassā”tiādinā bhāsanto bodhisatto viya.

Kevalaṃ dassanaṃ kimatthiyanti āha - “ye...pe... vassenā”ti, tasmim nandanavane avaṭṭhitakāmabhāgānubhavanavassenāti attho. Naradevānanti purisabhūtadevatānaṃ. Tenāha “devapurisāna”nti. Appakaṃ adhikaṃ ūnaṃ vā gaṇanūpagaṃ nāma na hotīti “tikkhattuṃ dasanna”nti vuttaṃ. “Tettiṃsāna”nti hi vattabbe ayaṃ ruḥhī. Parivārasaṅkhātena, na kittisaṅkhātenāti adhippāyo. Sīlācārādiguṇanemittikā hi kitti. “Tāvatimsā devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā”ti evamādivacanena yase icchite avisesetvā “yasena sampannāna”nti sakkā vattuṃ.

Ariyasāvikāti sotāpannā. “Sakadāgāmini”ti keci. Adhippāyaṃ vivaṭṭetvāti yathā tvaṃ andhabāle maññasi, dhammasabhāvo evaṃ na hotīti tassā devatāya adhippāyaṃ viparivattetvā. Ekantato sukhaṃ nāma nibbānameva. Kāmā hi dukkhā vipariṇāmadhammāti iminā adhippāyena tassā adhippāyaṃ paṭikkhipitvā. Kāmaṃ catutthabhūmakāpi saṅkhārā aniccā eva, te pana sammasanūpagā na hontīti tebhūmakaggahaṇaṃ sammasanayoggena. Hutvāti pubbe avijjamānā paccayasamavāyena bhavitvā uppajjitvā. Etena nesaṃ bhāvabhāgo dassito. Abhāvatthenāti sarasanirodhabhūtena viddhaṃsanabhāvena.

Aniccā addhuvā, tato eva “mayhaṃ ime sukhā”ti vā na iccāti aniccā. Uppādavayasabhāvāti khaṇe khaṇe uppajjananirujjhanasabhāvā. Tenāha “uppa...pe... vevacana”nti. Purimassa vā pacchimaṃ kāraṇavevacananti āha “yasmā vā”tiādi. Tadanantarāti tesam uppādavayānaṃ antare. Vemajjhātṭhānanti ṭhitikkhaṇaṃ vadati. Ye pana “saṅkhārānaṃ ṭhiti natthī”ti vadanti, tesam taṃ micchā. Yathā hi tasseva dhammassa uppādāvatthāya bhinnā bhaṅgāvatthā icchitā, aññathā aññaṃ uppajjati, aññaṃ nirujjhatīti āpajjati, evaṃ uppanna

bhaṅgābhīmukhāvattā icchitabbā, sāva t̥hittikkhaṇo. Na hi uppajjamāno bhijjati sakkā viññātunti. Vūpasamasāṅkhātanti accantaṃ vūpasamasāṅkhātāṃ nibbānameva sukhaṃ, na tayā adhippetā kāmāti adhippāyo.

Nandanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nandatisuttavaṇṇanā

12. Nandatīti ettha nandaṃ sappītikakāmataṇhākiccanti āha - “tussatī”ti, tasmā kāmāparitosena haṭṭhatuṭṭho hotīti attho. Puttimāti puttavā. Pahūte cāyaṃ mā-saddoti āha “bahuputto”ti. Bahuputtatāgahaṇena idaṃ payojananti dassento “tassa hī”tiādimāha. Pūrentīti padaṃ apekkhitvā dhaññassāti sāmivacanaṃ. Iti āhāti imamatthaṃ sandhāyāha, evaṃadhippāyo hutvāti attho. Gosāmikoti gomā. Idhāpi pahūte mā-saddo. Gorasasampattinti gorasehi nipphajjanasampattiṃ. Upadhīti paccatabahuvacanaṃ. Hīti hetuatthe nipāto. Nandayanti pītisomanassaṃ janayantīti nandanā. Kāmaṃ dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato nippariyāyato kāmā “upadhī”ti vattabbataṃ arahanti, tassā pana devatāya adhippāyavasenāha “sukhassa adhiṭṭhānabhāvato”ti. Kilesavatthuhetukattā sesapadadvayassa kiñcāpi sabbaṃ saṃsāradukkhaṃ kilesahetukaṃ, visesato pana pāpadhammā apāyūpapattiṃ nibbattenti āha - “kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato”ti. Upasaṃharamānāti upanentā uppādentā. Manussajātikopi dullabhaghāsacchādanatāya dukkhabahulo peto viyāti manussapeto. Manussajātikopi vuttarūpo anattapātito parehi hiṃsito samāno nerayiko viyāti manussanerayiko.

Phalena rukkhato phalaṃ pātento viya. Tattheva navahākārehīti yathā tīsu kālesu nāsamaraṇābhedanavasena puttimā puttanimittaṃ, tattheva gomā gonimittaṃ socati navappakārehi. Pañca kāmāgūnopadhīpi naraṃ socenti yojanā. Tassāti yo uttari anugijjhati tassa. Kāmayānassāti jātakāmacchandassa. Jantunoti sattassa. Parihāyanti ce vinassanti ce. Sallaviddhovāti sallena viddho viya. Ruppātīti vikāraṃ āpajjati, socatīti attho. Narassa socanā sokaghaṭṭanapaccayo. Upadhayo natthīti kāmāṃ kilesābhisaṅkhārūpadhayo tāva khīṇāsavassa nattheva maggādhigamena nirodhitattā, khandhūpadhayo pana kathanti? Tepi tassa saupādisesakālepi aṭṭhupattihetubhūtā na santeva, ayañca anupādisesakāle. Tenāha “so nirupadhi mahākhīṇāsavo”ti.

Nandatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Natthiputtasamasuttavaṇṇanā

13. Puttapemaṃ puttāgahaṇena gahitaṃ uttarapadalopenāti āha “puttapemasama”nti. Gosamitanti gohi samaṃ kataṃ. Tenāha “gohi sama”nti. Sūriyassa samāti sūriyasamā. Avayavasambandhe cetāṃ sāmivacanaṃ. Avayavo cettha ābhā evāti viññāyati “anantaraṃ ābhā”ti vuccamānattāti āha “sūriyābhāya samā”tiādi. Mahoghabhāvena saranti savantīti sarā, mahantā jalāsaya. Sabbe te samuddaparamā orimajanehi adhiṭṭhaparatīrattā tassa.

Natthi attasamaṃ pemanti gāthāya paṭhamagāthāyaṃ vuttanayena attho veditabbo. Attapemena samaṃ pemāṃ nāma natthīti ayamattho. Anudakakantāre ghammasantāpaṃ asahantiyā aṅke t̥hapitaputtakaṃ kandantaṃ bhūmiyaṃ nipajjāpetvā tassa upari t̥hatvā mataitthivatthunā dīpetabbaṃ. Tenāha - “mātāpitādayo hi chaḍḍetvāpi puttadhītādayo”ti. Tathā cāha -

“Sabbā disā anuparigamma cetasā,
Nevajjhagā piyataramattanā kvaci;
Evaṃ piyo puthu attā paresaṃ,
Tasmā na hiṃse paramattakāmo”ti.

Dhaññaena samaṃ dhaṇaṃ nāma natthi, yasmā tappaṭibaddhā āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ jīvitavutti. Tathārūpe kāleti dubbhikkhakāle. Ekadesaṃyeva obhāsantīti ekasmiṃ khaṇe catūsu mahādīpesu obhāsaṃ pharituṃ asamatthattā sūriyassapi, pageva itaresaṃ. Bodhisattassa udayabbayassa ñāṇānubhāvena sakalajātikhettaṃ ekālokaṃ ahoṣīti āha “pañña...pe... sakkoti”ti. Tamaṃ vidhamatīti pubbenivāsaññādayo pañña yattha pavattanti, tamanavasesaṃ byāpetvā ekappahārena pavattanato. “Vuṭṭhiyā pana pavattamānāya yāva ābhassarabhavanā”ti pacuravasena vuttaṃ.

Natthiputtasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Khattiyasuttavaṇṇanā

14. Khettato vivādā satte tāyatīti khattiyo. Vadati devatā attano ajjhāsayaavasena. Dvipadādīnanti ādi-saddena catuppadabhariyaputtā gahitā. Buddhādayoti ādi-saddena ājānīyasussūsabhariyassavaputtā. Dvipadānaṃ seṭṭhoti ettha dvipadānaṃ eva seṭṭhoti nāyaṃ niyamo icchito, seṭṭho evāti pana icchito, tasmā sambuddho dvipadesu aññesu tattha ca uppajjanato seṭṭho eva sabbesampi uttaritarassa abhāvatoti ayamettha attho. Tenāha “uppajjamāno panesā”tiādi. Kāraṇākāraṇaṃ ājānātīti ājānīyo. Gaṇhāpethāti yathā udako na temissati, evaṃ vālaṃ gaṇhāpetha. “Asussūsā”ti keci paṭhanti. Āsuṇamānoti sappatīssavo hutvā vacanasampaṭicchako.

Khattiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṇamānasuttavaṇṇanā

15. Ṭhite majjhanhiketi pubbaddhaṃ nikkhamitvā aparaddhaṃ appatvā ṭhitamajjhanhe. Sannisīvesūti parissamavinodanattaṃ sabbaso sannisīdantesu. Da-kārassa hi va-kāraṃ katvā niddeso. Tenāha “sannisinnesu vissamamānesū”ti. Sabbasattānanti sabbesañca āhārūpajīvitasattānaṃ ghammatāpane santattakāyānaṃ iriyāpathadubbalyakāloti ṭhānādiiriyāpathassa asamatthakālo. Saṇati viyāti saddaṃ karoti viya, yathā taṃ aññaṃ mahāvanaṃ vakkhamānanayena. Tenāha “tappaṭibhāgaṃ nāmeta”nti chiddaveṇupabbānanti randhajātakīcakamahāveḷupabbānaṃ. Dutiyakaṃ sahāyaṃ alabhanti anabhiratiparitassanāya evamāha. Anappakaṃ sukhanti vipulaṃ ulāraṃ vivekasukhaṃ.

Ekavihāratāya suññāgāraṃ pavitṭhassa. Tena kāyavivekaṃ dasseti. Aniccānupassanādihi niccasaññādippahānena santacittassa. Tena cittavivekaṃ dasseti. Saṃsāre bhayaṃ ikkhanato bhikkhuno ubhayavivekasampannassa, tato eva uttariṃ manussadhammato raṭiṃ lābhino. Amānusi ratīti bhāvanārati. Puratoti purimabhāge. Pacchatoti pacchimabhāge. Aparoti añño. Puratoti vā anāgate, anāgataṃ ārabbhāti attho. Pacchatoti atīte atītaṃ ārabbhā paṭipattiyā vibādhanato. Paroti kodho cittapaṭidussanatāya. Na paroti aparo, lobho, so ce na vijjati. Etena anāgatappajappanāya atītānusocanāya ca abhāvaṃ dasseti. Atīva phāsu bhavatīti nīvaraṇajetṭhakassa kāmaccchandassa vigamena vikkhambhitanīvaraṇassa jhānassa

vasena ativiya phāsuvihāro hoti. Ekassa vasato vaneti taṇhādutiyikābhāvena ekassa araṇṇe vivekavāsaṃ vasato. Sesam tādīsamevāti sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paṭhamagāthāyaṃ vuttasadisameva.

Saṇamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Niddātandīsuttavaṇṇanā

16. Pacchime māse pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññāpetvā dakkhiṇena passena sato sampajānoti ettakaṃ pāṭhaṃ saṅkhipitvā “niddaṃ okkamitā”ti vuttaṃ. Kiriyāmayacittehi avomisso bhavaṅgasoto abyākataniddā. Sā hi khīṇāsavānaṃ uppajjanārahā, tassā pubbabhāgāparabhāgesu...pe... uppannaṃ thinamiddhaṃ idhādhippetā niddā, sā akhīṇāsavānaṃ yebhuyyena aniyatakālā, tabbidhuraniyatasabbhāvaṃ dassento “aticchāta...pe... āgantukaṃ ālasiya”nti āha. Kāyālasīyapaccayā vīriyassa paṭipakkhabhūtā cattāro akusalakkhandhā tandī nāma. Tandīti sabhāvaniddeso. Tandīyanāti ākāraṇimiddeso. Tandīmanatāti tandībhūtacittatā. Ālasyanti alasabhāvāharaṇaṃ. Ālasyāyitattanti alasabhāvappatti. Kāyavijambhanāti kāyassa vināmanā. Akusalapakkhā ukkaṇṭhitatāti akusalapakkhiyā anabhirati. Bhattakilamathoti yathāvuttassa bhattavatthukassa āhārassa vasena sarīre uppajjanakakhedo. Upakkiliṭṭhoti paññāya dubbalīkaraṇena upakkiliṭṭhacitto. Cittassa asamāhitattā nivāritapātubhāvo. Ariyamaggassa jotanaṃ nāma uppajjanamevāti āha “na jotati, na pātubhavatīti attho”ti. Na hi ariyamaggo jotiajotināmo pavattati.

Maggasahajātavīriyenāti lokiya lokuttaramaggasahajātavīriyena. Missakamaggo hi idha adhippeto. Nīharitvāti nīharaṇahetu. Hetuattho hi ayaṃ tvā-saddo “paññāya cassa disvā”tiādīsu viya. Tena “maggo visujjhatī”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. “Ariyamaggaṃ visujjhatī”ti keci paṭhanti.

Niddātandīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dukkarasuttavaṇṇanā

17. Dukkhaṃ titikkhanti duttitikkhaṃ. Tañca dukkhamāṃ dussahanaṃ ārambhavasena dukkaraṃ, anuyuñjanavasena duttitikkhanti. Abyattenāti sāmāñṇassa upakārānupakāre dhamme jānanasamatthāya veyyattiyasaṅkhātāya paññāya abhāvato na byattena. Tenāha “bālenā”ti. Yasmiṃ dhamme sati samaṇoti vuccati, taṃ sāmāñṇanti āha “samaṇadhammo”ti. Imināti “dukkaraṃ duttitikkhañca, abyattena ca sāmāñṇa”nti iminā gāthaddhena idaṃ dassetīti idaṃ idāni vuccamānaṃ atthajātaṃ dasseti. Abhidantanti abhibhavanadantaṃ, uparidantanti attho. So hi itaraṃ musalaṃ viya udukkhalaṃ visesato kassaci khādanakāle abhibhuyya vattati. Ādhāyāti nippīlanavaseneva ṭhapetvā. Tāluṃ āhaccāti tālupadesamāhanitvā viya. Cetasāti kusalacittena. Cittanti akusalacittaṃ. Abhiniggaṇhitvāti yathā atisamudācāro na hoti, evaṃ vibādhanavasena niggaṇhetvā. Āpāṇakoṭikanti pāṇakoṭipariyosānaṃ, parijīvanti attho. Sambādhetīti sambādho, antarāyiko. Bahū parissayāti ayoniso kāmavitakkādivasena.

Pajjati cittametthāti padaṃ, ārammaṇaṃ. Iriyāpathaṃ eva padaṃ iriyāpathapadaṃ.

Gīvā cattāro pādāti gīvapañcamāni. Samodahanti vā samodhānahetūti ayamettha atthoti āha - “samodahitvā vā”ti, sammā odhāya anto pavesetvāti attho. Sake ārammaṇakapāleti gocarajjhataṃ vadati. Samodahanti samodahanto. Anissitoti

tebhūmakadhammesu kañcīpi dhammaṃ taṇhādiṭṭhābhīnivesavasena anissito. Avihimsamāno vihiṃsānimittānaṃ pajahanena. Ullumpanasabhāvasaṇṭhitenāti sīlabyasanato uddharaṇarūpe saṇṭhitenā, karuṇāyuttenāti attho. Tenāha “kāruṇṇataṃ paṭicca”ti.

Dukkarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Hirīsuttavaṇṇanā

18. Nisedhetīti nivāreti pavattituṃ na deti. Pucchati devatā. Apaharantoti apanento, yathā sabbena sabbaṃ akkosavatthu na hoti, evaṃ pariharantoti attho. Bujjhati sārathividhaṃ. Attani nipātaṃ na deti, ājānīyo hi yuttaṃ pajānāti. Abhūtena abhūtakkosena parimutto nāma natthi bālānañca janānaṃ parāpavāde yuttapayuttabhāvato. Tenāha bhagavā -

“Nindanti tuṇhimāsīnaṃ, nindanti bahubhāṇīnaṃ;
Mitabhāṇīmpi nindanti, natthi loke anindito”ti.

Tanuyāti vā katipayā. Tenāha “appakā”ti. Sadā satāti hirinisedhabhāve kāraṇavacanaṃ. Pappuyyāti patvā adhigantvā. Vānato nikkhantattā nibbānaṃ, asaṅkhatadhātu.

Hirīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kuṭikāsuttavaṇṇanā

19. Antoti kucchiabbhantare. Vasaṇaṭṭhānaṭṭhenāti vasaṇabhāvena. Kulapaveṇinti kulācāraṃ kulatantiṃ. Santānakaṭṭhenāti kulasantatiyā bandhanabhāvena. Evaṃ sabbapadehi pucchitatthassa anujānanaśasena “ekaṃśavacane nipāto”ti vuttaṃ. Āpādikā posikā mātucchā mahāpajāpati mātā evāti katvā “pahāya pabbajitattā”ti avisesato vuttaṃ. Pahāya pabbajitattā natthīti ānetvā sambandho. Puna mātukucchivāsādīnaṃ abhāvavacaneneva vaṭṭamhi bandhanassa abhāvo dīpito hotīti na gahito. Ayaṃ kira devatā yathā puthujjanā buddhānaṃ guṇe na jānanti, evaṃ na jānāti, tasmā “mayā sannāhaṃ bandhitvā”tiādimāha.

Kuṭikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Samiddhisuttavaṇṇanā

20. Tapanabhāvena tapanodakattā tapodāti tassa rahadassa nāmaṃ. Tenāha “tattodakassa rahadassā”ti. Tatoti nāgabhavane udakarahadato tapodā nāma nadī sandati. Sā hi nadī bhūmitalaṃ ārohati. “Edisā jātā”ti vacanaseso. Petalokoti lohakumbhinirayā idhādhīppetāti vadanti. Rahadassa pana ādito pabbatapādavanantaresu bahū petā viharanti, svāyamattho petavatthupāḷiyā lakkhaṇasaṃyutta ca dīpetabbo. Yatāyanti yato rahadato ayaṃ. Sātodakoti madhurodako. Setodakoti parisuddhodako, anāvilodakoti attho. Tatoti tapodānadito.

Samiddhoti avayavānaṃ sampuṇṇatāya saṃsiddhiyāva sammā iddho. Tenāha “abhirūpo”tiādi. Padhāne sammasanadhamme niyutto, taṃ vā ettha atthīti padhāniko. Senāsaṇaṃ suṭṭhapitadvāravātapānaṃ, tesāṃ pidahanena utuṃ gāhāpetvā.

Pubbāpayamānoti nhānato pubbabhāge viya vodakabhāvaṃ āpajjamāno gamento. Avattaṃ paṭikkhipitvā vattaṃ dassetuṃ “tattha...pe... na otaritabba”nti paṭhamam vuttaṃ. Sabbadisāpalokanam yathā nhāyanatṭhānassa manussehi vivittabhāvajānanattham. Khāṇuādivavatthāpanam cīvarādīnam ṭhapanattham udakasamīpeti adhippāyo. Ukkāsanaṃ amanussānam apagamanattham. Avakujjaṭṭhānam taṅkhaṇepi uparimakāyassa ujukaṃ avivaṭakaraṇattham. Cīvarapiṭṭheyeva ṭhapetabbaṃ yattha vā tattha vā aṭṭhapetvā. Udakanteti udakasamīpe. Sinnaṭṭhānanti sedagatapadeso. Pasāretabbaṃ tassa sukkhāpanattham. Saṃharitvā ṭhapanam puna sukhena gahetvā nivāsanattham. Nābhippamāṇamattaṃ otaraṇam tāvatā udakapaṭicchādilakkhaṇappattato. Vīcim anuṭṭhāpentenātiādi saṃyatakāritādassanaṃ. Nivāsanam parikkhipitvāti antaravāsakaṃ kaṭippadesassa yathā parito hoti, evaṃ khipitvā parivasitvā.

Sarīraṇṇopi vippasīdi sammadeva bhāvanānussatimpi vindantassāti adhippāyo. Samanam niggahetunti kilesavasam gataṃ attano cittaṃ niggaṇhituṃ. Kāmūpanītāti kāmam upagatacittā. Atha vā kilesakāmena there upanītacittā.

Aparibhuñjitvāti ananubhotvā. Anubhavitabbanti atthato āpannamevāti āha “pañcakāmaguṇe”ti. Bhikkhasīti yācasi. Tañca bhikkhācariyavasena āha “piṇḍāya carasī”ti. Kāmaparibhogagarugamanakālo nāma visesato paṭhamayobbanāvatthāti āha “daharayobbanakālo”ti. Obhaggenāti majjhe saṃbhaggakāyena. Jiṇṇakāle hi sattānam kaṭiyam kāyo obhaggo hoti.

Voti nipātamattaṃ “ye hi vo ariyā”tiādīsu viya. Sattānanti sāmāññavacanam, na manussānam eva. Dehanikkhepananti kaḷevaratṭhapitaṭṭhānam. Natthi etesaṃ nimittanti animittā, “ettakaṃ ayaṃ jīvati”tiādīnā sañjānananimittarahitāti attho. Na nāyareti na ñāyanti. Ito paranti ettha paranti aññaṃ kalam. Tena orakāllassapi saṅgaho siddho hoti. Paramāyuno orakāle eva cettha paranti adhippetam tato param sattānam jīvitassa abhāvato. Vavatthānābhāvatoti kālavasena vavatthānābhāvato. Vavatthānanti cettha paricchedo veditabbo, na asaṅkarato vavatthānam, nicchayo vā. Abbudapesītiādīsu abbudakālo pesikālotiādīnā kāla-saddo paccekam yojetabbo. Kāloti idha pubbaṇhādivelā adhippetā. Tenāha pubbaṇhepi hītiādi. Idheva dehena patitabbanti sambandho. Anekappakāratoti nagare jātānam gāme, gāme jātānam nagare, vane jātānam janapade, janapade jātānam vanetiādīnā anekappakārato. Ito cutenāti ito gatito cutena. Idha imissam gatiyam. Yante yuttagoṇo viyāti yathā yante yuttagoṇo yantaṃ nātivattati, evaṃ kālo gatipañcakanti evaṃ upamāsaṃsandanam veditabbaṃ.

Ayam kāloti ayam maraṇakālo. Pacchime kāleti pacchime vaye. Tisso vayosīmāti. Paṭhamādikā tisso vayassa sīmā atikkantena. Purimānam hi dvinnam vayānam sabbaso sīmā atikkamitvā pacchimassa ādisīmam atikkanto tathā vutto. “Ayañhi samaṇadhammo...pe... na sakkā kātu”nti vatvā tamattham vitthārato dassetuṃ “tadā hī”tiādi vuttaṃ. Gaṇhitunti pālito atthato ca hadaye ṭhapanavasena gaṇhituṃ. Paribhuñjitunti vuttadhammapariharaṇasukham anubhavituṃ. Ekassa kathanato paṭhamam gātham suttaṃ vā ussāreti, tasmim niṭṭhite itaro dhammakathiko tamyeva vitthārento dhammam katheti, ayam sarabhāṇadhammakathā. Suttageyyānusārena yāva pariyosānā ussāraṇam sarabhaññadhammakathā. “Mā maṃ kālo upaccagā”ti vadanto “samaṇadhammassa karaṇassa ayam me kālo”ti katheti, tato paro “pacchimavayo añña kālo”ti katheti. “Kālam vohaṃ...pe... tasmā abhutvā bhikkhāmī”ti vadanto attanā kataṃ paṭipattiñca sahetukaṃ sānisamsam

katheti.

Taṃ gāravakāraṇaṃ sandhāya. Etanti “atha kho sā devatā pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā”ti etaṃ vuttaṃ. Daharo tvantiādimāha lobhābhibhūtatāya adhigatattā. Sabbasampattiyuttoti bhogasampadā parivārasampadāti sabbasampattihi yutto. Alaṅkāraparihāraṇti alaṅkāraṇaṃ. Anikkīlitāvivāti akīlitaṃpubbo. Kīlanañcettha kāmānaṃ paribhogoti āha “abhuttāvī”ti. Akatakāmakīloti akatakāmānubhavanappayogo. Sayaṃ attanā eva dissantīti sandiṭṭhā, sandiṭṭhā eva sandiṭṭhikā, attapaccakkhato sandiṭṭhikā. Pakatṭho kālo patto etesanti kālikā, te kālike.

Cittānantaranti icchitacittānantaraṃ, icchiticchitārammaṇākāreti attho. Tenevāha “cittānantaraṃ icchiticchitārammaṇānubhavanaṃ na sampajjati”tiādi. Cittānantaraṃ laddhabbatāyāti anantaritasamādhicittānantaraṃ laddhabbaphalatāya. Samohitesupīti sambhatesupi. Sampannakāmassāti samiddhakāmassa. Cittakārā rūpalābhena, potthakārā paṭimākārakā, rūpakārā dantarūpakatṭharūpa-loharūpādikārakā. Ādisaddena nānārūpavesadhārīnaṃ naṭṭādīnaṃ saṅgaho. Sesadvāresūti ettha gandhabbamālākārasūpakārādayo vattabbā.

Soti samiddhitthero. Samohitasampattināti saṅgāhabhogūpakaraṇasampattinā. Pattabbadukkhassāti kāmānaṃ āpajjanarakkhaṇavasena laddhabbassa kāyikacetāsikadukkhassa. Upāyāsassāti dāḥaparissamassa viratassa. “Vissātassā”ti keci. “Paccavekkhaṇāññenā”ti keci paṭhanti. Asukasmīṃ nāma kāle phalaṃ hotīti evaṃ udikkhitabbo nassa kāloti akālo. Etthāti etesu navasu lokuttaradhammesu. Ehipassavidhanti “ehi passā”ti evaṃ pavattavidhivacanaṃ. Upanetabboti vā upaneyyo, so eva opaneyyiko. Viññūhīti vidūhi paṭividdhasaccehi. Te ekaṃsato ugghaṭṭitaññūādayo hontīti āha “ugghaṭṭitaññūādīhī”ti. “Paccatta”nti etassa patiattanīti bhummasena attho gahetabboti āha “attani attanī”ti.

Sabbapadehi sambandhoti “kathaṃ ādīnava ettha bhiyyo, kathaṃ akālīko”tiādinā sabbehi paccekaṃ sambandho veditabbo.

Navoti taruṇo na ciravasso. Ye bhikkhunovādakalakkhaṇappattā, te sandhāya “vīsativassato paṭṭhāya therō”ti vuttaṃ. Idha sāsanaṃ nāma sikkhattayasaṅgahaṃ piṭakattayanti āha “dhammena hī”tiādi. Tattha dhammena vinayo ettha vinā daṇḍasatthehīti dhammavinayo. Dhammāya vinayo ettha na āmisatthanti dhammavinayo. Dhammato vinayo na adhammatoti dhammavinayo. Dhammo vā bhagavā dhammassāmī dhammakāyattā, tassa dhammasaṅgāhitaṃ satthu vinayo, na takkikānanti dhammavinayo. Dhamme vinayo na adhamme vinayo. Dhammo ca so yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne satte apāyesu apatamāne dhāretīti, sabbe saṃkilesato vinetīti vinayo cāti dhammavinayo. Tenāha “ubhayampetaṃ sāsanasseva nāma”nti.

Dhammavinayoti dhammena yutto vinayoti dhammavinayo ājaññaratho viya. Dhammo ca vinayo cāti vā dhammavinayo, taṃ dhammavinayaṃ. Dhammavinayānañhi satthubhāvavacanato dhammavinayattasaṃsiddhi dhammavinayānaṃ aññamaññaṃ visesanato. Abhidhammepi vinayavacananti dhammavinayadvayasiddhi, desitapaññattavacanato dhammavinayasiddhi. Dhammo catudhā desito sandassana-samādāpana-samuttejana-sampahaṃsanavasena, vinayo catudhā paññatto sīlācārato parājītavasena. Dhammacariyā sakavisayo, vinayapaññatti buddhavisayo. Pariyāyena desito dhammo, nippariyāyena paññatto

vinayo. Dhammadesanā adhippāyatthappadhānā, vinayapaññatti vacanattappadhānā. Paramatthasaccappadhāno dhammo, sammutisaccappadhāno vinayo. Āsayasuddhipadhāno dhammo, payogasuddhipadhāno vinayo.

Kiriadvayasiddhiyā dhammavinayasiddhi. Dhammena hi anusāsanāsiddhi, vinayena ovādasiddhi. Dhammena dhammakathāsiddhi, vinayena ariyatunhībhāvasiddhi. Sāvajjadvayaparivajjanato dhammavinayasiddhi. Dhammena hi visesato pakatisāvajjapariccāgasiddhi, vinayena paññattisāvajjapariccāgasiddhi. Gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādharmaṇāsādhāraṇaguṇadvayasiddhi. Bahussutasutapasannadvayato pariyatti-pariyāpuṇana-dhammavīhāra-vibhāgato dhammadharavinayadharavibhāgato ca dhammavinayadvayasiddhi, saraṇadvayasiddhiyā dhammavinayadvayasiddhi. Idha sattānaṃ duvidhaṃ saraṇaṃ dhammo attā ca. Tattha dhammo suciṇṇo saraṇaṃ. “Dhammo have rakkhati dhammacāri”nti hi vuttaṃ. Sudanto attāpi saraṇaṃ “attā hi attano nātho”ti vacanato. Tena vuttaṃ “saraṇadvayasiddhiyā dhammavinayasiddhi”ti. Tattha yatassa dhammasiddhi, yato ca vinayasiddhi, tadubhayaṃ dassento āha - “dhammena hettha dve piṭakāni vuttāni, vinayena vinayapiṭaka”nti. Adhunā āgato idāneva na cirasseva upagato.

Mahante ṭhāne ṭhapetvāti mahesakkhatā dassanattamaṃ attano parivārena mahantaṭṭhāne ṭhapitabhāvaṃ pavedetvā. Mahatīyāti upasaṅkamanavandanādivacanāpajjanavasena samāciṇṇāya. Sabbepi kira nisīdantā taṃ ṭhānaṃ ṭhapetvāva nisīdanti. Thirakaraṇavasenāti dāhīkaraṇavasena. Ayaṃ kira devatā ṇāṇasampannā mānājātikā, tasmā nāyaṃ mānaṃ appahāya mama desanaṃ paṭivijjhitaṃ sakkotīti mānaniggaṇhanattamaṃ ādito duviññeyyaṃ kathento bhagavā “akkheyyasaññino”tiādinā tāya ṇātumicchitakāmānaṃ kālīkādhībhāvaṃ, dhammassa ca sandiṭṭhikādhībhāvaṃ vibhāvento dve gāthā abhāsi.

Akkheyyatoti gihiliṅgapariyāyanā mavisēsādivasena tathā tathā akkhātābato. Tenāha “kathānaṃ vatthubhūta”ti. Etesanti sattānaṃ. Paṭiṭṭhitāti pavattitā āsattā. Pañcannaṃ kāmasaṅgādīnaṃ vasena āsattā hontu, itaresaṃ pana kathanti? Anīṭṭhaṅgatopi hi “idaṃ nu kho”tiādinā kaṅkhato tattha āsatto eva nāma avijāhanato, tathā vikkhepagato vikkhepavattusmiṃ, anusayānaṃ pana āsattabhāve vattābameva natthi. Maccuno yoganti, maccubandhanaṃ, maraṇadhammatanti attho. Yasmā apariññātavattukā anatītamaraṇattā maccunā yathāruci payojetabbā, tattha tattha uparūpari ca khipitāya āṇāya abbhantare eva honti, tasmā vuttaṃ “payogaṃ...pe... āgacchanti”ti. Yasmā tebhūmakā dhammā kamaṇiyatṭhena kāmā, nesampi kālassa laddhabbatāya kālīkatā idha akkheyyavacanena paveditā. Tenāha - “evamimāya gāthāya kālīkā kāmā kathitā”ti. Sabbepi tebhūmakā dhammā kamaṇiyā, yasmā ca kālīkānaṃ kāmānaṃ tathāsabhāvatā kathitā. Ayampi gāthā tadattameva dīpetīti imāya te kathitā eva honti. Ye ca sattā pañcasu khandhesu diṭṭhitaṇhādivasena paṭiṭṭhitā “itthi, puriso, ahaṃ, mamā”ti ca abhinivisiya kāme paribhuñjanti, te maraṇaṃ nātivattanti. Evampettha kāmānaṃ kālīkattho kathitoti āha “kālīkā kāmā kathitā”ti.

Ayaṃ ṇātapariññāti rūpārūpadhamme lakkhaṇādito ṇāte katvā paricchindanapaññā. Tenāha “evaṃ ṇātaṃ katvā”tiādi. Padaṭṭhānaggahaṇeneva cettha tesāṃ rūpārūpadhammānaṃ paccayo gahitoti paccayapariggahassapi saṅgaho daṭṭhabbo. Tīreti tuletī vīmaṃsati. Dvācattālīsāya ākārehi iminā matthakappattaṃ mahāvīpassanaṃ dasseti. Te pana ākāre visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya vuttanayena

veditabbā. “Aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahatī”tiādinā vipassanākkhaṇepi ekadesena pahānaṃ labbhateva, anavasesato pana pahānavasena pahānapariññaṃ dassento āha “aggamaggena ...pe... ayaṃ pahānapariñña”ti. Tathā ca āha “evaṃ tīhi pariññāhi”tiādi.

Akkhātāranti akkhātappaṃ, na akkheyyakaṃ. Tenāha “kammavasena kāraṇa”ntiādi. Kāraṇanti ca sādhanamāha. Na maññatīti vā maññanaṃ nappavatteti akkhātāranti khīṇāsavaṃ. Atha vā tañhi tassa na hotīti taṃ kāraṇaṃ tassa khīṇāsavassa na hoti na vijjati, yena ditṭhitaṇhādikāraṇena akkheyyaṃ khandhapañcakaṃ “tisso”ti vā “phusso”ti vā “itthī”ti vā “puriso”ti vā abhinivissa vadeyyāti evamettha attho veditabbo. Manussanāgādīhi pūjanīyattā “yakkho”ti sabbadevānaṃ sādharmaṇavacananti devadhītāpi “yakkhī”ti vuttā. Akkheyyanti pahānapariññāya pahānamaggo, tassa ārammaṇabhūtaṃ nibbānampi gahitaṃ. Na maññatīti khīṇāsavassa assa phalappattīti āha “navavidho lokuttaradhammo kathito”ti.

Visesīti visesajātiādivasena seyyoti attho. Tesu gahitesūti tesu seyyamānādīsu tīsu mānesu gahitesu. Tayo seyyamānā, tayo sadisamānā, tayo hīnamānā gahitāva honti. So puggaloti so appahīnamaññanapuggalo. Teneva mānena hetubhūtena. Upaḍḍhagāthāyāti purimaddhena pana vatthukāmā vuttāti āha “kālikā kāmā kathitā”ti.

Vidhīyati visadisākārena ṭhapīyatīti vidhā, koṭṭhāso. Kathaṃvidhanti kathaṃ patiṭṭhitaṃ, kena pakārena pavattitanti attho. Vidahanato hīnādivasena vividhenākārena dahanato upadhāraṇato vidhā, māno. Mānesūti nimittatthe bhummaṃ, mānaheṭūti attho. Na calatīti na vedhati attano parisuddhapakatiṃ avijahanato.

Paññā “saṅkhā”ti āgatā, paññāti yoniso paṭisaṅkhānaṃ. Saṅkhāyakoti saṅkalanapaduppādanādi-piṇḍagaṇanāvasena gaṇako papañcasaṅkhātī mānādipapañcabhāgā. Te te dhammā sammā yāthāvato saṅkhāyanti upatiṭṭhanti etāyāti saṅkhā, paññā. Ekaṃ dvetiādinā saṅkhānaṃ gaṇanaṃ paricchindananti saṅkhā, gaṇanā. Saṅkhāyati bhāgaso kathīyatīti saṅkhā, koṭṭhāso. Saṅkhānaṃ satto puggalotiādinā saññāpananti saṅkhā, rattotiādi paṇṇatti. Khīṇāsavo jahi pajahi rāgādīnaṃ suppahīnattā. Navabhedam pabhedato, saṅkhepato tividhamānanti attho. Navavidhanti vā pāṭhe navabhedattā antarabhedavasena navavidhanti attho. Paccayavisesehi itthibhāvādivisesehi visesena mānīyati gabbho etthāti vimānaṃ, gabbhāsavo. Na upagacchīti na upagamissati. Tenāha “anāgatatthe atītavacana”nti. “Nājjhagā”ti hi atītaṃ “na gamissati”ti etasmiṃ atthe. Chindi ariyamaggasatthena. Olokayamānā upapattīsu. Sattanivesanesūti sattānaṃ upapajjaṭṭhānesu. Lokuttaradhammameva kathesi arahattassa paveditattā.

“Gāthāya atthaṃ kathetuṃ vaṭṭatī”ti attha-saddo āharitvā vattabbo. Atṭhaṅgikamaggavasenapīti etthāpi eseva nayo. Satisampajaññaṃ nāma kusalaḍḍhamānuyoge kāraṇanti āha “dasakusalakammaṭṭhākaṇa”nti.

Atṭhaṅgikamaggavasena ca gāthāatthavacane ayaṃ idāni vuccamāno vitthāra-nayo. Tasmiṃ kira ṭhāneti tasmiṃ kira devatāya pucchitaṃ pañhaṃ vissajjanaṭṭhāne. Devatāya ñāṇaparipākaṃ oloketvā anupubbiyā kathāya saddhiṃ sāmukkaṃsikaḍḍhanā mahatī dhammadeśanā ahoṣi. Ñāṇaṃ pesetvāti satthudesanāya anussaraṇavasena pattavisuddhipaṭipāṭipavattaṃ bhāvanāñāṇaṃ bandhitvā. Sotāpattiṭṭhāyāti satthudesanāvilāsaṃ attano ca

paripakkaññattā paṭhamam phalam patvā. Evamāhāti evam “pāpam na kayirā”tiādippakārena gāthamāha. Aṅgam na hoti, ājīvo yathā kuppamāno vācākammantavasena kuppati, tathā sampajjamānopīti. So vācākammantapakkhiko, tasmā taggahaṇena gahitova hoti. Vāyāmasatisamādhayo gahitā samādhikkhandhasaṅgahato. Sammādiṭṭhisammāsaṅkappā gahitā paññākkhandhasaṅgahato. Antadvayavivajjanam gahitam sarūpenevāti adhippāyo. Itītiādi nigamanam.

Samiddhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nandanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sattivaggo

1. Sattisuttavaṇṇanā

21. Desanāsīsanti desanāpadesalakkhaṇavacananti adhippāyo. Omaṭṭhoti adhomukham katvā dinnappahāro. Iminā eva pasaṅgena pahāre vibhāgato dassetuṃ “cattāro hī”tiādi vuttaṃ. Upari ṭhatvāti hatthiādīnam upari ṭhatvā. Adhomukham dinnappahāroti khaggakaravālādīnam adhomukham katvā pahatapahāro. Ummaṭṭho vuttavipariyāyena veditabbo. Vividhappahāro vimaṭṭho. “Omaṭṭho gahito”ti vatvā tasseva gahaṇe kāraṇam dassetuṃ “so hī”tiādi vuttaṃ. Duggandhakimiādīnam vasena antodoso. Mañcena saddhiṃ bandhitvāti yasmiṃ mañce vaṇikapuggalo nipanno, tattha taṃ subandham katvā pādaṭṭhānam uddham karonteḥi sīsattṭhānam adho kātabbam. Tenāha “adhosiro kātabbo”ti. Paribbajeti pavatteyya. Sā pana pavatti bhāvanāvihārena yuttāti āha “vihareyyā”ti.

Sallassa ubbahanam sallubbahanam. Attham parittakam gahetvā ṭhitā upamākārassa vikkhambhanappahānassa adhippetattā. Tenāha “punappuna”ntiādi. Anubandhova hoti sati paccaye uppajjanārahato devatāya kāmarāgappahānassa jotitattā. Nanu bhagavatā anāgānimaggena desanā niṭṭhāpetabbāti? Na, itarissā ñāṇabalānurūpadesanāya pavattetabbato. Veneyyajjhāsayanukulañhi dhammam dhammassāmī desetīti.

Sattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Phusatisuttavaṇṇanā

22. Kammaphassam aphusantam, kammaphassam akarontanti attho. Vipāko na phusatīti vipākaphasso na phusati, vipāko na uppajjateva kāraṇassa abhāvato. Evam byatirekamukhena kammavaṭṭena vipākavaṭṭam sambandham katvā attham vatvā idāni kevalam kammavaṭṭavasena attham vadanto “kammamevā”tiādimāha. Tattha nākaroto kariyatīti kammaphassam akubbato na kayirati, anabhisandhikatakammaphassam nāma natthīti attho. Idāni tamevattham anvayato dassetuṃ “phusantañcā”tiādi vuttaṃ. Tattha tatoti phusanahetu. Sesam vuttanayameva. Vuttamevattham sakāraṇam katvā pariveṭhitavasena vibhūtam katvā dassetuṃ “tasmā phusanta”ntiādi vuttaṃ. Dhammatāti kārakasseva kammavipākānubandho, nākārakassāti ayaṃ kammavipākānam sabhāvo.

Pacceti upagacchati anubandhati. Pāpanti pāpakam kammaphassam phalañca. Ayañca attho araṇṇe luddakassa uyyojanāya sunakhehi parivāriyamānassa bhikkhuno bhayena rukkham āruḥhassa cīvare luddassa upari patite tassa sunakhehi khāditvā

māritavatthunā dīpetabboti.

Phusatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Jaṭāsuttavaṇṇanā

23. Yena atthēna taṇhā “jaṭā”ti vuttā, tamevatthaṃ dassetuṃ “jāliniyā”ti vuttaṃ. Sā hi aṭṭhasatataṇhāvicaritaṇṇā attano avayavabhūta eva jālā etissā atthīti jālinīti vuccati. Idānissā jaṭākārena pavattiṃ dassetuṃ “sā hī”tiādi vuttaṃ. Tattha rūpādīsu ārammaṇesūti tassā pavattiṭṭhānamāha rūpādichaḷārammaṇavinimuttassa taṇhāvisayassa abhāvato. Heṭṭhupariyavasenāti kadāci rūpārammaṇe kadāci yāva dhammārammaṇā, kadāci dhammārammaṇe kadāci yāva rūpārammaṇāti evaṃ heṭṭhā ca upari ca pavattivasena. Desanākkamena cettha heṭṭhupariyatā veditabbā, kāmarāgādivasenapi ayamattho veditabbo. Saṅkhārānaṃ khaṇikabhāvato aparāparuppatti ettha saṃsibbananti āha “punappunaṃ uppajjanato saṃsibbanatṭhenā”ti. Idaṃ yena sambandhena jaṭā viyāti jaṭāti jaṭātaṇhānaṃ upamūpameyyatā, taṃdassanaṃ. Ayañhettha attho - yathā jālinī veḷugumbassa sākā, tāsaṃ sañcayādayo ca attano avayavehi saṃsibbitā vinaddhā “jaṭā”ti vuccanti, evaṃ taṇhāpi saṃsibbanasabhāvenāti.

Ime sattā “mama ida”nti pariggahitaṃ attanibbisesaṃ maññaṃ mānā abbhantarimaṃ karonti. Abbhantaraṭṭho ca anto-saddoti sakaparikkhāresu uppajjanamānāpi taṇhā “antojaṭā”ti vuttā. Pabbajitassa pattādi, gahaṭṭhassa hatthiādi sakaparikkhāro. Attāti bhavati ettha abhimānoti attabhāvo, upādānakkhandhapañcakaṃ. Sarīranti keci. “Mama attabhāvo sundaro, asukassa viya mama attabhāvo bhavyeyyā”tiādinā sakaattabhāvādīsu taṇhāya uppajjanākāro veditabbo. Attano cakkhādīni ajjhakkāyatanāni, attano ca paresaṇa rūpādīni bāhirāyatanāni, paresaṃ sabbāni vā. Sappasantatipariyāpannāni vā cakkhādīni ajjhakkāyatanāni, tathā rūpādīni bāhirāyatanāni. Parittamahaggatabhavesu pavattiyāpi taṇhāya antojaṭābahijaṭābhāvo veditabbo. Kāmaṃhavo hi kassacipi kilesassa avikkhambhitattā katthacipi avimutto ajjhaggaṇassa viśesapaccayoti “ajjhattaṃ anto”ti ca vuccati, tabbipariyāyato rūpārūpabhavo “bahiddhā bahī”ti ca. Tenāha bhagavā - “ajjhattasamyojano puggalo, bahiddhāsamyojano puggalo”ti.

Visayabhedena pavattiākārabhedena anekabhedabhinnaṃpi taṇhaṃ jaṭābhāvasāmaññaṇa ekanti gahetvā “tāya evaṃ uppajjamānāya jaṭāyā”ti vuttaṃ. Sā pana pajāti vuttasattasantānapariyāpannā eva hutvā punappunaṃ taṃ jaṭenti vinandhantī pavattatīti āha “jaṭāya jaṭitā pajā”ti. Tathā hi paramatthato yadipi avayavabyatirekena samudāyo natthi, ekadeso pana samudāyo nāma na hotīti avayavato samudāyaṃ bhinnaṃ katvā upamūpameyyaṃ dassento “yathā nāma veḷujaṭādīhi...pe... saṃsibbitā”ti āha. Imaṃ jaṭanti sambandho. Tīsu dhātūsu ekampi asesetvā saṃsibbanena tedhātukaṃ jaṭetvā ṭhitaṃ. Tenassā mahāvisayataṃ vijaṇassa ca sudukkarabhāvamāha. Vijaṇetuṃ ko samatthoti iminā “vijaṇaye”ti padaṃ sattiatthaṃ, na vidhiatthanti dasseti.

Evaṃ “antojaṭā”tiādinā puṭṭho athassa bhagavā tamatthaṃ vissajjento “sīle patiṭṭhāyā”tiādimāha. Ettha sīleti kusalasīle. Taṃ pana pātimokkhasaṃvarādibhavesu parisuddhameva icchitabbanti āha “catupārisuddhisīle”ti.

Narati netīti naro, puriso. Kāmaṃ itthīpi taṇhājaṭṭhāne samatthā atthi, padhānameva pana sattaṃ dassento “naro”ti āha yathā “satthā devamanussāna”nti, aṭṭhakathāyaṃ pana avibhāgena puggalapariyāyo ayanti dassetuṃ “naroti satto”ti vuttaṃ. Vipākabhūtāya saha paññāya bhavatīti sapañño. Tāya hi ādito paṭṭhāya santānavasena bahulaṃ pavattamānāya ayaṃ satto savisesaṃ sapaññoṭi vattabbataṃ arahati. Vipākapaññāpi hi santānavisesena bhāvanāpaññupattiyā upanissayapaccayo hoti ahetukadvihetukānaṃ tadabhāvato. Kammajatihetukapaṭisandhipaññāyāti kammajāya tihetukapaṭisandhiyaṃ paññāyāti evaṃ tihetukasaddo paṭisandhisaddena sambandhitabbo, na paññāsaddena. Na hi paññā tihetukā atthi. Paṭisandhito pabhuti pavattamānā paññā “paṭisandhiyaṃ paññā”ti vuttā taṃmūlakattā, na paṭisandhikkhaṇe pavattā eva.

Cinteti ārammaṇaṃ upanijjhāyatīti cittaṃ, samādhī. So hi sātisaṃ upanijjhānakicco. Na hi vitakkādayo vinā samādhinā tamatthaṃ sādheti, samādhī pana tehi vināpi sādhetīti. Paṇḍalavabhāvāpādanena paccayehi cittaṃ, attasāntānaṃ cinotīti cittaṃ, samādhī. Paṭhamajjhānādivasena cittavicittatāya iddhividhādicittakaraṇena ca samādhī cittanti vināpi paropadesenassa cittaṃ pariyāyo labbhateva. Aṭṭhakathāyaṃ pana citta-saddo viññāṇe niruḥhoti katvā vuttaṃ “cittasīsenā hettha aṭṭha samāpattiyo kathitā”ti. Yathāsabhāvaṃ pakārehi jānātīti paññā. Sā yadipi kusālādibhedato bahuvīdhā, “bhāvaya”nti pana vacanato bhāvetabbā idhādhippetāti taṃ dassento “paññānāmena vipassanā kathitā”ti. Yadipi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpanaṃ, taṃ sammādiṭṭhiādīnampi attheva, ātappasaddo viya pana ātāpa-saddo vīriye eva niruḥhoti āha “ātāpīti vīriyavā”ti. Yathā kammaṭṭhānaṃ tāya paññāya parito harīyati pavattiyati, evaṃ sāpi tadatthaṃ yogināti āha “pārihāriyapaññā”ti. Abhikkamādīni sabbakiccāni sātthakasampajāññādivasena paricchijja netīti sabbakiccapariṇāyikā.

Yasmā puggalādhīṭṭhānena gāthā bhāsītā, tasmā puggalādhīṭṭhānameva upamaṃ dassento “yathā nāma puriso”tiādimāha. Tattha sunisanti suṭṭhu nisitaṃ, ativiya tikhiṇanti attho. Satthassa nisitarabhāvakaraṇaṃ nisānasilāyaṃ, bāhubalena cassa ukkhipananti ubhayampetaṃ atthāpannaṃ katvā upamā vuttāti tadubhayaṃ upameyyaṃ dassento “samādhisilāyaṃ sunisitaṃ...pe... paññāhatthena ukkhipitvā”ti āha. Samādhiguṇena hi paññāya tikkhabhāvo. Yathāha “samāhito yathābhūtaṃ pajānāti”ti. Vīriyañcassā upatthambhakaṃ paggaṇhanato. Vijaṭṭheyyāti vijaṭṭetuṃ sakkuṇeyya. Vuṭṭhānagāminivipassanāya hi vattamānāya yogāvacaro taṇhājaṭṭhaṃ vijaṭṭetuṃ samattho nāma. Vijaṭṭanañcettaṃ samucchadavasena pahānanti āha - “sañchindeyya sampadāleyya”ti.

Maggakkhaṇe panesa vijaṭṭeti nāma, aggaphalakkhaṇe sabbaso vijaṭṭajato nāma. Tenāha “idānī”tiādi. Yasmā jaṭṭāya vijaṭṭanaṃ ariyamaggena, tañca kho nibbānaṃ āgamma, tasmā taṃ sandhāyāha “jaṭṭāya vijaṭṭanokāsa”nti. Yattha pana sā vijaṭṭiyati, taṃ dassetuṃ “yattha nāmañcā”tiādi vuttaṃ. “Paṭighaṃ rūpasāññā cā”ti gāthāsukhatthaṃ sānūnāsikaṃ katvā niddeso, “paṭigharūpasāññā”ti vuttaṃ hoti. Paṭighasāññāvasena kāmabhavo gahito kāmabhavapariyāpannattā tāya. Pathavīkasiṇādirūpe saññā rūpasāññā. Ubhayatthāpi saññāsīsenā cittuppādasappa gahaṇaṃ. Bhavasāṅkhepenāti bhavabhāvena saṅkhipitabbatāya, bhavalakkhaṇena ekalakkhaṇattāti attho. Rūpe vā virajjanavasena ca vattaṃ sakkuṇeyyā idha rūpasāññāti vuttā, evampetta arūpabhavassa ca gahitatā veditabbā. “Nāmañca

rūpañcā”ti anavasesato nāmarūpaṃ gahitanti arūpabhava-asaññabhavānampettha gahaṇaṃ siddhanti apare. Pariyādiyanatṭhāneti pariyādiyanakāraṇe sabbaso khepananimitte nibbāne. Tenāha “nibbānaṃ...pe... dassito hotī”ti.

Jaṭāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Manonivāraṇasuttavaṇṇanā

24. Evaṃladdhikāti sabbathāpi cittuppatti sadukkhā, sabbathāpi acittakabhāvo seyyo, tasmā yato kutoci cittaṃ nivāretabbanti evaṃdiṭṭhikā. Soti satto. Aniyyānikakathaṃ katheti ayoniso cittanivāraṇaṃ vadantī. Saṃyatabhāvaṃ āgatanti rāgavisevanādito sammadeva saṃyatabhāvaṃ otarabhāvaṃ. Dhammacariyāvasena hi pavattamāne citte natthi īsakampi rāgādivisevanaṃ, na tassa sampati āyatiñca koci anatto siyā, tasmā taṃ mano sabbato anavajjavuttito na nivāretabbam. Tenāha “dānaṃ dassāmī”tiādi. Yato yatoti yato yato sāvajjavuttito ayonisomanasikārato. Tanti mano nivāretabbam anattāhahattā.

Manonivāraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Arahantasuttavaṇṇanā

25. Katāvīti katavā, pariññādikiccaṃ katvā niṭṭhapetvā ṭhitoti attho. Tenāha “catūhi maggehi katakicca”ti. Svāyamattho arahantiādisaddasannidhānato viññāyati. Evaṃ “ahaṃ vadāmī”tiādiākārena pucchati.

Khandhādīsu kusaloti khandhāyatanādīsu salakkhaṇādīsu ca samūhādivasena pavattiyañca cheko yathābhūtavedī. Upaladdhinissitakathanti attupaladdhinissitakathaṃ hitvā. Vohārabhedam akarontoti “ahaṃ paramattham jānāmī”ti lokavohāraṃ bhindanto avināsento loke lokasamaññameva nissāya “ahaṃ, mamā”ti vadeyya. Khandhā bhuñjantītiādinā vohārabhedam, tattha ca ādīnavam dasseti.

Māno nāma diṭṭhiyā samadhuro. Tathā hi dutiyamaggādīsu sammādiṭṭhiyā pahānābhisamayassa paṭivipaccanīke paṭipattisiddhi. Tenāha “yadi diṭṭhiyā vasena na vadati, mānavasena nu kho vadatīti cintetvā”ti. Vidhūpitāti santāpitā ñāṇagginā daḍḍhā. Te pana viddhamsitā nāma hontīti āha “vidhamitā”ti. Mamañkāradayo mayanti sattasantāne sati pavattanti etenāti mayo, maññanā. Mayo eva mayatāti āha “mayatanti maññana”nti.

Arahantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pajjotasuttavaṇṇanā

26. Divārattinti na ādicco viya divā eva, na candimā viya rattim eva, atha kho divā ca rattiñca. Tattha tatthāti yattha yattha sampajjalito, tattha tattheva padese, na ādicco viya candimā viya sakalam mahādisaṃ disantarāḷaṇca. Ñāṇānubhāvena uppannāloko ñāṇālokoti vadanti. “Idam dukkham ariyasaccanti pubbe me, bhikkhave, ananussutesu dhammesu cakkhum upapādi ñāṇam upapādi paññā upapādi vijjā upapādi āloko upapādī”ti pana vacanato maggo ñāṇāloko. “Tamo vihato, āloko uppanno”ti vā vacanato vijjattayāloko ñāṇāloko. Paṭhamābhisambodhiyaṃ viya sañjātapītipphāro, visesato ratanaghare samantapaṭṭhānavicinane sañjātapītivasena uppannasarīrobhāso vā pītiāloko. Tattheva uppannapasādasena

sañjātaālokova pasādāloko. Dhammacakkapavattane “aññāsi vata, bho, koṇḍañño”ti uppannapasādālokoti ca vadanti. Sabbattheva satthu dhammadesanā sattānaṃ hadayatamaṃ vidhamantī dhammakathāāloko. Sabbopi buddhānaṃ pātubhāvā uppanno ālokoti iminā sāvakānaṃ desanāya sañjātadhammālokopi buddhānubhāvoti dasseti.

Pajjotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sarasuttavaṇṇanā

27. Saraṇato avicchedavasena pavattanato khandhādīnaṃ paṭipāṭi sarā. Tenāha “ime saṃsārasarā”ti. Kutoti kena kāraṇena, kimhi vā? Tenāha “kim āgammā”ti? Na patiṭṭhāti paccayābhāvato. Āpotiādinā pāḷiyaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ appatiṭṭhānāpadesena tattha kāmarūpabhavānaṃ abhāvo dassito. Tadubhayābhāvadassanena heṭṭhā vuttanayeneva arūpabhavassapi abhāvo dassitova hoti, yathārutavasena vā ettha attho veditabbo. Yasmā purimā dve gahitā, gahitañca atthaṃ pariggahetvāva pacchimattho pavattoti.

Sarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mahaddhanasuttavaṇṇanā

28. Nidhīyatīti nidhānaṃ. Nidhātabbatam gataṃ nihitanti attho. Muttasārādīti muttāmaṇiveḷuriyapavāḷarajatajātarūpādi. Suvāṇṇarajatabhājanādīti ādi-saddena kahāpaṇa-dhaññaakoṭṭhabhaṇḍādīṃ saṅgaṇhāti. Tampi hi niccaparibbavavasena bhuñjīyatīti “bhogo”ti vuccati. Aññaamaññaṃ abhigijjhantīti aññaamaññaṃ santakaṃ abhigijjhanti. Tenāha “patthenti”ti. Analaṅkatāti na alaṃ pariyattanti evaṃ katacittā, atricchatāmahicchatāhi abhibhūtā. Tenāha “atittā apariyattajātā”ti. Ussukkajātesūti taṃtaṃkicce sañjātaussukkesu. Nānākicajātesūti nānāvidhakiccesu, sañjātanānākiccesu vā. Vaṭṭagāmikapasutena vaṭṭasotaṃ anusarantesu. Taṇhānivāsātāya gehantipi agārantipi vuccatīti āha “mātugāmena saddhiṃ geha”nti. Virājiyāti hetuatthadīpakam padanti āha “virājetvā”ti, tvā-saddopi cāyaṃ hetuatthoti.

Mahaddhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Catucakkasuttavaṇṇanā

29. Iriyā vuccati kāyena kattabbakiriyā, tassā pavattiṭṭhānabhāvato iriyāpatho, gamanādi. Taṃ aparāparappavattiyā cakkam. Tenāha “catucakkanti catuiriyaṃpatha”nti. Navadvāranti karajakāyo adhippeto. So ca kesādiasuciparipūroti āha “puṇṇanti asucipūra”nti. Taṇhāya saṃyuttanti taṇhāsahitaṃ. Tena na kevalaṃ sabhāvato eva, atha kho nissitadhammo ca asuciṃ dasseti. Mātukucchisaṅkhāte asucipaṅke jātattā paṅkajātaṃ, kesādiasucipaṅkajātattā ca paṅkajātaṃ. Yātrāti apagamo. Tena sabhāvato nissitadhammato ca asucisabhāvato kāyato kathaṃ apagamo siyāti pucchati. Tenāha “etassā”tiādi.

Nahanaṭṭhena bandhanaṭṭhena naddhīti upanāho idhādhippetoti āha “naddhanti upanāha”nti. So pana ito pubbakāle kodhoti āha “pubbakāle”tiādi. Pāḷiniddiṭṭhetti upanāhaiccadīke idha pāḷiyaṃ niddiṭṭhe kilese ṭhapetvā avasesā diṭṭhivicikicchādayo satta kilesā dummocayatāya varattā viyāti varattāti veditabbā.

Ārammaṇaggahaṇasabhāvato eko evesa dhammo, pavatti-ākārabhedena pana icchanaṭṭhena patthanaṭṭhena icchā, lubbhanaṭṭhena gijjhanaṭṭhena lobhoti vutto.

Paṭhamuppattikāti ekasmiṃ ārammaṇe, vāre vā paṭhamam uppannā.
Aparāparuppattikoti punappunam uppajjamānako. Aladdhapatthanā
appaṭiladdhavatthumhi āsatti lobho. Uppāṭetvāti sasantānato uddharitvā.

Catucakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Eṇijaṅghasuttavaṇṇanā

30. Eṇimigassa viyāti eṇimigassa jaṅghā viya. Avayavīsambandhe hi idam sāmivacanam. Piṇḍimaṃsassa parito samasaṇṭhitattā suvaṭṭitajaṅgho. Kisanti thūlabhāvapaṭikkheparājotanā, na suṭṭhu kisabhāvadīpanaparāti āha “athūlam samasarīra”nti. Ātapena milātanti tapasā milātakāyam indriyasantāpanabhāvato. Tenevāha - “tapo milāta”ntiādi, tathā cāha pāliyam “appāhāram alolupa”nti. Yathā “vīrassa bhāvo vīriya”nti vīrabhāvena vīriyam lakkhīyati, evam vīriyasambhavena vīrabhāvoti āha “vīranti vīriyavanta”nti. “Cattāro pañca ālope, abhutvā udakam pive”ti dhammasenāpativuttaniyāmena parimitabhojitāya appāhāratā bhojane mattaññutā. “Mitāhāra”nti vatvā puna paricchinnakālabhojitāyapi appāhāratam dassento “vikāla...pe... parittāhāra”nti āha. Catūsu paccayesu loluppavirahitam bodhimūle eva sabbaso loluppassa pahīnattā. “Catūsu paccayesū”ti hi imināva sabbattha loluppavigamo dīpitovāti. Rasataṇhāpaṭikkhepo vā esa “appāhāra”nti vatvā “alolupa”nti vuttattā. “Sīham vā”ti ettha ekacarasaddo viya iva-saddo atthato “nāga”nti etthāpi ānetvā, sambandhitabboti āha - “ekacaram sīham viya, ekacaram nāgam viyā”ti. Ekacarā appamattā ekīkatāya.

Pañcakāmaguṇavasena rūpam gahitam tesam rūpasabhāvattā. Manena nāmam gahitam manassa nāmasabhāvattā. Avinibhuttadhammeti avinābhāvadhamme gahetvā. Ādi-saddena āyatanadhātuādayo gahitā. Kāmaguṇaggahaṇena hettha rūpabhāvasāmaññaena pañca vatthūni gahitāneva honti, manogahaṇena dhammāyatanam, evam dvādasāyatanāni gahitāni honti. Iminā nayena dhātuādīnampi gahitatā yojetabbā. Tenāha “pañcakkhandhādivasenapettha bhummam yojetabba”nti. Etthāti pāliyam. Kāmavattu bhummam.

Eṇijaṅghasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Satullapakāyikavaggo

1. Sabbhisuttavaṇṇanā

31. Sataṃ sādhuṇam saraṇagamanasīlādibhedassa dhammassa ullapanato, attano vā pubbenivāsānussatiyā tassa dhammassa ullapanato kathanato satullapā, devatā, tāsam kāyo samūho, tattha bhavāti satullapakāyikā. Tenāha “sataṃ dhamma”ntiādi. Samādānavasena ullapetvā, na vaṇṇanākathanamattena tatrāti tasmim tāsam devatānam satullapakāyikabhāve. Idam vatthūti idam kāraṇam. Samuddavāṇijāti saṃyattikā. Khittasaravegenāti jiyāmuttasarasadisavegena, sīghaoghenāti attho. Uppatatīti uppāto. Uppāte bhavam byasanam uppātikam. Patitṭhāti hitapatiṭṭhā. Paraloke hitasukhāvaham abhayakāraṇam. Jaṅghasatanti manussasataṃ. Jaṅghāsīsena hi manusse vadati saha-caribhāvato. Aggahehi pañcasīlāni. Āsannānāsannesu āsannasseva paṭhamam vipaccanato “āsannakāle gahitasīlam nissāyā”ti vuttaṃ. Ghaṭāvasenāti samūhavasena.

Sabbhīti sādūhi. Te hi saparahitasāadhanato pāsaṃsatāya santaguṇatāya ca santoti vuccati. Te pana yasmā paṇḍitalakkhaṇehi samannāgatā honti, tasmā “paṇḍitehī”ti āha. Samāsethāti saṃvasethāti ayamettha adhippāyoti āha “sabbairiyāpathe”tiādi. Mittasanthavanti mettisandhānaṃ. Sattānaṃ hitesitālakkhaṇā hi metti, sā ca ñāṇasahitā ñāṇapubbaṅgamāvāti mittasanthavo asaṃkiliṭṭho, itaro saṃkiliṭṭhoti āha “na kenaci saddhiṃ kātabbo”ti. Saddhammanti diṭṭhadhammikādihitāvahaṃ sundaradhammaṃ. Seyyoti hitavaḍḍhanatādi vuttanti āha “vaḍḍhī”ti.

Sataṃ sādūnaṃ, paṇḍitānanti ayamettha attho. Tappaṭiyogavisayattā añña-saddassa vuttaṃ “aññato andhabālato”ti. Sokanimittaṃ sokakāraṇaṃ uttarapadalopena idha sokasaddena gahitanti āha “sokavattūna”ntiādi. Sokavattūni nāma corādayo acchindanādivasena paresaṃ sokakaraṇato. Sokānugatā sokappattā.

Therassāti saṃkiccattherassa. Attano bhaginiyā jeṭṭhattā “tumhe”ti āha. Ayaṃ “idha corā paṭipajjimsū”ti amhe tiṇāyapi na maññatīti cintetvā ekacce “mārema na”nti āhaṃsu. Karuṇāya ekacce “vissajjemā”ti āhaṃsu. Mantetvāti bhāsetvā.

Ahu ahosi, bhūtapubbanti attho. Araññasmiṃ brahāvaneti tādise brahāvane, mahārañhe nivāsīti attho cetoti byādho. Kūṭānīti vākuraḍḍayo. Oḍḍetvāti sajjetvā. Sasakanti pelakaṃ ubbiggāti bhītatasitā. Ekarattinti ekaratteneva. Dhanajānīti paribbaya vasena addhikehi laddhabbadhanato hāni, “samaṇampi nāma hanti, kiṃ amhesu lajjissati”ti addhikānaṃ anāgamanato ekadivasam laddhabbapariibbayampi na labhissantīti adhippāyo.

Ñātayopi mātāpitubhātubhaginiādike ñātake. Te kira adhimuttassa bhaginiyā santikaṃ upagacchantā antarāmagge tena samāgatā, adhimutto saccavācaṃ anurakkhanto corabhayaṃ tesam nārocesi. Tena vuttaṃ “tesampī”tiādi. Taṃ nissāya pabbajitattā “adhimuttasāmaṇerassa santike”ti vuttaṃ, na upasampadācariyo hutvā. Tenāha “attano antevāsike katvā”ti. Saccānurakkhaṇena anuttaraguṇādhigamena ca ñātimajjhe virocati.

Sātātanti satataṃ. Sa-saddassa hi idha sābhāvo yathā “sārāgo”tiādīsu. Sātabhāvo vā sātātanti āha “sukhaṃ vā”ti. Kāraṇenāti tena tena kāraṇena. Sabbāsaṃ tāsam vacanaṃ subhāsitaṃ, bhagavato pana ukkaṃsagataṃ subhāsitameva. Svāyamattho taṃtaṃgāthāpadeneva viññāyatīti taṃ nīharitvā dassetuṃ “na kevala”ntiādi vuttaṃ. Tena sappurisūpasamsevasaddhammābhiyogo yathā sattānaṃ vaḍḍhiyā paññāpaṭilābhassa ekantikaṃ kāraṇaṃ, evaṃ sokapaccaye sati visokabhāvassa, ñātimajjhe sobhāya, sugatigamanassa, ciraṃ sukhaṭṭhānassa, vaṭṭadukkhamocanassapi aññāsādhāraṇaṃ hotīti vuttamevāti daṭṭhabbaṃ.

Sabbhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Maccharisuttavaṇṇanā

32. Pamajjanākārena pavattā anupaladdhi pamādo. Tena ekantato satirahitā hontīti vuttaṃ “sativippavāsalaṃkhaṇenā”ti. Diṭṭhivicikicchādayo cettha pamādeneva saṅgahitā. Idāni yathā macchariyanimittaṃca pamādanimittaṃca dānaṃ na dīyati, taṃ dassetuṃ “ekacco hī”tiādi vuttaṃ. Parikkhayaṃ gamissatīti bhogaparihāṇiṃ gamissati. Khiḍḍādīti ādi-saddena maṇḍanavibhūsanachaṇanakkhattakicabyasanādiṃ saṅgaṇhāti. Yasadāyakanti

kittiyasassa parivārayasassa ca dāyakaṃ. Sirīdāyakanti sobhaggadāyakaṃ. Sampattidāyakanti kulabhogarūpabhogasampadāhi sampattidāyakaṃ. Puññanti vā idha puññaphalaṃ daṭṭhabbaṃ “evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī”tiādīsu viya. Atthi dānassa phalanti ettha deyyadhammassa anavaṭṭhitataṃ bahulasādhāraṇataṃ, taṃ pahāya gamanīyataṃ, tabbisayāya pītiyā sāvajjataṃ, dānadhammassa anaññasādhāraṇataṃ anugāmikataṃ, tabbisayāya pītiyā anavajjataṃ, lobhādipāpadhammānaṃ vinodanaṃ, sesapuññānaṃ upanissayañca jānantenāti vattabbaṃ.

Taṃyeva bālanti yo maccharī, tameva. Adānasīlā bālā. Ekacco dhanassa paribhogaparikkhayabhayena attanāpi na paribhuñjati atilobhaseṭṭhi viyāti āha “idhalokaparalokesū”ti.

Yasmā ekacco adānasīlo puriso addhike disvā passantopi na passati, tesam katham suṇantopi na suṇoti, sayam kiñci na katheti, adātukamyatāthambhe baddho hoti, tasmā tattha mataliṅgāni upalabbhantiyevāti āha “adānasīlatāya maraṇena matesū”ti. Atṭhakathāyaṃ pana dānamattameva gahetvā matenassa samataṃ dassetum “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Dānasīlassa pana amataliṅgāni vuttavipariyāyato veditabbāni. Vajanti puthutte ekavacanaṃ, tasmā vacanavipallāsena vuttanti āha “saha vajantā”ti. Dānasīlādidhammo purātano, na ajjatanoti sanantano, so etesu atthīti sanantanā, paṇḍitā, tesam dhammāti tesam vasenapi dhammo sanantanoti āha “sanantanānaṃ vā paṇḍitānaṃ esa dhammo”ti. Appasmimpi deyyadhamme sati eke dānaṃ dadanti, eke na dadanti maccharibhāvā. Sahassadānasadisāti ekāpi dakkhiṇā pariccāgacetanāya ulārabhāvato sahassadānasadisāti hoti.

Duranugamanoti asamaṅginā anugantum dukkaro. Ananugamanañcassa dhammassa apūraṇamevāti āha “duppūro”ti. “Dhammaṃ care”ti ayaṃ dhammacariyā gahaṭṭhassa vasena āradhāti āha “dasakusalakammamapathadhammaṃ caratī”ti. Tenāha “dārañca posa”nti. Samuñjakanti kassakehi attanā kātabbaṃ katvā visaṭṭhadhaññaṃkaraṇato khale uñchācariyavasena samuñjaniādinā chaḍḍitadhaññaṃsaharaṇaṃ. Tenāha “yo api...pe... samuñjakaṃ caratī”ti. Etenāti sataṣahassasahassayāgiggahaṇena dasannampi bhikkhukoṭīnaṃ piṇḍapāto dassito hoti. “Dinno”ti padaṃ ānetvā yojanā. Dasannaṃ vā kahāpaṇakoṭīnaṃ piṇḍapātoti dasannaṃ kahāpaṇakoṭīnaṃ viniyuñjanavasena sampāditapiṇḍapāto. Tayidaṃ sataṣahassaṃ sahassayāgīnaṃ dānaṃ ettakaṃ hotīti katvā vuttaṃ. Samuñjakaṃ carantopīti samuñjakaṃ caritvāpi, samuñjakacaraṇahetūti attho. Sesapadadvayepi eseṇa nayo. Dāraṃ posentopi dhammaṃ carati, appakasmīṃ dadantopi dhammaṃ caratīti yojanā. Tathāvidhassāti tādisassa tathādharmacārino yā dhammacariyā, tassā kalampi nagghanti ete sahassayāgino attano sahassayāgitāya. Yaṃ tena daliddenātiādi tassevatthassa vivaraṇaṃ. Sabbesampi tesanti “sataṃsahassānaṃ sahassayāgīna”nti vuttānaṃ tesam sabbesampi. Itaresanti “tathāvidhassā”ti vuttapurisato aññesaṃ. Dasakoṭīsaṃsahassadānanti dasakoṭīsaṃkhātāṃ tato anekasahassabhedatāya sahassadānaṃ.

“Kalaṃ nagghatī”ti idaṃ tesam dānato imassa dānassa ulāratarabhāvena vipulatarabhāvena vipulataraphalatāya vuttanti āha “kathaṃ nu kho etaṃ mahapphalataranti jānanattha”nti. Paccayavisesena mahattaṃ gatoti mahaggato, ulāroti attho. Tenāha “vipulassetam vevacana”nti. Samenāti ñāyena, dhammenāti attho. Visameti na same macchariyalakkaṇappatte. Chetvāti pīletvā. Taṃ pana pīḷanaṃ pothananti dassento “pothetvā”ti āha. Assumukhāti

tintaassumukhasammissā param rodāpetvā. Mahādānanti yathāvuttaṃ bahudeyyadhammassa pariccajanena mahantadānaṃ. Uppattiyā aparissuddhatāyāti ajjhāsayassa deyyadhammagavesanāya ca suddhatāya malīnattā. Itaraṃ dhammacariyāya nibbattitadānaṃ. Parittadānanti parittassa deyyadhammassa vasena parittadānaṃ. Attano uppattiyā parisuddhatāyāti ajjhāsayassa deyyadhammagavesanāya ca visuddhatāya. Evantiādimāhāti “evaṃ sahasānaṃ sahasayāgina”nti avoca. Tattha sahasānanti satamsahasānaṃ. Gāthābandhasukhatthaṃ sataggahaṇaṃ na kataṃ. Sesāṃ vuttanayameva.

Maccharisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sādhusuttavaṇṇanā

33. Udānaṃ udānesīti pītivegena uggiritabbatāya udānaṃ uggiri uccāresi. Tayidaṃ yasmā pītisamuṭṭhāpitaṃ vacanaṃ, tasmā vuttaṃ “udāhāraṃ udāharī”ti. Yathā pana taṃ vacanaṃ “udāna”nti vuccati, taṃ dassetuṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Saddhāyāti ettha ya-kāro hetuattho. Pariccāgacetaṇāya hi saddhā visesapaccayo assaddhassa tadabhāvato. Pi-saddo vuttatthasampiṇḍanattho. “Sāhū”ti padaṃ sādhusaddena samānatthaṃ daṭṭhabbaṃ. Kathanti dānayuddhānaṃ vipakkhasabhāvāti adhippāyo. Etaṃ ubhayanti dānaṃ yuddhanti idaṃ dvayaṃ. Jīvitabhīrukoti jīvitavināsabhīruko. Khayabhīrukoti bhogakkhayaṃ bhīruko. Vadantoti jīvite sālayataṃ, tato eva yujjhane asamatthataṃ pavedento. Chejjanti hatthapādādichedo. Ussahantoti vīriyaṃ karonto. Evaṃ bhoge rakkhissāmīti tathā bhoge aparikkhīṇe karissāmīti. Vadantoti idha bhogesu lobhaṃ, tato eva dātuṃ asamatthataṃ pavedento. Evanti evaṃ jīvitabhoganirapekkhatāya dānañca yuddhañca samaṃ hoti. Saddhādisampannoti saddhādhammajīvitāvīmaṃsāsīlādiguṇasamannāgato. So hi deyyavatthuno parittakattā appakampi dadanto attano pana cittasampattiyā khettsampattiyā ca bahuṃ ulārapuññaṃ pavaḍḍhento bahuvidhaṃ lobha-dosa-issā-macchariya-diṭṭhivicikicchādibhedaṃ tappaṭipakkaṃ abhibhavati, tato eva ca taṃ mahapphalaṃ hoti mahānisamsaṃ. Atthakathāyaṃ pana “maccheraṃ maddati”ceva vuttaṃ, tassa pana ujuvipaccanīkabhāvato.

Paratthāti paraloke. Ekasātakabrāhmaṇavatthu anvaya vasena, añkuravatthu byatirekavasena vitthāretabbaṃ.

Dhammo laddho etenāti dhammaladdho, puggalo. Aggīāhitapadassa viya saddasiddhi daṭṭhabbā. “Uṭṭhānanti kāyikaṃ vīriyaṃ, vīriyanti cetasa”nti vadanti. Uṭṭhānanti bhoguppāde yuttapayuttatā. Vīriyanti tajjo ussāho. Yamassa āṇāpavattiṭṭhānaṃ. Vetaraṇīpi itare niraye ca atikkamma. Te pana abbudādīnaṃ vasena avīciṃ dasadhā katvā avasesamahāniraye sattapi āyuppaṃāṇabhedena tayo tayo katvā ekatiṃsāti vadanti. Sañjīvādinirayaṃvattanassa kammassa tikkhamajjhamudubhāvena tassa āyuppaṃāṇassa tividdhatā vibhāvetabbā. Apare pana “attha mahānirayā soḷasa ussadanirayā ādito cattāro sitaniraye ekaṃ katvā satta sitanirayāti evaṃ ekatiṃsa mahānirayā”ti vadanti. Mahānirayaggahaṇato ādito cattāro sitanirayā eko nirayo katoti.

Tesanti vicinitvā gahitapaccayānaṃ. Pañcanavuttipāsaṇḍabhedā papañcasūdanisaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbā. Tatthāti tesu dvīsu vicinanesu. Dakkhiṇāvīcinanaṃ āha, upamānāni hi nāma yāvadeva

upameyyatthavibhāvanatthāni. Etena sukhettagahaṇatopi dakkhiṇeyyavicinanam daṭṭhabbam.

Pāṇesu saṃyamoti iminā dasavidhampi kusalakammapathadhammam dasseti. Yathā hi “pāṇesu saṃyamo”ti iminā sattānam jīvitāvoropanato saṃyamo vutto, evaṃ tesam sāpateyyāvahārato paradārāmasanato viṣaṃvādanato aññamaññabhedanato pharusavacanena saṅghaṭṭanato niratthakavippalapanato parasantakābhijjhānato ucchedacintanato micchābhinivesanato ca saṃyamo hotīti. Tenāha “sīlānisamsam kathetumāraddhā”ti. Pharusavacanasam yamo panettha sarūpeneva vutto.

Parassa upavādabhayenāti pāpakiriyahetu parena attano vattabbaupavādabhayena. Upavādabhayāti upavādabhayanimittam. “Katham nu kho amhe pare na upavadeyyu”nti āsīsantā pāpam na karonti. Dhammapadamevāti asaṅkhatadhammakotṭhāso eva seyyo seṭṭho. Yasmā sabbasaṅkhatam aniccam khayadhammam vayadhammam virāgadhammam nirodhadhammam, tasmā tadadhi gamāya ussāho karaṇīyoti dasseti. Pubbasaddo kālavisesavisayoti āha “pubbe ca kassapabuddhādikālepī”tiādi. Puna akālaviseso apāṭiyekko bhummatthavisayovāti āha “sabbepi vā”tiādi. Tattha sabbepi vāti ete sabbepi kassapabuddhādayo lokanāthā santo nāma vūpasantasabbakilesasantāpā santasabbhūtaguṇattā.

Sādhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nasantisuttavaṇṇanā

34. Kamanīyānīti kantāni. Tato eva etāni iṭṭhārammaṇāni sukhārammaṇāni rūpādīni, te pana vatthukāmā, tadārammaṇakilesakāmā vā. “Na santi kāmā manujesū”ti desanāsīsametaṃ, nicchayena kāmā aniccāyeva. Maccu dhīyati etthāti maccudheyyam. Na puna āgacchati ettha tam apunāgamanam. Apunāgamanasaṅkhātam nibbānam anupagacchanato. Nibbānam hītiādi vuttassevatthassa vivaraṇam. Baddhoti paṭibaddhacitto. Pamattoti vossaggapamādam āpanno.

Taṇhāchandato jātam tassa visesapaccayattā. Icchitam hanatīti agham, dukkham. Idha pana anavasesapariyādānavasena pañcupādānakkhandhā dukkhanti. Chandavinayā aghavinayoti hetunirodhena hi phalanirodho, evaṃ saupādisesanibbānam vatvā aghavinayā dukkhavinayoti anupādisesanibbānam vadati.

Citrānīti kilesakāmāpi vedanādiṭṭhisampayogabhedena honti, ākārabhedena ca atthi savighātāvighātāti tato visesetum “ārammaṇacittānī”ti vuttam. Saṅkappitarāgoti subhādivasena saṅkappitavatthumhi rāgo. Kilesakāmo kāmoti vutto tassevidha visesato kāmabhāvasiddhito. Pasūrasuttena vibhāvetabbo “na te kāmā”tiādinā tassa vatthumhi āgatattā. Idāni tamattham saṅkhepeneva vibhāvento “pasūraparibbājako hī”tiādimāha. Na te kāmā yāni citrāni loketi te ce kāmā na honti, yāni loke citrāni rūpādīrammaṇāni. Vedesīti kevalam saṅkapparāgañca kāmam katvā vadesi ce. Hehintīti bhavēyyunti attho. Suṇanto saddāni manoramāni, satthāpi te hehiti kāmabhogīti paccekam gāthā, idha pana saṃkhipitvā dassitā. Dhīrā nāma dhitisampannāti āha “paṇḍitā”ti.

Tassāti yo pahīnakodhamāno sabbaso saṃyojanātigo nāmarūpasmiṃ asajjanto rāgādikiñcanarahito, tassa. Mogharājā nāma thero bāvarībrāhmaṇassa paricārakānaṃ soḷasannaṃ aññataro. Yathānusandhiṃ appatto sāvasesa-attho, kiñci vattabbaṃ atthīti adhippāyo. Sabbaso vimuttattāva devamanussā namassanti, ye taṃ paṭipajjanti. Tesam kiṃ hoti? Kiñcipi na siyāti ayamettha atthaviseso? Dasabalaṃ sandhāyevamāha ukkaṭṭhaniddesena. Anupaṭipattiyāti paṭipattiṃ anugantvā paṭipajjanena. Namassanti taṃ pūjenti.

Catusaccadhammaṃ jānitvāti tena paṭividdhaṃ catusaccadhammaṃ paṭivijjhitvā. Tathā ca buddhasubuddhatāya nibbematikā hontīti āha “vicikicchaṃ pahāyā”ti. Tato paraṃ pana anukkamena aggamaggādhigamena saṅgātīgāpi honti. Asekkhadhammapāripūriyā paṣaṃsiyā viññūnaṃ paṣaṃsāpi hontīti.

Nasantisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ujjhānasaññīsuttavaṇṇanā

35. Ujjhānavasena pavattā saññā etesaṃ atthi, ujjhānavasena vā sañjānantīti ujjhānasaññī. Kārayeti katānaṃ pariyaṇtaṃ kārayeti attho. Pariyaṇtakāritanti paricchinna-kāritaṃ parimitavacananti attho. Paṃsukūlādipaṭipakkhanayena pattuṇṇadukulādi vuttaṃ. Nāmaṃ gahitanti etena “ujjhānasaññīkā”ti ettha ka-saddo saññāyanti dasseti.

Aññenākārena bhūtanti attanā pavediyamānākārato aññena asuddhena ākārena vijjāmānaṃ upalabbhamānaṃ attānaṃ. Vañcetvāti palambhetvā. Tassa kuhakassa. Taṃ catunnaṃ paccayānaṃ paribhuñjanaṃ. Parijānantīti tassa paṭipattiṃ paricchiṇṇa jānanti. Kārakoti sammāpaṭipattiyā kattā, sammāpaṭipajjitāti attho.

Idanti līṅgavipallāsaṇa vuttaṃ, ayanti attho. Dhammānudhammapaṭipadāti nibbānadhammassa anucchavikatāya anudhammabhūtā paṭipadā. Paṭipakkhavidhamane asithilatāya daḷhā. Bhāsitamattena ca savanamattena cāti ettha ca-saddo visesanivattiattho. Tena bhāsitassa sutassa ca sammāpaṭipattivisesaṃ nivatteti. Lokapariyāyanti lokassa parividhamanaṃ uppādanīrodhavasena saṅkhārānaṃ parāvuttiṃ. Tenāha “saṅkhāralokassa udayabbaya”nti. Svāyamattho saccapaṭivedheneva hotīti āha “catusaccadhammañca aññāyā”ti. Evaṃ na kubbantīti attani vijjāmānampi guṇaṃ anāvīkaronto “yathā tumhe vadatha, evaṃ na kubbantī”ti avijjāmānataṃ byākarotīti attho.

Akārakamevāti dosaṃ akārakameva. Accayassa paṭiggaṇhanaṃ nāma adhiyāsaṇaṃ, evaṃ so desakena desiyamāno tato vigato nāma hoti. Tenāha “paṭiggaṇhātūti khamatū”ti.

Sabhāvenāti sabhāvato. Ekasadisanti paresaṃ cittācāraṃ jānantampi ajānantehi saha ekasadisam karontā. Paratoti pacchā. Kathāya uppannāyāti “kassaccayā na vijjantī”tiādīkathāya pavattamānāya “tathāgatassa buddhassā”tiādinā buddhabalaṃ buddhānubhāvaṃ dīpetvā. Khamissāmīti accayadesanaṃ paṭiggaṇhissāmī. Tappaṭiggaho hi idha khamananti adhippetam, satthā pana sabbakālaṃ khamo eva.

Kopo antare citte etassāti kopantaro. Doso garu garukātabbo assāti dosagaru. “Paṭimuccatī”ti vā pāṭho, ayameva attho. Accāyikakammanti sahasā anupadhāretvā kiriya. No cidhāti no ce idha. Idhāti nipātamattaṃ. Apagataṃ apanītaṃ. Doso no ce

siyā, tena pariyāyena yadi aparādho nāma na bhavēyyāti. Na sammeyyūṃ na vūpasameyyūṃ. Kusaloti anavajjo.

Dhīro satoti padadvayena vaṭṭachindaṃ āha. Ko niccameva paṇḍito nāmāti atthoti “kassaccayā”tiādikāya pucchāgāthāya attho. Dīghamajjhimasamvannaṃsu tathāgata-saddo vitthārato samvannaṇitoti āha “evamādīhi kāraṇehi tathāgatassā”ti. Buddhattādīhīti ādi-saddena “bodhetā pajāyā”tiādinā niddese āgatakāraṇāni saṅgayhanti. Vimokkhaṃ vuccati ariyamaggo, tassa anto aggaphalaṃ, tattha bhavā paṇṇatti, tassā vasena. Evaṃ buddhabalaṃ dīpeti. Idāni khittaṃ saṅkhepena samharāpitaṃ hotīti dasseti.

Ujjhānasaññisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saddhāsuttavaṇṇanā

36. Tatvassāti o-kārassa va-kārādesaṃ a-kārassa ca lopaṃ katvā niddesoti āha “tato assā”ti. “Tatassā”ti vā pāṭho, tatoti ca saddhāhetūti attho. Nānupatantīti na vattanti. Pamādaṃ karontīti pamajjanti, micchā paṭipajjantīti attho. Lakkhaṇānīti aniccādilakkhaṇāni. Upanijjhāyatīti upecca ñāṇacakkhunā pekkhati, anupassatīti attho. Āgatakiccanti āhatakkiccam, ayameva vā pāṭho. Sādhētīti asammohapaṭivedhavasena nipphādeti, tathalakkhaṇaṃ nirodhasaccaṃ upanijjhāyatīti ayamatto maggepi vattabbo tena vinā asammohapaṭivedhassa asambhavato. Kasiṇārammaṇassāti idaṃ lakkhaṇavacanaṃ. Akasiṇārammaṇasamāpattiyopi hi santīti. Yathā ca kasiṇārammaṇāni atṭhannaṃ samāpattīnaṃ avasesānañca tadārammaṇānaṃ paccavekkhaṇavasena cittānaṃ, evaṃ tena tāni ārammaṇāni gahitānīti “kasiṇārammaṇassa”icceva vuttaṃ. Paramaṃ uttamaṃ sukhanti vattabbato paramasukhaṃ arahattaṃ.

Saddhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Samayasuttavaṇṇanā

37. Udānaṃ paṭiccāti ukkākaraññā jātisambhedaparihāranimittaṃ attano vaṃsapaṇisuddhaṃ nissāya vuttaṃ pītiudāhāraṃ paṭicca gottavasena “sakkā”ti laddhanāmānaṃ. Yadi ekopi janapado, kathaṃ bahuvacananti āha “ruḷhīsaddenā”ti. Akkharacintikā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya salīṅgavacanāni icchanti, ayamettha ruḷhī yathā “avantī kurū”ti, tabbisesane pana janapadasadde jātisaddatāya ekavacanameva. Aropimeti kenaci na ropime.

Āvaraṇenāti setunā. Bandhāpetvāti paṇḍupalāsapāsāṇamattikakhaṇḍādīhi āliṃ thiraṃ kārāpetvā. Sassāni kārentīti jeṭṭhamāse kira ghammassa balavabhāvena himavante himaṃ vilīyitvā sanditvā anukkamena rohiṇiṃ nadiṃ pavisati, taṃ bandhitvā sassāni kārenti. “Jātiṃ ghaṭṭetvā kalahaṃ vaḍḍhayimsū”ti saṅkhepena vuttamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “koliyakammakarā vadantī”ti āha. Niyuttaamaccānanti tasmīṃ sassaparipālanakamme niyojitamahāmattānaṃ.

Tīṇi jātakānīti “kuṭṭhārihattho puriso”tiādinā phandanajātakam “duddubhāyati bhaddante”tiādinā duddubhajātakam, “vandāmi taṃ kuṇḍarā”tiādinā laṭukikajātakanti imāni tīṇi jātakāni. Dve jātakānīti -

“Sādhū sambahulā ñātī, api rukkhā araṇṇajā;
Vāto vahati ekaṭṭhaṃ, brahantampi vanappati”nti. -

Ādinā rukkhadhammajātakam.

“Sammodamānā gacchanti, jālamādāya pakkhino;
Yadā te vivadissanti, tadā ehinti me vasa”nti. -

Ādinā sammodamānajātakanti imāni dve jātakāni.

“Attadaṇḍā bhayaṃ jātaṃ, janaṃ passatha medhagaṃ;
Saṃvegaṃ kittayissāmi, yathā saṃvijitaṃ mayā”ti. -

Ādinā attadaṇḍasuttaṃ.

Tenāti bhagavatā. Kalahakaraṇabhāvoti kalahakaraṇassa atthibhāvo. Mahāpathaviyā mahagghe khattiye kasmā nāsethāti dassetvā kalahaṃ vūpasametukāmo bhagavā pathaviṃ nidassanabhāvena gaṇhīti dassento “pathavī nāma kiṃ agghatī”tiādimāha. Aṭṭhāneti akāraṇe. Veraṃ katvāti virodhaṃ uppādetvā. Taṃtaṃpalobhanakiriyāya parakkamantiyo “ukkaṇṭhantū”ti sāsanaṃ pesenti. Kuṇāladaheti kuṇāladahatīre patiṭṭhāya. Pucchitaṃ kathesi anukkamena kuṇālasakuṇarājassa pucchāpasaṅgena kuṇālaajātakam kathessāmīti. Anabhiratiṃ vinodesi itthīnaṃ dosadassanamukhena kāmānaṃ ādīnavokārasaṃkilesavibhāvanavasena. Purisapurisehīti kosajjaṃ viddhaṃsetvā purisathāmaṃrūhanena uttamapurisehi no bhavituṃ vaṭṭatīti uppannacittā. Avissaṭṭhasamaṇakammantā apariccattakammaṭṭhānābhīyogāti attho. Nisīdituṃ vaṭṭatīti bhagavā cintesīti yojanā.

Paduminiyanti padumavane. Vikasiṃsu guṇagaṇavibodhena. Ayaṃ imassa...pe... na kathesīti iminā sabbepi te bhikkhū tāvadeva paṭipāṭiyā āgatattā aññaṃaññaṃ lajjamānā attanā paṭiladdhavisesaṃ bhagavato nārocesunti dasseti. Khīṇāsavānantiādinā tattha kāraṇamāha.

Osaṭamatteti bhagavato santikaṃ upagatamatte. Ariyamaṇḍaleti ariyapuggalasamūhe. Pācīnayugandharaparikkhepatoti yugandharapabbatassa pācīnaparikkhepato, na bāhirakehi vuccamānaudayapabbatato. Rāmaṇeyyakadassanatthanti buddhuppādaṇḍapaṭimaṇḍitattā visesato ramaṇīyassa lokassa ramaṇīyabhāvadassanatthaṃ. Ullāṅghitvāti utṭhahitvā. Evarūpe khaṇe laye muhutteti yathāvutte candamaṇḍalassa utṭhitakkaṇe utṭhitavelāyaṃ utṭhitamuhutteti uparūparikālassa vaḍḍhitabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ.

Tesaṃ bhikkhūnaṃ jātīādivasena bhagavato anurūpaparivārabhāvaṃ dassento “tatthā”tiādimāha. Mahāsammatassa vaṃse uppannotiādi kulavaṃsasuddhidassanaṃ. Khattiyagabbhe jātoti idaṃ satipi jātivisuddhiyaṃ mātāpitūnaṃ vasena avisuddhatā siyāti tesampi “avisuddhatā natthi imesa”nti visuddhidassanatthaṃ vuttaṃ. Satipi ca gabbhavisuddhiyaṃ katadosena missakattā arajjārahatāpi siyāti “tampi natthi imesa”nti dassanatthaṃ “rājapabbajitā”tiādi vuttaṃ.

Sāmantāti samīpe. Calīṃsūti utṭhahiṃsu. Kosamattaṃ ṭhānaṃ saddantaraṃ, “saddasavanaṭṭhānameva saddantara”nti apare. Tikkhattuṃ tesatṭhiyā nagarasahassesūti jambudīpe kira ādito mahantāni tesatṭhi nagarasahassāni uppannāni, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ. Taṃ sandhāyāha “tikkhattuṃ tesatṭhiyā nagarasahassesū”ti. Tāni pana sampiṇḍetvā satasahassato paraṃ navasahassādhikāni asītisahassāni. Navanavutiyā doṇamukhasatasahassesūti

navasatasahassādhikesu navutisatasahassesu doṇamukhesu. Doṇamukhanti ca mahānagarassa āyuppattiṭṭhānabhūtaṃ pādanagaraṃ vuccati. Chanavutiyā paṭṭanakoṭisatasahassesūti chakoṭisatasahassaadhikesu navutikoṭisatasahassapaṭṭanesu. Tambapaṇṇidīpādichapaṇṇāsāya ratanākaresu. Evaṃ pana nagara-doṇamukhapattana-ratanākarādibhāvena kathanam taṃtaṃadhiwatthāya vasantīnaṃ tāsāṃ devatānaṃ bahubhāvadassanattamaṃ. Yadi dasasahassacakkavāḷesu devatā sannipatitā. Atha kasmā pāliyaṃ “dasahi ca lokadhātūhī”ti? Vuttanti āha “dasasahassa...pe... adhippeta”nti. Tena sahassilokadhātu idha “ekā lokadhātū”ti veditabbā.

Lohapāsādeti sabbapaṭhamakate lohapāsāde. Brahmalokeyi heṭṭhime brahmaloke. Yadi tā devatā evaṃ nirantarā hutvā sannipatitā, pacchā āgatānaṃ okāso eva na bhaveyyāti codanaṃ sandhāyāha “yathā kho panā”tiādi.

Suddhāvāsakāye uppannā suddhāvāsakāyikā. Tāsāṃ pana yasmā suddhāvāsabhūmi nivāsaṭṭhānaṃ, tasmā vuttaṃ “suddhāvāsavāsīna”nti. Āvāsāti āvāsaṭṭhānabhūtā. Devatā pana orambhāgiyānaṃ itaresaṇca saṃyojanānaṃ samucchinnatṭhena suddho āvāso vihāro etesanti suddhāvāsā. Mahāsamāgamaṃ ṇatvāti mahāsamāgamaṃ gatāti ṇatvā.

Puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otari aññattha okāsaṃ alabhamāno. Evaṃ sesāpi. Mañivammanti indanīlamaṇimayaṃ kavacaṃ. Buddhānaṃ abhimukhabhāgo buddhavīthi, sā yāva cakkavāḷā uttaritum na sakkā. Mahatiyā buddhavīthiyāvāti buddhānaṃ santikaṃ upasaṅkamante hi tehi devabrahme hi valañjitabuddhavīthiyāva.

Samiti saṅgati sannipāto samayo, mahanto samayo mahāsamayoti āha “mahāsamūho”ti. Pavaddhaṃ vanaṃ pavananti āha “vanasaṇḍo”ti. Devaghaṭṭi devasamūhā. Samādahaṃsūti samāhitam lokuttarasamādhim suṭṭhu appitam akaṃsu. Tathā samāhitam pana samādhinā niyojitaṃ nāma hotīti vuttaṃ “samādhinā yojesu”nti. Sabbesaṃ gomuttavaṇkādīnaṃ dūrasamussāritattā attano...pe... akariṃsu. Vinayati asse etehīti nettāni, yottāni. Avīthipaṭipannānaṃ assānaṃ vīthipaṭipādanaṃ rasmiggahaṇena hotīti “yottāni gahetvā acodento”ti vatvā taṃ pana acodanaṃ avāraṇamevāti āha “acodento avārento”ti.

Yathā khīlaṃ bhittiyaṃ, bhūmiyaṃ vā ākoṭitaṃ dunnīharaṇaṃ, yathā ca palighaṃ nagarappavesanivāraṇaṃ, yathā ca indakhīlaṃ gambhīranemi sunikhātaṃ dunnīharaṇaṃ, evaṃ rāgādayo sattasantānato dunnīharaṇā nibbānanagarappavesanivāraṇā cāti te “khīlaṃ palighaṃ indakhīla”nti ca vuttā. Ūhaccāti uddharitvā. Taṇhāejāya abhāvena anejā. Paramasantuṭṭhabhāvena cātuddisattā appaṭihatacārikaṃ caranti. Buddhacakkhu-dhammacakkhu-dibbacakkhu-samantacakkhu-pakaticakkhūnaṃ vasena pañcahi cakkhūhi. Sudantā kutoti āha “cakkhutopī”ti. Chandādīhīti chandādīnaṃ vasena na gacchanti na vattanti. Na āgacchanti anuppādanato. Āgunti aparādhaṃ.

Sabbasaṃyogāti vibhattilopena niddeso, sabbe saṃyogeti attho. Visajjāti visajjitvā. Evampīti imāyapi gāthāya vasena “āguṃ na karotī”ti pade.

Gatāseti gatā eva. Na gamissanti pariniṭṭhitasaraṇagamanattā. Lokuttarasaraṇagamanañhettha adhippetaṃ. Tenāha “nibbematikasaraṇagamanena gatā”ti. Te hi niyāmena apāyaṃ na gamissanti, devakāyaṇca paripūressanti. Ye pana

lokiyena saraṇagamanena buddhaṃ saraṇaṃ gatā, na te gamissanti apāyaṃ, sati ca paccayantarasaṃvāye pahāya mānusaṃ dehaṃ devakāyaṃ paripūressanti. Tenāha so brahmā “ye keci buddhaṃ...pe... paripūressanti”ti.

Samayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sakalikasuttavaṇṇanā

38. Tanti uyyānaṃ saṅkhaṃ gatanti sambandho. Dhanunā sareṇa gahanti pothayanti bādhenti dhanuggahā. Taṃ sampāṭicchīti tassā silāya heṭṭhābhāgena uggantvā sampāṭicchī. Satthu puññānubhāvena upahatattā sayampi paripatanti vātaṃ upatthambheti. Abhihani satthārā anāvajjitattā. Tañca kho kammaphalavasenāti daṭṭhabbaṃ. Tato eva tato paṭṭhāya bhagavato aphāsu jātanti etenapi upādiṇṇakasaṃre nāma anīṭṭhāpi samphassakā patanti eva tathārūpena kammunā katokāseti dasseti. Ayaṃ viharoti gijjhakūṭavahāro. Ujjaṅgalo na kattabbaparo. Visamoti bhūmibhāgavasena visamo. Sivikākārena sajjito mañco eva mañcasivikā.

Bhusāti daḷhā. Dukkhatī dukkhamā duttitikkhā. Kharāti kakkasā. Kaṭukāti anīṭṭhā. Asātāti na sātā appiyā. Na appetīti na upeti. Na appāyantīti na khamanti. Vedanādhivāsanakhantiyā satisampajaññayuttattā sabbasattaṭṭhitāhārasamudayavattujātassa ādīnavanissaraṇānaṃ pageva suppaṭividditattā yathā samudācāro cittaṃ nābhībhavati, evaṃ sammadeva upaṭṭhāpitatisampajaññattā vuttaṃ “vedanādhivāsana...pe... hutvā”ti. Apīḷiyamānoti abādhiyamāno. Kāmaṃ anīṭṭhāya vedanāya phuṭṭho tāya apīḷiyamāno nāma natthi, pariññātavattukattā pana tassā vase avattamāno “avihaññamāno”ti vutto. Tenāha “samparivattasāyitāya vedanānaṃ vasaṃ agacchanto”ti.

Sīhaseyyanti ettha sayanaṃ seyyā, sīhassa viya seyyā sīhaseyyā, taṃ sīhaseyyaṃ. Atha vā sīhaseyyanti seṭṭhaseyyaṃ uttamaseyyaṃ. Svāyamatto aṭṭhakathāyameva āgamissati. “Vāmena passena senti”ti evaṃ vuttā kāmabhogiseyyā. Dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi dakkhiṇahatthassa sarīraggahaṇādiyogakkhamato. Purisavasena cetāṃ vuttaṃ. Ekena passena sayitum na sakkonti dukkhuppattito. Ayaṃ sīhaseyyāti ayaṃ yathāvuttā sīhaseyyā. Tejussadattāti iminā sīhassa abhītabhāvaṃ dasseti. Bhīrukajātikā hi sesamigā attano āsayāṃ pavisitvā utrāsabahulā santāsapubbakaṃ yathā tathā sayanti, sīho pana abhirukabhāvato satokārī bhikkhu viya satim upaṭṭhapetvāva sayati. Tenāha “dve purimāpāde”tiādi. Purimāpādeti dakkhiṇapurimāpāde vāmassa purimāpādassa ṭhapanavasena dve purimāpāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā. Pacchimāpādeti dve pacchimāpāde. Vuttanayeneva idhāpi ekasmiṃ ṭhāne ṭhapanāṃ veditabbaṃ. Ṭhitokāsasallakkhaṇaṃ abhirukabhāveneva. Sīsaṃ pana ukkhipitvātiādinā vuttasīhakiriyā anutrāsapabujjhaṇaṃ viya abhirukabhāvasiddhā dhammatāvasenevāti veditabbā. Sīhavijambhitavijambhaṇaṃ ativeḷaṃ ekākārena ṭhapitānaṃ sarīravayavānaṃ gamanādikiriyāsu yoggabhāvāpādanatthaṃ. Tikkhattuṃ sīhanādanadanaṃ appesakkhamigajātapariharaṇatthaṃ.

Seti abyāvaṭabhāvena pavattati etthāti seyyā, catutthajjhānameva seyyā catutthajjhānaseyyā. Kiṃ panettha taṃ catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānaṃ. Tato hi vuṭṭhahitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā anukkamena aggamaggaṃ adhigantvā tathāgato jātoti. “Tayidaṃ padaṭṭhānaṃ nāma, na seyyā, tathāpi yasmā ‘catutthajjhānā vuṭṭhahitvā samanantaraṃ bhagavā parinibbāyī’ti mahāparinibbāne

āgataṃ. Tasmā lokiyacatutthajjhānasamāpatti eva tathāgataseyyā”ti keci. Evaṃ sati parinibbānakālikāva tathāgataseyyāti āpajjati; na ca tathāgato lokiyacatutthajjhānasamāpajjanabahulo vihāsi. Aggaphalavasena pavattaṃ panettha catutthajjhānaṃ veditabbaṃ. Tattha yathā sattānaṃ niddupagamalakkhaṇā seyyā bhavaṅgacittavasena hoti, sā ca nesaṃ paṭhamam jātisamanvayā yebhuyyavuttikā, evaṃ bhagavato ariyajātisamanvayaṃ yebhuyyavuttikaṃ aggaphalabhūtaṃ catutthajjhānaṃ tathāgataseyyāti veditabbā. Sīhaseyyā nāma seṭṭhaseyyāti āha “uttamaseyyā”ti.

“Kālaparicchedaṃ katvā yathāparicchedaṃ utṭhahissāmī”ti evaṃ tadā manasikārassa akatattā pāḷiyaṃ “utṭhānasaññaṃ manasikarivā”ti na vuttanti āha “utṭhānasaññanti panettha na vutta”nti. Tattha kāraṇamāha “gilānaseyyā hesā”ti. Sā hi cirakālappavattikā hoti.

Visuṃ visuṃ rāsivasena anāgantvā ekajjhaṃ puñjivasena āgatattā vuttaṃ “sabbāpi tā”ti. Tenāha “sattasatā”ti. Vikāramattampīti vedanāya asahanavasena pavattanākāramattampi. Susammaṭṭhakañcanaṃ viyāti sammaṭṭhasusajjitasuvaṇṇaṃ viya.

Dhammālanananti asaṅkhārikasamuppannasabhāvālapanaṃ. Samullapitañhi ākārasamānavacanametam. Nāgo viya vāti pavattatīti nāgavo. Tassa bhāvo nāgavatā. Vibhattilopena hesa niddeso, mahānāgahatthisadisatāyāti attho. Byattuparicaraṇaṭṭhenāti byattaṃ uparūpari attano kiriyācaraṇena. Ājānīyoti sammāpatitaṃ dukkhaṃ sahanto attanā kātabbakiriyaṃ dhīro hutvā nitthārako. Kāraṇākāraṇajānanenāti niyyānikāniyyānikakaraṇaṇātātāya. Tenevaṭṭhenāti appaṭṭisamaṭṭheneva. “Mutto moceyya”ntiādi dhuravāhaṭṭhena. Nibbisevanatṭhenāti rāgādivisavigatabhāvena.

Aniyamitāṇattīti anuddesikaṃ āṇāpanaṃ. Sāmaññaakatopi samādhisaddo pakaraṇato idha visesatthoti āha “samādhinti arahattaphalasamādhī”nti. Paṭippassaddhivasena sabbakilesehi suṭṭhu vimuttanti suvimuttaṃ. Abhinataṃ nāma ārammaṇe abhimukhabhāvena pavattiyā. Apanataṃ apagamana vasena pavattiyā, vimukhatāyāti attho. Lokiyajjhānacittaṃ viya vipassanā viya ca sasaṅkhārena sappayogena tadanāgappahānavikkhambhanapahānavasena ca vikkhambhetvā na adhigataṃ na ṭhapitaṃ, kiñcarahi kilesānaṃ sabbaso chinatāyāti āha “chinatattā vataṃ phalasamādhinā samāhita”nti. Atikkamitabbanti ācārātikkamavasena laṅghitabbaṃ. Sā pana laṅghanā āsādanā ghaṭṭanāti āha “ghaṭṭetabba”nti.

Pañcavedā nāma - iruvedo, yajuvedo, sāmavedo, āthabbaṇavedo, itihāso cāti evaṃ itihāsapañcamānaṃ vedānaṃ. “Cara”nti vacanavipallāsa vuttanti āha “carantā”ti, tapantāti attho. Hīnattarūpāti hīnādhimuttikatāya nihīnacittasabhāvā. Vimuttikatāya abhāvato nibbānaṅgamā na honti. Arahattādhigamakammassa abhabbatāya parihīnatthā. Ajjhotthaṭṭāti abhibhūtā. Tādiseheva sīlehīti gosīlādīhi. Baddhāti samādapetvā pavattanavasena anubaddhā. Lūkhaṃ tapanti attakilamathānuyogaṃ. Tam pana ekadesena dassento “pañcātapatāpana”ntiādimāha. “Evaṃ paṭipannassa mokkho natthi, evaṃ paṭipannassa vaṭṭato mutti atthī”ti vadantī sā attato sāsanaṃ niyyānabhāvo kathito nāma hotīti āha “sāsanaṃ niyyānikabhāvaṃ kathenti”ti. Ādinti gāthādvayaṃ.

Sakalikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamapajjunnadhītusuttavaṇṇanā

39. Cātumahārājikassāti cātumahārājikakāyikassa. Dhammo anubuddhoti catusaccadhammo pariññeyyādibhāvassa anurūpato buddho. Paccakkhamevāti parapattiyā ahutvā attapaccakkhameva katvā jānāmi. Dhammaṃ garahantā nāma saddadosavasena vā atthadosavasena vā garaheyyunti taṃ dassento “hīnakkhara...pe... kotivā”ti āha. Sā pana “tesaṃ vigarahā dummedhatāya mahānatthāvahāvā”ti dassentī devatā āha “dummedhā upenti roruva”nti. Visuṃ hotīti avīcimahānirayato visuṃ eva hoti. Khantiyāti ñāṇakhantiyā. Upasamenāti rāgādīnaṃ sabbaso vūpasamena. Tenāha “ruccitvā”tiādi.

Paṭhamapajjunnadhītusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyapajjunnadhītusuttavaṇṇanā

40. Buddhañca dhammañca namassamānāti buddhasubuddhataṃ dhammasudhammatañca ñatvā tadubhayaṃ namassamānā. Yasmā buddhe ca dhamme ca pasanno saṅghe ca pasanno eva hoti tassa suppaṭipattiyā vijānato, tasmā so attho gāthāya ca-saddasaṅgahitoti dassento “ca-saddena saṅghañcā”ti āha atthavatiyoti lokiyalokuttaraatthasaṅgahitā lokiyakusalalokuttaramaggasaṅgaṇhanato. Yaṃ dhammaṃ sā abhāsīti yaṃ tumhākaṃ dhammaṃ paṭivijjhitvā ṭhitā, sā mahākokanadā attano balānurūpaṃ abhāsī. Bahunāti nānappakārena. Pariyāyenāti kāraṇena. Tādisoti tathārūpo tathāpaṭividdhasacco atthadhammādīsu kusalo ekekaṃ padampi udāharaṇahetunigamanāni nīharanto ācikkhati deseti paññapeti paṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti. Tenāha “ayaṃ bhagavā”tiādi. Etena ativiya vitthārakkhamo sugatadhammoti dasseti. Pariyāpuṭanti parivattitaṃ. Evaṃ vitthārakkhamo dhammaṃ yasmā devadhītā “saṃkhittamatthaṃ lapayissāmī”ti avoca, tasmā vuttaṃ “tassattha”ntiādi.

Dutiyapajjunnadhītusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Satullapakāyikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ādittavaggo

1. Ādittasuttavaṇṇanā

41. Sīsanti desanāpadeso, desanāya aññesupi vattabbesu kassacideva sīsabhāgena apadisanaṃ. Tenāha “rāgādīhī”tiādi. Dānenāti attano santakassa paresaṃ pariccajanena. Taṃ pana pariccajanaṃ cetanāya hotīti āha “dānacetanāyā”ti dānapuññacetanāti dānamayā puññacetanā dāyakkasseva hoti taṃsantatipariyāpannattā. Nīhatabhaṇḍakanti ādittagehato bahi nikkhāmitaṃ bhaṇḍakaṃ. Etanti “dinnaṃ hotī”tiādivacanaṃ. Adinneti dānamukhe aniyuñjite bhoge. “Antenā”ti jīvitaṃ anto adhippetoti āha “maraṇenā”ti. Mamāti pariggahitattā pariggahā, bhogā. Tepi kenaci ākārena vināsaṃ anupagatā maraṇena pahīyanti nāmāti vuttaṃ “corādīnaṃ vasena avinaṭṭhabhoge”ti. Sobhanā aggabhūtā rūpādayo etthāti saggo, taṃ saggaṃ.

Ādittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kiṃdadasuttavaṇṇanā

42. Dve tīṇi bhattāni abhutvāti dve tayo vāre bhattāni abhuñjitvā. Uṭṭhātum na sakkotīti uṭṭhātumpi na sakkotī, pageva aññaṃ sarīrena kātābbakiccaṃ dubbalabhāvato. Dubbalopi hutvāti bhuñjanato pubbe dubbalo hutvā balasampanno hoti. Evaṃ byatirekato anvayato ca āhārassa sarīre balavataṃ āha. Yasmā annado dāyako paṭiggāhakassa balado hoti, tasmā so āyatim attano sarīre balado avināsavasena balassa rakkhako ca hoti. Tenāha bhagavā - “balaṃ kho pana datvā balassa bhāgī hotī”ti sesapadesupi eseva nayo. Surūpopīti abhirūpopi. Virūpo hotīti bībhaccharūpo kopīnassa acchannattā. Idañca yānanti sāmāññaṃ vuttaṃ. Upāhanāti sarūpato dasseti. Adukkhappatto hutvā yāti vattati etenāti yānanti chattādīnampi yānabhāvo vutto. Tenāha “yānado sukhado hotī”ti. Cakkhudo nāma hoti cakkhunā kātābbakicce sahakārikāraṇabhāvato dīpassa.

“Sabbesaṃyeve balādīnaṃ dāyako hotī”ti saṅkhepato vuttaṃ atthaṃ vitthārato dassetum “dve tayo gāme”tiādi vuttaṃ. Nisajjādivasena patissayitabbato patissayo, vihāro. Pakkhittaṃ viya hoti parissamassa vinoditattā. Bahi vicarantassāti patissayaṃ alabhitvā bahi vivaṭaṅgaṇe vicarantassa. Jhāyatīti jhāyantaṃ hoti, kilamatīti attho. Sītuṇhādivirodhipaccayavasena sasantāne visabhāgasantati, tabbipariyāyato sabhāgasantati veditabbā. Sukhaṃ nāma dukkhapaccayaparihārato sukhapaccayuppannato ca hoti, tadubhayaṃ patissayavasena labhatīti dassento “bahi vicarantassa pāde”tiādimāha. Dhammapītisukhanti dhammapaccavekkhaṇena uppannapītisukhaṃ. Upasamasukhanti kilesānaṃ vūpasamena pavattasukhaṃ. Nivātaṃ pihitavātapānaṃ patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya ṭhitassa andhakāro hotīti vuttaṃ “kūpe otiṇṇo viya hotī”ti. Tenāha “mañcapīṭhādīni na paññāyanti”ti. Tayidaṃ bahisamāpannaparissamadosena, na ca patissayadosena. Tenāha “muhutta”ntiādi.

Na marati etenāti amaraṇaṃ, nibbānādhigamādayo. Tassa dānaṃ dhammūpadeso, taṃ deti. Tenāha “yo dhammaṃ anusāsati”ti. Tayidaṃ dhammānusāsanaṃ kathaṃ hotīti āha “aṭṭhakatha”ntiādi. Aṭṭhakathaṃ kathetīti avivaṭapāṭhassa pāliya atthasaṃvaṇṇanaṃ karotīti attho. Anadhītino pana pālīṃ vāceti. Tattha tattha gataṭṭhāne pucchitapañhaṃ vissajjeti, ayaṃ tāva ganthadhuro, paṭipattivāsadhure pana kammaṭṭhānaṃ ācikkhati, ubhayesampi dhammassavanaṃ karoti. Sabbadānanti yathāvuttaāmisadānaṃ abhayadānaṃ. Dhammadānanti dhammadesanā. Dhammaratīti samathavipassanā dhamme abhirati. Dhammarasoti saddhammasannissayaṃ pītipāmojjaṃ.

Kimḍadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Annasuttavaṇṇanā

43. Patthentīti pihenti. Yatthassa upagamaṇaṃ loke pākaṭataraṃ ahosi, te udāharaṇavasena dassento “cittagahapatisīvalittherādike viyā”ti āha. Annanti annasaññaṃ catubbidhopi paccayo. Sabbepi dāyake ekajjhaṃ gahetvā sāmāññaṃ ekavasena “dāyakamevā”ti vuttaṃ, yathā cāha “ko nāma so yakkho, yaṃ annaṃ nābhinandati”ti? Tattha yakkhoti satto. Sāmāññaṃ jōtanā ca nāma yasmā puthuatthavisayā, tasmā “ye naṃ dadanti saddhāya, vippasannena cetasā. Tameva annaṃ bhajati”ti vuttaṃ. Tattha ma-kāro padasandhikaro, te evāti attho. Dāyakaṃ apariccajanameva anugacchati cakkhaṃ viya kubbaraṃ.

Annasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ekamūlasuttavaṇṇanā

44. Patitṭhaṭṭhena avijjāsaṅkhātamaṃ ekamaṃ mūlaṃ etissāti ekamūlā. Taṃ ekamūlaṃ. Yathā saṃyojanīyesu assādānupassanāvasena taṇhāsamuppādo, evaṃ taṇhābhavavāsena anavabodhoti avijjā taṇhāya mūlaṃ, taṇhā ca avijjāya mūlaṃ. Ayañhi nayo upanissayatāvasena vutto, sahaṇātasena cāyaṃ aññamaññaṃ mūlabhāvo pākaṭoyeva. Idha pana imissaṃ gāthāyaṃ adhippetā “ekamūla”nti sā taṇhā. Tattha yā bhavataṇhā, sā sassatadiṭṭhivasena āvaṭṭati parivattati, vibhavataṇhā ucchedadiṭṭhivasena, evaṃ dvirāvaṭṭamaṃ. Sahaṇātakotiyaṃ sahaṇātakotiyaṃ, pageva sammuyhaṃ āpannassa pana vattamānāya taṇhāya balavabhāvena malīnatā siyā. Upanissayakotiyaṃ upanissayakotiyaṃ sahaṇātakotiyaṃ asambhavato. Pattharaṇaṭṭhānāti vitṭhatā hutvā pavattiṭṭhānabhūmi. Tenāha “tesu sā pattharati”ti. Samuddanaṭṭhena samuddo. Uttaritaṃ asakkuṇeyyatāya patāya alaṃ pariyattoti pātālo, ayaṃ pana pātālo viyāti pātālo. Tenāha “appatiṭṭhaṭṭhenā”ti. Agādhagambhīratāyāti attho.

Ekamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anomasuttavaṇṇanā

45. Anomanāmaṃ anūnanāmaṃ. Guṇanemittikāni eva hi bhagavato nāmāni. Guṇānañcassa paripuṇṇatāya anūnanāmaṃ āha “sabbaguṇasamannāgatattā”tiādi. Apica tathā tevijjo, chaḷabhiññotiādīni nāmāni anomanāmaṃ na honti paricchinnavisayattā, bhagavato pana satthā, sabbaññū, sammāsambuddhotiādīni nāmāni anomanāmaṃ nāma mahāvisayattā anūnabhāvato. Tenāha “avekallanāma”nti. Khandhantarādayoti khandhaviśesādi. Nāṇena yāthāvato araṇīyaṭṭhena atthe. Anvayapaññādhigamāyāti lokuttarapaññāpaṭilābhāya. Paṭipadanti samathavipassanāpaṭipadaṃ. Kilesakāmaṇaṃ vasena allīyitabbaṭṭhena kāmā eva ālayo. Atītakāleyeva kamanataṃ gahetvā vuttaṃ “kamamāna”nti. Na etarahi tadabhāvatoti āha “atītaṃ pana upādāya idaṃ vutta”nti. Mahānubhāvatādīna mahantānaṃ.

Anomasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Accharāsuttavaṇṇanā

46. “Accharāgaṇasaṅghuṭṭha”nti gāthā devaputtena yenādhippāyena gāyitā, so anupubbikathāya vinā na paññāyati taṃ āgamanato paṭṭhāya kathento “ayaṃ kira devaputto”tiādimāha. Tattha sāsaneti imasseva satthusāsane. Kammākammanti kammavinicchayaṃ. Atthapurekkhārātāya appakiccatāya ca sallahukavuttiko. Sayanassa koṭṭhāsoti divasaṃ purimayāmañca bhāvanānuyogavasena kilantakāyassa samassāsanatthaṃ seyyāya upagamanabhāgo anuññāto.

Abbhantareti kucchiyaṃ bhattassa parittatāya satthakavātāti tikkhabhāvena satthakā viya kantanakā vātā. Dhurasmiṃyevāti kilesamārena yuddhe eva. Vimuttāyatanaśīse ṭhatvā dhammaṃ desento vā. Upanissayamandatāya aparipakkaññatāya āsavakkhayaṃ appatto kālaṃ katvāti yojanā. Upari ṭhitanti parikkhārabhāvena dibbadussūpari ṭhitaṃ. Tattheva aṭṭhāsīti tāhi tathā vuttepi yathā tato pubbe, tattheva aṭṭhāsī. Suvāṇapaṭṭanti nibbuddhe paṭijinitvā laddhabbasuvāṇapaṭṭamaṃ. Vītikamassa akatattā asambhinneneva sīlena. Yasmā tasmīṃ satthu santikaṃ āgacchante tāpi tena saddhiṃ āgamaṃsu tasmā “accharāsaṅghaparivuto”ti vuttaṃ.

Saṅghositantī saṅgamma ghositam, tattha tattha accharānam gītasaddavasena ghositam. Pisācagaṇam katvā vadati acchandarāgatāya. Niyāmacittatāyāti sammattaniyāme ninnacittatāya. Garubhāvenāti tāsam vase avattanato garuṭṭhānabhāvena. Yātrāti nibbānam pati yātrā. Tam pana vaṭṭato niggamanam hotīti āha “katham niggamanam bhavissatī”ti.

Atisallekhatevāti ativiya kilesānam sallekhitavuttiko. Akatābhinivesassāti bhāvanamananuyuttassa anāraddhavipassakassa. Kārakassāti sugatovādakārakassa sammāpaṭipajjato. Suññatāvipassananti suññatādīpanam vipassanam duccaritanāyā dūrīkaraṇena ekavīhāritāya. Eko maggo assāti lokuttaramaggo eva assa anāgato, pubbabhāgamaggo pana kataparicayoti attho.

Kāyavaṇkādinanti kāyaduccaritādīnam abhāvato samucchindanena anupalabbhanato. Natthi ettha bhayam, asmiṃ vā adhigate puggalassa natthi bhayanti abhayam nāma. Saṃsārakantāram atikkamitvā nibbānasaṅkhātāṃ khemaṃ amataṭṭhānam gamane sugatasārathinā susajjitayānabhāvato ratho akūjanoti aṭṭhaṅgiko maggova adhippeto. Dhammato anapetatāya aparāparuppattiyā ca dhammacakkehi.

Ottappampi gahitameva avinābhāvā. Apālamboti avassayo. Parivāroti parikkhāro abhisāṅkharāto. Maggassa karaṇaṭṭhāne dhammo tappariyāpannā sammādiṭṭhi. Aniccādivasenāti aniccānupassanādivasena. Sodhitesu vajjhamānesu. Bhūmiladdhavaṭṭanti bhūmiladdhasaṅkhātāṃ vaṭṭam. Tattha vipassanāya pavattiṭṭhānabhāvato pañcakkhandhā bhūmi nāma, vaṭṭamayakammabhāvato tattha uppajjanārahāṃ kilesajātāṃ bhūmiladdhavaṭṭam. Parijānamānāti paricchindanavasena samatikkamavasena jānamānā paṭivijjhantī.

Kasmā devaputto sotāpattiphaleyyeva patiṭṭhāsī, nanu ca sā desanā bhagavatā catumaggappadhānabhāvena pavattitāti āha “yathā hī”tiādi.

Accharāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vanaropasuttavaṇṇanā

47. Kesanti sāmivasena vuttakasaddo “dhammaṭṭhā sīlasampannā”ti ettha paccattabahuvacanavasena pariṇāmetabbo. Atthavasena hi vibhattivipariṇāmo. Ke janāti ettha vā vuttakesaddo sīhaviḷokananayena ānetvā yojetabboti āha “ke dhammaṭṭhā, ke sīlasampannā”ti? Pucchatīti iminā tattha kāraṇamāha. Phalādisampattiyā āramanti ettha sattāti āramo. Ārame ropenti nipphādentīti āramaropā. Vanīyati chāyāsampattiyā bhajiyatīti vanaṃ. Tattha yaṃ upavānalakkhaṇaṃ vanaṃ, taṃ āramaggahaṇeneva gahitanti tapovanalakkhaṇaṃ, taṃ dassento “sīmaṃ parikkhipitvā”tiādimāha. Visameti udakacikkhallena visame padese. Pāṇiyaṃ pivanti etthāti papā, taṃ papaṃ. Udakaṃ pīyati etthāti vā papā. Taḷākādīti ādi-saddena mātikaṃ saṅgaṇhāti.

Imamatthaṃ sandhāyāti iminā kammappathappattaṃ paṭikkhipati. Attanā katañhi puññaṃ anussarato taṃ ārabba bahuṃ puññaṃ pasavati, na pana yathā kataṃ puññaṃ sayameva pavaḍḍhati. Tasmīṃ dhamme ṭhitattāti tasmīṃ āramaropanādidhamme patiṭṭhitattā. Tenapi sīlena sampannattāti tena yathāvuttadhamme katasīle ṭhatvā ciṇṇena tadaññenapi kāyavācasikaṃ varalakkhaṇena sīlena samannāgatattā. Dasa kusalā dhammā pūrenti duccaritaparivajjanato. Sesam vuttanayameva.

8. Jetavanasuttavaṇṇanā

48. Esitaguṇattā esiyamānaguṇattā ca isī, asekkhā sekkhakalyāṇaputhujjanā ca. Isīnaṃ saṅgho isisaṅgho. Isisaṅghena nisevitaṃ. Tenāha “bhikkhusaṅghanisevita”nti.

Taṃ kārentassa gandhakuṭipāsādakūṭāgārādivasena siniddhasandacchāyarukkhalatāvasena bhūmibhāgasampattiyā ca anaññasādhāraṇaṃ atiramaṇiyaṃ taṃ jetavanaṃ cittaṃ toseti, tathā ariyānaṃ nivāsabhāvenapīti āha “evaṃ paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā”ti. Tenāha bhagavā - “yattha arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyaka”nti. Apacayagāmicetanā sattānaṃ visuddhiṃ āvahati kammakkhayāya saṃvattanatotī āha “kammanti maggacetanā”ti. Catunnaṃ ariyasaccānaṃ viditakaraṇaṭṭhena kilesānaṃ vijjhaṇaṭṭhena ca vijjā. Maggapaññā sammādiṭṭhīti āha “vijjāti maggapaññā”ti. Samādhipakkhikā dhammā sammāvāyāmasatisamādhayo. Yathā hi vijjāpi vijjābhāgiyā, evaṃ samādhipi samādhipakkhiko. Sīlaṃ etassa atthīti sīlanti āha “sīle paṭiṭṭhitassa jīvitaṃ uttama”nti. Diṭṭhisaṅkappāti sammādiṭṭhisaṅkappā. Tattha sammāsaṅkappassa sammādiṭṭhiyā upakārabhāvena vijjābhāvo vutto. Tathā hi so paññākkhandhasaṅgahitoti vuccati. Yathā ca sammāsaṅkappādayo paññākkhandhasaṅgahitā, evaṃ vāyāmasatiyo samādhikkhandhasaṅgahitāti āha “vāyāmasatisamādhayo”ti. Dhammoti hi idha samādhi adhippeto “evaṃdhammā te bhagavanto ahesu”ntiādīsu viya. Vācākamantājīvāti sammāvācākamantājīvā. Maggapariyāpannā eva hete saṅgahitā. Tenāha “etena aṭṭhaṅgikamaggenā”ti.

Upāyena vidhinā ariyamaggo bhāvetabbo. Tenāha “samādhipakkhiyadhamma”nti. Sammāsamādhipakkhiyaṃ vipassanādhammañceva maggadhammañca. “Ariyaṃ vo, bhikkhave, sammāsamādhiṃ desessāmi saupanisaṃ saparikkhāra”nti hi vacanato sammādiṭṭhiādayo maggadhammā sammāsamādhiparikkhārā. Vicineyyāti vīmaṃseyya, bhāveyyāti attho. Tatthāti hetumhi bhumma vacanaṃ. Ariyamaggahetukā hi sattānaṃ visuddhi. Tenāha “tasmiṃ ariyamagge visujjhatī”ti. Pañcakkhandhadhammaṃ vicineyyāti paccuppanne pañcakkhandhe vipasseyya. Tesu vipassiyamānesu vipassanāya ukkaṃsagatāya yadaggena dukkhasaccaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhīyati, tadaggena samudayasaccaṃ pahānapaṭivedhena paṭivijjhīyati, nirodhasaccaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggasaccaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhīyatīti evaṃ tesu catūsu saccesu visujjhatīti imasmiṃ pakkhe nimittatthe eva bhummaṃ, tesu saccesu paṭivijjhiyamānesūti attho.

Avadhāraṇavacananti vavatthāpanavacanaṃ, avadhāraṇanti attho. “Sāriputtovā”ti ca avadhāraṇaṃ sāvakesu sāriputtova seyyoti imamatthaṃ dīpeti tassevukkaṃsabhāvato. Kilesaupasamenāti iminā mahātherassa tādiso kilesavūpasamoti dasseti. Tassa sāvakavisaye paññāya pāramippatti ahosi. Yadi evaṃ “yopi pāraṅgato bhikkhu, etāvaparamo siyā”ti idaṃ tesam buddhānaṃ ñāṇavisaye paññāpāramippattānaṃ vaseneva vuttanti daṭṭhabbaṃ. Avadhāraṇampi vimuttiyā nānattā tīhi vimuttīhi pāraṅgate sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tenāha - “pāraṃ gatoti nibbānaṃ gato”tiādi. Na therena uttaritaro nāma atthi labbhati, labbhati ce, evameva labbheyyāti adhippāyo.

9. Maccharisuttavaṇṇanā

49. Maccharinoti maccheravanto maccherasamaṅginoti āha “maccherena samannāgatā”ti. Maccheraṃ macchariyanti atthato ekaṃ. Na vandatīti vandanamattampi na karoti, kuto dānanti adhippāyo. Upaṭṭhānaṃ kātunti madhurapaṭisanthāraṃ karotīti yojanā. Idaṃ tāva mudumacchariyaṃ na hadayaṃ viya attānaṃ dassentassa macchariyanti katvā. Kiṃ tuyhaṃ pādā rujjanti nanu tuyhaṃyeva āgatagamanesu pādā rujjanti, kinte ime chindantīti adhippāyo. Sāmīcimpi na karoti kuto dānanti adhippāyo. Yathākammaṃ taṃtaṃgatiyo aranti upagacchantīti ariyā, sattā. Ime pana kucchitā ariyāti kadariyā, thaddhammaccharino. Macchariyasadisāñhi kucchitaṃ sabbahīnaṃ natthi sabbaguṇābhibhūtattā bhogasampattiādisabbasampattīnaṃ mūlabhūtassa dānassa nisedhato. Itiādīhi vacanehi. Attano upaghātakoti macchariyānuyogena kusaladhammānaṃ gatisampattiyā ca vināsako.

Puññapāpavasena samparetabbato upagantabbato samparāyo, paraloko. Kāmaguṇaratīti kāmaguṇasannissayo assādo. Khīḍḍāti kāyikakhiḍḍā vācasikakhiḍḍā cetasikakhiḍḍāti evaṃ tividhā. Esa vipākoti coḷādīnaṃ kicchalābhoti esa evarūpo vipāko. Yamalokanti paralokaṃ. Upapajjareti ettha iti-saddo pakārattho. Tena pāliyaṃ vuttaṃ nirayaṃ tiracchānayaṇiṇca saṅgaṇhāti.

Yācanti nāma ariyayācanāya. Vuttañhettaṃ “uddissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyāna yācanā”ti. Ye saṃvibhajanti, te vadaññū nāma ñatvā kattabbakaraṇato. Vimānappabhāyāti nidassanamattaṃ, uyyānakapparukkhappabhāhi devatānaṃ vatthābharaṇasarīrappabhāhipi sagge pakāsentiyeva. Pakāsantīti vā pākaṭā honti, na apāyaloke viya apākaṭāti attho. Parasambhatesūti sayaṃ sambhataṃ anāpajjitvā pareheva sambharitesu sukhūpakaraṇesu. Tenāha pāliyaṃ “vasavattīva modare”ti, paranimmitabhogesu vasavattī devaputtā viya sukhāsamaṅgitāya modantīti attho. Evaṃ vuttasamparāyoti ete saggāti evaṃ heṭṭhā vuttasamparāyo. Ubhinnanti etesaṃ yathāvuttānaṃ ubhinnaṃ dukkaṭasukaṭakammakārīnaṃ. Tato cavitvā tato nirayasaggādito cavitvā manussesu nibbattati. Tesu yo maccharī manussesu nibbatto, so daliddo hutvā pubbacariyavasena maccharīyeva honto dārādibharaṇatthaṃ macchakacchapādīni hantvā punapi niraye nibbatto. Itaro suddhāsayo samiddho hutvā pubbacariyāvasena punapi puññāni katvā sagge nibbatteyya. Tenāha “puna samparāyepi duggatisugatiyeva hotī”ti.

Maccharisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ghaṭikārasuttavaṇṇanā

50. “Upapannāse”ti se-kārāgamaṃ katvā niddeso, “upapannā”icceva atthoti āha “nibbattivasena upagatā”ti. Attano sampattito avihānato avihā, tesam brahmaloko avihābrahmaloko, tasmīṃ. Upapattisamanantaramevāti paṭhamakoṭṭhāse eva. Arahattaphalavimuttiyāti asekkhvimuttiyā. Sekkhvimuttiyā pana avihūpapattito pageva vimuttā. Mānusaṃ dehaṃ samatikkamanti cittupakkilesapahānavasenāti phalena hetudassanamidanti āha “mānusaṃ dehanti idha...pe... vuttānī”ti. Divi bhavaṃ dibbaṃ, brahmattabhāvasaññitaṃ khandhapañcakaṃ. Tattha saṃyojanakoti vuttaṃ “dibbaṃ yoganti pañca uddhambhāgiyasamyojanānī”ti. Imassāti devaputtassa. “Hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccagu”nti tesam tvaṃ kusalaṃ sabbāvajjappahānena anavajjataṃ bhāsati kusalī vadesi. Atthena saddassa abhedopacāraṃ katvā gambhīravacanaṃ vuttanti āha “gambhīrattha”nti atthasseva

4. Vatthusuttavaṇṇanā

54. Patitṭhāti avassayo. Guyhassāti guhitabbassa rahassassa. Paramo sakhā nāma atipiyatṭhānatāya.

Vatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamajanasuttavaṇṇanā

55. Vidhāvatīti vividhaṃ rūpaṃ padhāvati, yathākāmaṃ pavattatīti attho.

Paṭhamajanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyajanasuttavaṇṇanā

56. Vaṭṭadukkhato saṃsāradukkhato. Saṃsāro hi kilesakammavipākānaṃ aparāparuppattitāya vidhāvati. Tañca dukkhaṃ dukkhamattāya nānāvidhadukkhārāsibhāvato.

Dutiyajanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tatiyajanasuttavaṇṇanā

57. Nipphattīti itṭhāniṭṭhavipākānaṃ nipphajjanato nipphatti. Tato eva avassayo, nipphattitavipākassa avassayo adhiṭṭhānaṃ kāraṇanti attho.

Tatiyajanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Uppathasuttavaṇṇanā

58. Amaggoti na maggo anupāyo. Rattindivakkhayoti tattha vayakkhaṇassa pākaṭabhāvato. Vuttakkhaṇopi hi sayamaṃ khīyateva. Sesamaṃ bāhiraṃ malaṃ vatthasarīrādibhūtaṃ. Tathā hi “bhasmakhārādīhi dhovivā sakkā sodhetu”nti vuttaṃ. Duṭṭhoti dūsito sattasantāno na sakkā suddho nāma kātuṃ abbhantaramalīnabhāvāpādanato. Itthiyanti brahmacariyassa antarāyakarāyapi. Pajāti sattakāyo sajjati saṅgaṃ karoti yāthāvato ādīnavaṃ apassanto. Indriyasamaṃvarādi kilesānaṃ tāpanato tapo, tenāha “sabbāpī”tiādi.

Uppathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyasuttavaṇṇanā

59. Kissāti bhummatthe sāmivacananti āha “kismiṃ abhirato”ti. Saddhā nāma anavajjasabhāvā, tasmā lokiyalokuttarahitasukhāvahāti āha “sugatiñceva nibbānañca gacchantassa dutiyikā”ti. Anusāsati hitacariyāya pariṇāyikabhāvato.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kavisuttavaṇṇanā

60. Gāyattīdikoti chabbāsatiyā chandesu gāyattīdikoti ukkatipariyosāno chando gāthānaṃ nidānaṃ samuṭṭhānaṃ “samuṭṭhahati etenā”ti katvā. Tehi pana anuṭṭhubhādiko hotīti āha “chando gāthānaṃ nidāna”nti. Pubbapaṭṭhāpanagāthāti dhammakathāya ādito ārocanaṃ bhāvajānanatthaṃ satijānaṃ viya pavattitagāthā. Akkharañhi padaṃ janetīti yasmā akkharasamudāyo padaṃ, padasamudāyo gāthā, samudāyo ca samudāyīhi byañjīyati tāmpavattanato, tasmā byañjanabhāve ṭhitamaṃ

akkharaṃ, taṃsamudāyo padaṃ, padaṃ taṃ viyañjetā janetā viya hotīti “akkharañhi padaṃ janeti”ti vuttaṃ. Akkharaṃ hi uccāritaviddhaṃsitāya taṃtaṃkhaṇamattāvaṭṭhāyipi parato pavattiyā manoviññāṇavīthiyā saṅkalanavasena ekajjhaṃ katvā padabhāvena gayhamānaṃ yathāsaṅketamatthaṃ byañjeti. Padaṃ gāthaṃ janetīti etthāpi eseṇa nayo. Gāthā atthaṃ pakāsetīti gāthāsaññito padasamudāyo kiriyākārasambandhavasena sambandhito kattuadhippāyānurūpaṃ ālocitavilocitaṃ saṃhitaṃ atthaṃ vibhāveti. Samuddādipaṇṇattinissitā vohārasannissayeneva pavattatīti katvā. Tenāha “gāthā ārabhanto”tiādi. Āsayoti avassayoti āha “patiṭṭhā”ti kavitoti vicittakathīādito.

Kavisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jarāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Addhavaggo

1. Nāmasuttavaṇṇanā

61. Nāmanti sāmāññanāmādhedaṃ nāmaṃ. Sabbanti sabbhaṃ paññattipathaṃ sabbhaṃ ñeyyapavattipathaṃ. Addhabhavīti kāmaṃ pāliyaṃ atītakālaniddeso kato, taṃ pana lakkhaṇamattaṃ. Abhibhavati anupatatīti etena abhibhavo anupatanam pavatti evāti dasseti. Taṃ panassa abhibhavanam appavisaye anāmasitvā mahāvisayānam vasena dassento “opapātikena vā”tiādimāha. Tassa nāmaṃ hotīti tassa rukkhapāsāṇādikassa anāmakoicceva samaññā hoti, tathā naṃ sañjānantīti attho.

Nāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Cittasuttavaṇṇanā

62. Ye cittassa vasaṃ gacchantīti ye apariññātavattukā, tesameva. Anavasesapariyādānanti anavasesaggahaṇaṃ. Na hi pariññātakkhandaḥ pahīnakilesā cittassa vasaṃ gacchanti, taṃ attano vase vattenti.

Cittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Taṇhāsuttavaṇṇanā

63. Tatiye “sabbeva vasamanvagū”ti ye taṇhāya vasaṃ gacchanti, tesameva anavasesapariyādānanti imamatthaṃ “eseṇa nayo”ti iminā atidissati.

Taṇhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

64. Kiṃ su saṃyojanoti sūti nipātamattanti āha “kiṃ-saṃyojano”ti? Vicaranti etehīti vicāraṇā, pādā. Bahuvacane hi vattabbe ekavacanam kataṃ. Tassāti lokassa.

Saṃyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bandhanasuttavaṇṇanā

65. Catutthe āgataattho eva anantarepi vutto, byañjanaṃ nānanti āha “pañcamepi eseṇa nayo”ti.

6. Attahatasuttavaṇṇanā

66. “Kenassubbhāhato”ti pāṭhoti adhippāyena “su-kāro nipātamatta”nti āha, “kenassabbhāhato”ti pana pāṭhe u-kāralopena padasandhi. Icchādhūpāyitoti asampattavisayicchālakkhaṇāya taṇhāya santāpito daḍḍho. Tenāha “icchāya āditto”ti.

Attahatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Uḍḍitasuttavaṇṇanā

67. Ullaṅghitoti ubbandhitvā laṅghito. Saddādīsūti saddādināgadantesu sotādīni uḍḍitāni taṇhārajjunā daḷhabandhanena baddhattā tadanativattanato. Lokoti āyatanaloko. Tathā atthayojanāya katattā khandhādilokavasenapi yojanā kātābbā. Na dūraṃ anantarabhavakattā. Cuticittantaritattā ekacittantarabhavassa kammassa abujjhanam, evaṃ sante kasmā sattā na bujjhantīti āha “balavatiyā”tiādi.

Uḍḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pihitasuttavaṇṇanā

68. Pañhoti ñātuṃ icchito attho. Pucchitoti sattamasutte gāthāya purimaddham pacchimaddham, pacchimaṃ purimaṃ katvā aṭṭhamasutte devatāya pucchitattā vuttaṃ “heṭṭhupariyāyavasena pucchito”ti. Pucchānurūpaṃ vissajjananti avuttampi siddhametanti anāhaṭaṃ.

Pihitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Icchāsuttavaṇṇanā

69. Navame vinayāyāti vinayena. Karaṇatthe hi idaṃ sampadānavacanaṃ. Kissassūti kissa, su-kāro nipātamattaṃ. Sabbaṃ chindati bandhananti sabbaṃ dasavidhampi saṃyojanaṃ samucchindati. Na hi taṃ kiñci kilesabandhanaṃ atthi, yaṃ asamucchinnaṃ hutvā ṭhitaṃ assā taṇhāya samucchinnāya. Svāyamatto suviññeyyoti āha “sabbaṃ uttānamevā”ti.

Icchāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Lokasuttavaṇṇanā

70. Kisminti kismiṃ sati? Tassa pana santabhāvo uppattivasevāti āha “kismiṃ uppanne”ti? Loko uppannoti vuccati anupādānattā lokasamaññāya. Chasūti etthāpi eseva nayo santhavanti adhikasinehaṃ karoti adhikasinehavatthubhāvato ajjhakkāyatanānaṃ. Upādāyāti pubbakālakiriyaṃ aparakālakiriyaṃ apekkhatīti vacanasesavasena kiriyaṇaṃ gahitaṃ “pavattati”ti. Kiṃ pana pavattati? Loko, lokasamaññāti attho. Chasūti idaṃ nimittatthe bhummaṃ. Chaḷāyatananimittaṃ hi sabbadukkhaṃ. Ayanti sattaloko. Uppanno nāma hoti chaḷāyatanam nāma mūlaṃ sabbadukkhaṇanti katvā. Bāhiresu āyatanesu santhavaṃ karoti visesato rūpādīnaṃ taṇhāvatthukattā. Yasmā cakkhādīnaṃ santappanavasena rūpādīnaṃ pariggahitattā lokassa nisevitāya saṃvattati, tasmā vuttaṃ “channaṃ...pe... vihaññati”ti.

Lokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Chetvāvaggo

1. Chetvāsuttavaṇṇanā

71. Vadhitvāti hantvā vināsetvā. Aparidayhamānattāti apīliyamānattā. Vinaṭṭhadomanassattā na socati cetodukkhadukkhābhāvato. Visam nāma dukkham anīṭṭhabhāvato, tassa mūlakāraṇaṃ kodho anīṭṭhaphalattāti āha “visamūlassāti dukkhavipākassā”ti. Akkuṭṭhassāti akkosāparādhassa. Akkosapahāratthasambandhena hi “kuddhassā”ti upayogatthe sampadānavacanaṃ. Sukham uppajjati kodhaṃ nassati. Sukhuppattiṃ sandhāya esa kodho “madhuraggo”ti vutto, sukhāvasānoti attho.

Chetvāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rathasuttavaṇṇanā

72. Paññānanti lakkhaṇaṃ sallakkhaṇūpāyo. Disvāti dassanaḥetu. “Coḷarañño raṭṭhaṃ coḷaraṭṭha”nti evaṃ raṭṭhaṃ raññā paññāyati.

Rathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vittasuttavaṇṇanā

73. Saddhāyāti saddhāhetu. Kulasampadāti khattiyādisampattiyo. Sabbalokiyalokuttaravittapaṭilābhahetuto saddhāvittameva. Heṭṭhā tiṇṇaṃ dvārānaṃ vasena uppannakassa sabbassapi anavajjadhammassa saṅgaṇhanato “dhammoti dasakusalakammamapatho”ti vuttaṃ. Asaṃkiliṭṭhasukhanti. Nirāmisam sukham. Tameva sāmisaṃ upanidhāya sambhāvento āha “asaṃkiliṭṭha”nti. Asecanakabhāvena abhirucijananato piyākicchakaraṇato bahuṃ sucirampi kālaṃ āsevantassa adosāvahato saccameva madhuratarāṃ. Na hi taṃ pivitabbato sādītabbato anubhavitabbato rasoti vattabbataṃ arahati. Idāni tassa kiccasampattiatthehipi mahārahataṃ dassetuṃ “saccasmim hī”tiādi vuttaṃ. Tattha nadīnivattanaṃ mahākappinavatthuādīhi dīpetabbam, itarāni kaṇhadīpāyanajātaka-sutasoma- macchajātakehi dīpetabbāni. Nimmaddenti abhibhavanti. Madhurataranti sundaratarāṃ seṭṭhesūti attho. Paññājīvīti paññāya jīvanasīloti paññājīvī, paññāpubbaṅgamacariyoti attho. Paññājīvīti ca paññāvasena iriyati vattati jīvitaṃ pavattetīti atthoti dassento “yo paññājīvī”tiādimāha. “Jīvata”nti keci paṭhanti, jīvantānaṃ paññājīviṃ seṭṭhamāhūti attho.

Vittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vuṭṭhisuttavaṇṇanā

74. Uppatantānanti pathaviṃ bhinditvā uṭṭhahantānaṃ. “Seṭṭha”nti vuccamānattā “sattavidha”nti vuttaṃ, itaresaṃ vā tadanulomato. Khemo hoti dubbhikkhupaddavābhāvato. Tenāha “subhikkho”ti. Nipatantānanti adhomukhaṃ pavattantānaṃ. Pavajamānānanti vajanasīlānaṃ. Te pana yasmā jaṅgamā nāma honti, na rukkhādayo viya thāvarā, tasmā āha “jaṅgamāna”nti. Gāvoti dhenuyo. Tena mahimsādikānampi saṅgaho daṭṭhabbo. Vadantānanti uppannaṃ atthaṃ vadantānaṃ.

Attano khantiyāti attano khantiyā ruciyā gahitabhāvena. Itarā devatā tassā vissajjane aparitussamānā āha. Yāva padhaṃsīti guṇadhaṃsī satthudesanāya laddhabbaguṇanāsanato. Pagabbāti pāgabbiyena samannāgatā, yathā vacīpāgabbiyena akharā, tathā vācāya bhavitabbaṃ. Mukharāti mukhakharā. Dasabalaṃ pucchi saṇhaṃ sukhumaṃ ratanattayasamhitam atthaṃ sotukāmā. Assā devatāya vissajjento ajjhāsayanurūpaṃ. Uppatamānāti uppatantī samugghāṭeti odhiso. Vaṭṭamūlakamahāavijjāti tassā ādīnavadassanattam bhūtakathanavisesanaṃ. Osīdantānanti paṭipakkhavasena adho sīdantānaṃ, ussādayamānānanti attho. Puññakkhettabhūtoti idaṃ “padasā caramānāna”nti padassa atthavivaraṇavasena bhūtakathanavisesanaṃ. Yādiso putto vā hotūti idaṃ purimapade devatāya puttagahaṇassa katattā vuttaṃ.

Vuṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhītāsuttavaṇṇanā

75. Kiṃ sūdhā bhītāti ettha su-idhāti nipātamattanti āha “kiṃ bhītā”ti? Maggo ca nekāyatanappavuttoti anekakāraṇaṃ nānāvidhādhigamokāsaṃ katvā pavutto kathito. Tenāha “aṭṭhatimsārammaṇavasenā”tiādi. Evaṃ santeti evaṃ sabbasādhāraṇānekāyatanehi nibbānagāmi maggassa tumhehi paveditattā labbhamāne khome magge kiṃ bhītāyaṃ janatā uppathabhūtā viparītadiṭṭhito gaṇhīti attho? Evaṃ devatā yathicchāya purimaddhena attanā yathācintitamattam satthu paveditā, pacchimaddhena attano saṃsayaṃ pucchati. Bahupaññāti puthupañña. Ussannapaññāti adhikapañña. Ṭhapetvāti saṃyametvā. Saṃvibhāgīti āhāraparibhoge sammadeva vibhajanasīlo. Tenāha “accharāyā”tiādi. Vuttatthameva heṭṭhā.

Manenāti manogahaṇena. Pubbasuddhiaṅganti pubbabhāgasuddhibhūtaṃ aṅgaṃ. Catūsūti vuttaaṅgapariyāpannaṃ. Yaññaupakkharoti dānassa sādhanam. Etesu dhammesūti etesu saddhādiguṇesu. Yathā hi saddho paccayaṃ paccupaṭṭhapetvā vatthupariccāgassa visesapaccayo kammaphalassa paralokassa ca paccakkhato viya pattiyaṇato, evaṃ muduhadayo. Muduhadayo hi anudayaṃ patvā yaṃ kiñci attano santakaṃ paresaṃ deti. Yo ca saṃvibhāgasīlo, so appakasmimpi attano santake parehi sādharāṇabhogī hoti. Vadaññū vadāniyatāya yāginova yuttaṃ yuttakālaṃ ñatvā atthikānaṃ manorathaṃ pūretīti vuttaṃ “iti...pe... catūsūti āhā”ti.

Vācantiādīni tīṇi aṅgāni tividhasīlasampattidīpanato. Sampannasīlo hi paralokaṃ na bhāseyya. Saddho ekaṃ aṅgaṃ payogāsayasuddhidīpanato. Suddhāsayaassa sammāpayoge ṭhitassa kathaṃ paralokato bhayanti. Dukavasena caturaṅgajōjanā dukanayo. Etesu catūsu dhammesu ṭhitoti etesu yathāvuttadukasaṅgahesu catūsu guṇesu paṭiṭṭhito.

Bhītāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Najīratissuttavaṇṇanā

76. Nāmagottanti tisso kassapo gotamoti evarūpaṃ nāmañca gottañca. Nidassanamattametam, tasmā sabbassa paññattiyā lakkaṇavacananti daṭṭhabbaṃ. Na jīratīti asabhāvadhammattā uppādavayābhāvato jaraṃ na pāpuṇāti. Tenāha “jīraṇasabhāvo na hotī”ti. Yasmā samaññābhāvato kālantarepi taṃ samaññāyateva, tasmā “atītabuddhānaṃ...pe... na jīratīti vuccatī”ti āha.

Ālasiyanti alasabhāvo daḷhakosajjaṃ. Tenāha “yenā”tiādi. Ṭhitinti byāpāraṃ.

Niddāvasena pamajjanam kattabbassa akaraṇam. Kilesavasena pamajjanam akattabbassa karaṇampi. Kammasamayeti kammaṃ kātuṃ yuttakāle. Kammakaraṇavīriyābhāvoti taṃkammakiriyasamuṭṭhāpakavīriyābhāvo. So pana atthato vīriyapaṭipakkho akusalacittuppādo, na vīriyassa abhāvamattaṃ. Sīlasaññaṃābhāvo dussīlyam. Vissatṭhācārātā nāma anācāro. Soppabahulatāti niddālutā. Yato gahaṇahatthopi na kilāsupi puriso niddāya abhibhuyyati. Tenāha “tāyā”tiādi. Aticchātādīnīti ādi-saddena abhibhuyyatādiṃ saṅgaṇhāti. Āgantukālasīyam na pubbe vuttaālasīyam viya pakatisiddham. “Te chidde”ti pāḷiyam liṅgavipallāsenā vuttanti āha “tāni cha chiddānī”ti. Kusalacittappavattiyā anokāsabhāvato chiddāni. Tenāha bhagavā - “yattha vittaṃ na tiṭṭhatī”ti. Sabbākārena lesamattaṃ asetvāti adhippāyo.

Najīratissuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Issariyasuttavaṇṇanā

77. Satthassa malanti satthamalaṃ, yena sattham malīnaṃ hoti, satthamalaggahaṇena cettha malīnaṃ satthameva gahitanti āha “malaggahitasattha”nti. Āṇāpavattananti appake vā mahante vā yattha katthaci attano āṇāya pavattanavasena vasanaṃ issariyattamicchanti. Maṇiratanampi vissajjanīyapakkhikattā uttamaṃ bhaṇḍaṃ nāma na hoti, itthī pana pariccattakulācāritthikāyapi anissajjanīyatāya uttamabhaṇḍaṃ nāma. Tenāha “itthī bhaṇḍānamuttama”nti. Tesam tesañhi purisājānīyānaṃ uppattiṭṭhānatāya uttamaratanākarattā itthī bhaṇḍānamuttamaṃ. Malaggahitasatthasadiso avabodhakiccavibandhanato. Satthamalaṃ viya satthassa paññāsattassa guṇābhāvakaraṇato paññāsattamalaṃ. Abbu vuccati upaddavaṃ, taṃ detīti abbudaṃ, vināsakāraṇaṃ. Nanu haraṇaṃ samaṇassa ayuttanti? Yuttaṃ. Tassa anvayato byatirekato ca yuttataṃ dassento “salākabhattādīnī”tiādimāha.

Issariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kāmasuttavaṇṇanā

78. “Attakāmo”ti pāḷiyam vuttattā āha “ṭhapetvā sabbabodhisatte”ti. Te hi sabbaso paratthāya eva paṭipajjamānā mahākāruṇikā paratthakāmā, atthakāmā nāma na honti, yā ca tesam attatthāvahā paṭipatti, sāpi yāvadeva paratthā evāti. Vuttaṃ porāṇatṭhakathāyaṃ. Yasmā bodhisattā parahitapaṭipattiyā pāramiyo pūrentā tathārūpaṃ kāraṇaṃ patvā attānaṃ paresaṃ pariccajanti paññāpāramiyā paripūraṇato, tasmā idhāpi “sabbabodhisatte ṭhapetvāyevāti vutta”nti āha. Kalyāṇanti bhaddakaṃ. Vācāya adhippetattā āha “saṇhaṃ muduka”nti. Pāpikanti lāmakaṃ nihīnaṃ. Taṃ pana pharusam vācanti sarūpato dasseti.

Kāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pātheyyasuttavaṇṇanā

79. Saddhā bandhati pātheyyanti saddhā nāma sattassa maraṇavasena mahāpathaṃ saṃvajato mahākantāraṃ paṭipajjato mahāviduggaṃ pakkhandato pātheyyapuṭaṃ bandhati sambalaṃ sajjeti. Kathanti āha “saddhaṃ uppādetvā”tiādi. Etaṃ vuttanti “saddhā bandhati pātheyya”nti etaṃ gāthāpadaṃ vuttaṃ bhagavatā. Sirīti

katapuññehi sevīyati tehi paṭilabhīyatīti sirī. Issariyaṃ vibhavo. Āsayitabbato āsayo, vasanaṭṭhānaṃ niketanti attho. Parikaḍḍhatīti icchāvasikaṃ puggalaṃ tattha tattha upakaḍḍhati.

Pātheyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Pajjotasuttavaṇṇanā

80. Taṃ taṃ samavisamaṃ pajjotatīti pajjoto. Padīpo andhakāraṃ vidhamitvā paccakkhato rūpagataṃ dasseti, evaṃ paññāpajjoto avijjandhakāraṃ vidhamitvā dhammānaṃ paramatthabhūtaṃ rūpaṃ dasseti. Jāgarabrāhmaṇo viyāti jāgarakhīṇāsavabrāhmaṇo viya. So hi satipaññāvepullappattiyā sabbadāpi jāgaro hoti. Gāvoti gojātiyo. Idaṃ gunnaṃ goṇānañca sāmāññato gahaṇaṃ. Kammeti karaṇatthe bhumma vacanaṃ. Jīvanaṃ jīvo, saha jīvenāti sajīvino. Tenāha “kammena saha jīvantāna”nti, kasivāṇijjādikammaṃ katvā jīvantānanti attho. Gomaṇḍalehi saddhinti gogaṇena saha. Na tena vinā kasikammādīni uppajjanti, gorasasiddhiyā ceva kasanabhāravahanasiddhiyā ca kasikammaekaccavāṇijjakammādīni ijjhanti. Sattakāyassāti āhārupajīvino sattakāyassa kasito aññathā jīvikaṃ kappentassapi kasijīvitavuttiyā mūlakāraṇaṃ phalanipphattinimittattā tassa. Iriyāpatho ca iriyanakiriyānaṃ pavattanupāyo. “Sītanti naṅgalasītakamma”nti vadanti.

Pajjotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Araṇasuttavaṇṇanā

81. Raṇanti kandanti etehīti raṇā, rāgādayo. Tehi abhibhūtatāya hi sattā nānappakāraṃ kandanti paridevanti. Te pana sabbaso natthi etesaṃ raṇāti araṇā. Nikkilesā khīṇāsavā. Vusitavāsoti vusitabrahmacariyavāso. Bhojissiyanti bhujissabhāvo. Tenāha “adāsabhāvo”ti. Samaṇāti samitapāpasamaṇāti āha “khīṇāsavasamaṇā”ti. Puthujjanakalyāṇakāle lokiyapariññāya, sekkhā pubbabhāge lokiyapariññāya, paccavekkhaṇe lokiyalokuttarāya pariññāya pariññeyyaṃ tebhūmakāṃ khandhapañcakaṃ parijānanti paricchiṇṇanti. Khīṇāsavā pana pariññātapariññeyyā honti. Tathā hi te sāmī hutvā paribhuñjanti. Vandanti naṃ patiṭṭhitanti vuttaṃ, vandanīyabhāvo ca sīlasampannatāyāti āha “patiṭṭhitanti sīle patiṭṭhita”nti. Idhāti imasmim loke. Khattiyāti lakkhaṇavacananti āha “na kevalaṃ khattiyāvā”tiādi.

Araṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chetvāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsinīyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Devatāsaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 3. The Collection of the Connected Discourses - Subcommentaries. 1. Subcommentary on the Book with Verses. 1. Connected Discourses with Deities Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org